

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης, Άκρόπολη-τραβεστί • Γιώργος Φαράκλας, Τό πρώτο Τμήμα Φιλοσοφίας στην Ελλάδα • Έλσα Λιαροπούλου, Προς παρηγορίαν... • Χαράλαμπος Γολέμης, Τά πολλαπλά μηνύματα του Σιάτλ • Παῦλος Κλαυδιανός, Πίσω από τό παραβάν τῆς ἀνατίμησης • Έρίκ Ρουλώ, Τά διδάγματα τῆς Γαλλικῆς διπλωματίας στό Κόσοβο • Γιώργος Φαράκλας, Σάρτρ, Ἡ ἠθική χωρίς θεό • Γιώργος Ἀναγνώστου, Ἡ θεώρηση καί ἡ πολιτική τῆς «λευκότητας» στίς Η.Π.Α. • Ἐλένη Σβορώνου, Τό πράσινο στόν ἀστικό χῶρο • Μιχάλης Μοδινός, Γιά τῆ φύση τῆς οἰκολογίας • Γιώργος Μαργαρίτης, Οἱ παγίδες καί οἱ παγιδεύσεις • Άγγελος Έλεφάντης «Διαδρομές τῆς Μέλπως Ἀξιώτη» • Μαρία Τόμπρου, «Σκηνή ὡς νοσοκομείου...» • Κώστας Βούλγαρης Ἀπό τίς τελευταῖες ἐκδόσεις

Μηνιαία Ἐπιθεώρηση • Ἰανουάριος 2000 • τεύχος 72 • δρχ. 1000

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Ιανουάριος 2000
τεύχος 72 • δρχ. 1000

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Έτήσια (12 τεύχη): 10.000 δρχ.
Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 5.000 δρχ.
Φοιτητική (12 τεύχη): 7.500 δρχ.
Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 15.000 δρχ.

Ευρώπη

Έτήσια (12 τεύχη): 12.000 δρχ.

Άλλες χώρες

Έτήσια (12 τεύχη): 15.000 δρχ.

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης
Έθνική Τράπεζα της Ελλάδος
ύποκ. 132 αριθ. λογαριασμού
401740-48

ή

μέ ταχυδρομική έπιταγή
στή διεύθυνση του περιοδικού

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης
Ζωναρά 10, Αθήνα 11472
τηλ. & fax: 6470079
Έκτύπωση: Άφοι Χρυσόχοϋ
Στυμφαλίας 8,
Περιστέρι, τηλ. 5719937

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΔΙΑ ΓΥΜΝΟΥ ΟΦΘΑΛΜΟΥ

Άγγελος Έλεφάντης, Άκρόπολη τραβεστί.....	5
Γιώργος Φαράκλας, Τό πρώτο Τμήμα Φιλοσοφίας στήν Ελλάδα. Μιά άπάντηση στόν Ά. Καρκαγιάννη.....	7
Έλσα Λιαροπούλου, Πρός παρηγοριάν... ..	9
Χαράλαμπος Γολέμης, Τά πολλαπλά μηνύματα του Σιάτλ.....	11
Παύλος Κλανδιανός, Πίσω άπό τό παραβάν τής άνατίμησης.....	18
Έρικ Ρουλώ, Τά διδάγματα της γαλλικήs διπλωματίας στό Κόσοβο.....	20
Γιώργος Φαράκλας, Σάρτρ, ή ήθική χωρίς Θεό.....	28
Γιώργος Άναγνώστου, Η θεώρηση και ή πολιτική τής «Λευκότητας» στίς ΗΠΑ.....	33
Έλένη Σβορώνου, Τό πράσινο στόν άστικό χώρο: για ένα βήμα πέρα άπό τή διακόσμηση.....	39
Μιχάλης Μοδινός, Για τή φύση της Οίκολογίας.....	42

ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΓΝΩΡΙΖΩ

Γιώργος Μαργαρίτης, Οί παγίδες και οί παγιδεύσεις σέ πηγές καθ' όλα άξιοσέβαστες.....	49
Άγγελος Έλεφάντης, Άννα Ματθαίου-Πόπη Πολέμη, Διαδρομές της Μέλπως Άξιώτη, 1947-1955.....	52
Μαρία Τόμπρου, «Σκηνή ώs νοσοκομείου...». Μιά άντιρομαντική τοποθέτηση στήν Άθήνα του 1845.....	57
Κώστας Βούλγαρης, Άπό τίς τελευταίες εκδόσεις.....	62
Έπιστολές, «Άυτή ή νύχτα μένει».....	64

Είκαστικό έξωφύλλου: Natasha Tournova, *Lenin and Tolstoy, What to do?*, 1989.

Η νέα διεύθυνση του περιοδικού είναι: Ζωναρά 10, τ.τ. 114 72 (προέκταση της όδου Ζωοδόχου Πηγής, κοντά στή λεωφόρο Άλεξάνδρας). Τηλέφωνο 6470.079. Ό Τραπεζικός λογαριασμός: Άγγελος Έλεφάντης, Έθνική Τράπεζα, ύποκ. 132, αριθ. λογ. 401740-48. Σ' αυτό τον λογαριασμό ή μέ ταχυδρομική έπιταγή μπορείτε νά άνανεώνετε τή συνδρομή σας. Επί τή εύκαιρία: πάνω άπό 200 συνδρομητές, πού ή συνδρομή τους έχει λήξει, καλό, έπειγον και άναγκαϊο θά είναι τώρα νά μās θυμηθοϋν.

Ἀκρόπολη τραβεςτί

Ἀμπελοφιλοσοφίες, ἰδίως μελλοντολογικοῦ τύπου, εἰπώθηκαν καί γράφηκαν κατά κόρον αὐτό τόν καιρό καθώς ἡ ἀνθρωπότητα ἀνέμενε, μέ συσπᾶνς, τή νέα χιλιετία. Παρά ταῦτα ὅμως δέν συνέβη τίποτε τό ἀξιοσημεῖωτο. Περάσαμε ἀπό τή μιά νύχτα στήν ἄλλη, ὡς συνήθως, ἀπό τόν ἕναν χρόνο στόν ἄλλο, τόν ἕνα αἰῶνα στόν ἄλλο· ἀκόμα καί ἡ νέα χιλιετία δέν μᾶς ἔδωσε δείγματα γραφῆς γιά τό μέλλον, δέν μᾶς προΐδεάσε γιά τά ἐσόμενα.

Φρόντισαν ὅμως τήν κρυπτικότητα τοῦ μέλλοντος χρόνου νά τήν ξεσκεπάσουν αὐτοί πού διαχειρίζονται τά πράγματα (καί τούς ἀνθρώπους), νά μᾶς δείξουν πῶς θά εἶναι στό ἐξῆς ἀκόμα κι ἐκεῖνα τά ἔργα πού ἔχουν στή πλάτη τους πολλούς αἰῶνες ὑπαρξῆς. Ὁ καλύτερος τρόπος ἦταν νά τά χρωματίσουν ἀλλιῶς. Μιά καί ἡ τεχνολογία στόν τομέα αὐτό μπορεῖ νά κάνει θαῦματα, τό θαῦμα συνετελέσθη. Τήν πρώτη νύχτα τοῦ millennium, ὅπως ὅλοι τό διαπιστώσαμε – μαζί μέ μᾶς καί ἑκατομμύρια τηλεθεατές σέ ὅλο τόν κόσμο, ὁ Παρθενώνας βάφτηκε μπλέ-τουρκουάζ, μέ μιά πορτοκαλιά ἀναλαμπή στό κέντρο. Σάν πάνκ, μισό κεφάλι πορτοκαλί, τ' ἄλλο μισό μπλέ-τουρκουάζ. Καί γιά τήν ἀμπιάς, καπνοί, πολλοί καπνοί κι ἀντάρες πού θά τούς ζήλευε ἀκόμη κι ὁ Μοροζίνης. Αὐτό τό ἔργο, τοῦ θητεύσαντος στά δημιουργήματα τοῦ ναζί Σπέερ σύγχρονου Γερμανοῦ ἀρχιτέκτονα κ. Χόλντ, εἰδικῶς μετακληθέντος ἀπ' τό Βερολίνο καί ἀκριβοπληρωθέντος πρός τοῦτο, αὐτή ἡ μεταλλαγμένη σέ πάνκ ἢ Ἰνδιάνο πρὶν ἀπ' τή μάχη Ἀκρόπολη ἄρεσε τόσο πολύ στούς ἰθύνοντες περί τόν πολιτισμό ὥστε ὑποσχέθηκαν ὅτι, ἴσως, τό καθιερώσουν καί σέ ἄλλας ἐορτάς καί πανηγύρεις. Λευκός ὁ Παρθενώνας καί τό χρῶμα τῆς πέτρας στό τεῖχος πού περιβάλλει τήν Ἀκρόπολη δέν ταιριάζει πιά στήν ἐποχή μας. Ἡ ἐποχή μας θέλει χρώματα, ἀρώματα, φωτοχυσία, κοσμοπολίτικη φαντασμαγορία, χρώματα σάν τῶν village Center καί ἕνα χάρμπουγκερ στό χέρι. Ἡ λευκότητα τοῦ Παρθενώνα καί ἡ λιτή γραμμή τοῦ ἀττικοῦ τοπίου δέν ταιριάζουν στή μεταμοντέρνα «εἰκαστική ματιά».

Σύμφωνοι. Νά τήν ἀγαπᾶμε τήν ἐποχή μας, ὅπως συμβούλευε ὁ Μπένγιαμιν, ἄν καί δέν νομίζω ὅτι ὁ ἴδιος ἀγάπησε πολύ τή δική του. Ἀλλά, ὅπως καί νά τό κάνουμε στήν ἐποχή μας ζοῦμε, σ' αὐτήν θά γευτοῦμε ὅ,τι εἶναι νά γευτοῦμε, νά πράξουμε ὅ,τι μπορούμε νά πράξουμε. Κι ἄν ὁ κυρίαρχος στήν ἐποχή μας πολιτισμός εἶναι τέτοιος πού μᾶς ἀποβάλλει, αὐτό δέν

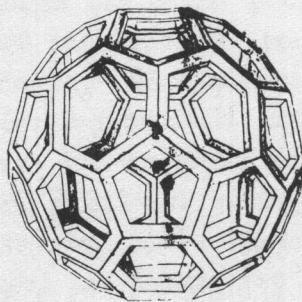

εἶναι λόγος οὔτε νά τό ρίξουμε στήν προσδοκία τῆς ἀναστάσεως νεκρῶν οὔτε στή ρομαντική ἀναπόληση περασμένων ἐποχῶν, ὅταν ὑπῆρχαν ἀξίες, νόημα καί γενικῶς ἔδεναν τά σκυλιά μέ τά λουκάνικα. Ἄλλά τί ν' ἀγαπήσεις ἀπ' αὐτήν τή μεταμοντέρνα κιτσαρία καί τούς ἀνθρώπους πού τή σκαρφίστηκαν;

Ἄν δοῦμε τό ζήτημα ἀπό ἄλλη σκοπιά, θά πέσουμε πάνω στίς θεωρητικολογίες γιά τό ἐλεύθερο παιγνίδι τοῦ σημαίνοντος, τό θάνατο τοῦ σημαίνοντος καί τήν ἀπειρία τῶν (ἀποδομητικῶν) ἀναγνώσεων τοῦ ἔργου τέχνης (νομίζω ὅτι καί ὁ Παρθενώνας εἶναι ἔργο τέχνης· ἔτσι λένε τουλάχιστον), ὅπου ὁ ἀναγνώστης, ὁ χρήστης, μπορεῖ νά ἀγνοήσει καί τό ἔργο καί τόν δημιουργό του καί νά προβάλλει τή δική του ἐρμηνεία. Καί ἡ χρήση ἐρμηνείας εἶναι. Πολύ περισσότερο πού στήν προκειμένη περίπτωση οὔτε τό ἔργο οὔτε οἱ δημιουργοί του μποροῦν νά διαμαρτυρηθοῦν κι ἐπιπλέον εἶναι κληρονομιά μας. Ὁ κληρονόμος, ὡς νέος κύριος, ὅ,τι θέλει τό κάνει τό πράγμα πού κληρονόμησε.

Προσωπικά δέν πιστεύω ὅτι οἱ ἀρμόδιοι, μπογιατίζοντας τήν Ἀκρόπολη ὅπως τήν μπογιατίσαν, κινήθηκαν ἀπό αἰσθητικές-εἰκαστικές ἀντιλήψεις, ἀλλά ἀπό τήν πρεμούρα τοῦ ἐντυπωσιασμοῦ καί χρησιμοποίησαν ἐκεῖνες τίς ἀντιλήψεις πού θά ἐξυπηρετοῦσαν τό σκοπό. Ἐκλογές ἔσχονται, ψηφάλακια μπορεῖ νά φέρεי ὄχι μόνον ὁ ἄρτος ἀλλά καί τό θέαμα —κυρίως αὐτό. Ἄλλά εἶναι ἀνάγκη νά συνεισφέρει κι ὁ Παρθενώνας-τραβεστί, παρενδεδυμένη ἡ Ἀκρόπολη; Νομίζω ὅτι κάποιες ποινικές διατάξεις κάνουν λόγο γιά βεβήλωση ἀρχαιοτήτων. Τί γνώμη ἔχει περί αὐτοῦ τό Κεντρικό Ἀρχαιολογικό Συμβούλιο;

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Τό πρῶτο Τμῆμα Φιλοσοφίας στήν Ἑλλάδα. Μιά ἀπάντηση στόν Ἀ. Καρκαγιάννη

Τόν Σεπτέμβριο δέχθηκε τούς πρώτους φοιτητές τό πρῶτο Τμῆμα Φιλοσοφίας στήν Ἑλλάδα. Παράλληλα ἄνοιξαν πάμπολλα νέα τμήματα, πού τά περισσότερα θεραπεύουν ἀνύπαρκα ἀντικείμενα, ὅπως ἔχει γραφεῖ καί στόν *Πολίτη*. Ὅμως σ' αὐτή τήν περίπτωση ἰσχύει τό ἀντίστροφο, ἀφοῦ αὐτό τό Τμῆμα θεραπεύει ἓνα ἀντικείμενο πού ὡς τώρα ὑπῆρχε μόνο σέ συνδυασμό εἴτε μέ τά παιδαγωγικά καί τήν ψυχολογία εἴτε μέ αὐτά τά δύο καί τήν κοινωνιολογία (Τμήματα Φ.Π.Ψ. καί Τμῆμα Φ.Κ.Σ. Κρήτης). Τώρα πιά θά μπορεῖ ὅποιος τό ἐπιθυμεῖ νά σπουδάζει μόνο φιλοσοφία, χωρίς νά χρειάζεται νά πηγαίνει στό ἐξωτερικό. Θά πηγαίνει ἀπλῶς στήν Πάτρα.

Θέλω νά πῶ ἐδῶ γιατί εἶναι σημαντικό αὐτό, καί γιατί ἔχουν ἄδικο ὅσοι —ὅπως πρόσφατα ὁ Ἀ. Καρκαγιάννης στήν *Καθημερινή* καί ἀπό τό ραδιόφωνο— θεωροῦν τό ἐγχείρημα περιττό, νοσηρό, ἤ ὑποπτο.

Τό ὅτι τό νέο Τμῆμα τῆς Πάτρας δέν ἀνήκει σέ Φιλοσοφική Σχολή προσκρούει στήν ψευδή ἄποψη πού ἔχει ἐπικρατήσει στή χώρα μας ὅτι ἡ φιλοσοφία ἐμπίπτει λίγο πολύ στή δικαιοδοσία τῆς φιλολογίας, μιά ἄποψη πού στεγάζει ἓνα ἐθνικιστικό ἰδεολόγημα. Τό ἰδεολόγημα λέει: ἡ ἑλληνική φιλοσοφία εἶναι ἡ κατ' ἐξοχήν φιλοσοφία, ἄρα ἐπιτετραμμένοι ἐρμηνευτές τῆς φιλοσοφίας εἶναι ὅσοι διαβάζουν καλά ἀρχαῖα, οἱ κλασικοί φιλόλογοι· τό ἰδεολόγημα ἀπαιτεῖ μάλιστα ἡ ἀρχαία φιλοσοφία νά περιορισθεῖ στόν Πλάτωνα, τοῦ ὁποίου ἐξαίρονται δέ κυρίως οἱ λογοτεχνικές ἀρετές, ἀφοῦ τά ξερά σωζόμενα τοῦ Ἀριστοτέλη δέν προσφέρονται γιά μιά τέτοια ἀναγωγή τῆς φιλοσοφίας στή φιλολογία!

Ὁ φιλοσοφικός στοχασμός θά μπορούσε νά διεκδικηθεῖ ἐξίσου δικαιολογημένα ἀπό ὁποιαδήποτε ἐπιστήμη ἢ κλάδο τῆς γνώσης. Δέν ὑπάρχει τάχα ἡ ἐπιστημολογία; Δέν ὑπάρχουν ἡ αἰσθητική, ἡ ἠθική, ἡ φιλοσοφία τοῦ δικαίου, ἡ πολιτική φιλοσοφία; Ἡ φιλοσοφία θά μπορούσε νά θεωρηθεῖ νεκρή καί οἱ ἐν λόγῳ ὑποδιαρέσεις της νά ἀφομοιωθοῦν ἀπό τούς ἀντίστοιχους κλάδους: τήν ἱστορία τῆς ἐπιστήμης, τήν ἱστορία τῆς τέχνης, τήν ἰατρική δεοντολογία, τή νομική ἢ τήν πολιτική ἐπιστήμη κ.ο.κ. Αὐτό ἄλλωστε ἰσχύει πάντα σ' ἓναν βαθμό, κι εἶναι μάλιστα γόνιμο. Ἀλλά σίγουρα σημαίνει ὅτι ἡ φιλοσοφία δέν ἀνήκει εἰδικά στή Φιλοσοφική Σχολή οὔτε στους φιλόλογους. Ἀνήκει σέ ὅσους εἰδικεύονται σ' αὐτήν, πού τώρα μποροῦν νά σπουδάσουν στήν Ἑλλάδα, καί κατά δεύτερο λόγο σέ ὅλο τόν κόσμον —αὐτή εἶναι ἡ ἰδιαιτερότητά της.

Βέβαια καλό εἶναι ὁ μελετητής της νά ξέρει ἀρχαῖα, ἀλλά καί λατινικά, γερμανικά, ἀγγλικά, γαλλικά καί ἰταλικά, ἴσως ἀκόμη καί ἰσπανικά καί δανέζικα: ἔχουν γραφεῖ φιλοσοφικά ἀξιόλογα κείμενα σέ ὅλες αὐτές τίς γλῶσσες. Εἶναι ὅμως ἐπίσης σημαντικό νά ξέρει μαθηματικά, φυσική, ἱστορία, κοινωνιολογία... καί γενικά τά πάντα, ἀφοῦ μέ ὅλα αὐτά ἀσχολεῖται ἡ φιλοσοφία. Αὐτό εἶναι ὅμως ἀδύνατο. Ἄρα ὁ φιλόσοφος σήμερα ἐξειδικεύεται. Ἀλλά προτοῦ γίνει, λ.χ., εἰδικός τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας, πρέπει πρῶτα νά γίνει εἰδικός στή φιλοσοφία.

Κάποιος πού (ὅπως ἐγώ) διδάσκει φιλοσοφία σέ κοινωνιολόγους, μπορεῖ βέβαια νά τούς μεταδώσει φιλοσοφικές ἀνησυχίες, ἀλλά ὄχι —πλήν ἐξαιρέσεων— νά παραγάγει φιλοσόφους. Τά Τμήματα Φ.Π.Ψ. ἢ Φ.Κ.Σ. μποροῦν πιό εὐκόλα νά παράγουν τέτοιους, ἀλλά πάντως τούς διδάσκουν κάτι λιγότερο ἀπό τόν Πλάτωνα ἢ τόν Καρτέσιο, γιά νά τούς διδάξουν παιδαγωγικά ἢ ψυχολογία ἢ κοινωνιολογία. Τό νέο Τμήμα τοῦ Πανεπιστημίου Πατρῶν θά παράγει εἰδικούς στή φιλοσοφία. Δηλαδή θά ικανοποιεῖ τήν ἐπιθυμία ὅσων θέλουν νά μάθουν φιλοσοφία, γενικά, ἄσχετα ἂν στοχεύουν νά ἀσχοληθοῦν ἐπαγγελματικά μέ αὐτήν. Καί τέτοια ἐπιθυμία ὑπάρχει: Μαθαίνω ἀπό τούς ἀξιέπαινους —κατά τή γνώμη μου— πρωτεργάτες τοῦ ἐγχειρήματος ὅτι πολλοί φοιτητές τοῦ νέου Τμήματος ἔχουν ἤδη ἄλλο πτυχίο. Νομίζω ὅτι αὐτό τό ἐνδιαφέρον εἶναι ἐνθαρρυντικό γιά τήν κοινωνία γενικά.

Γιατί οἱ ἄνθρωποι πού ἐνδιαφέρονται γιά τή φιλοσοφία συνήθως εἶτε πάσχουν ἀπό κάποια μορφή μυστικισμοῦ εἶτε εἶναι προβληματιζόμενοι ἄνθρωποι, οἱ δέ προβληματιζόμενοι ἄνθρωποι γίνονται καλύτεροι πολῖτες. Τό γεγονός ὅτι στή χώρα μας εὐδοκιμεῖ δυστυχῶς τό πρῶτο εἶδος ὀφείλεται ὅμως σέ μεγάλο βαθμό στό ὅτι πολλοί ἀπό ὅσους ἀσχολοῦνται μέ τή φιλοσοφία εἶναι αὐτοδίδακτοι, γιατί ὁ αὐτοδίδακτος χρειάζεται ἐξαιρετικές δυνάμεις γιά νά ἐπιβάλλει στόν ἑαυτό του τήν πειθαρχία ἐκείνη πού ἀποτρέπει τόν κίνδυνο τοῦ μυστικισμοῦ καί τῆς ἀερολογίας γενικότερα. Τώρα οἱ ἐνδιαφερόμενοι θά ἔχουν στή διάθεσή τους ἕνα πλαίσιο, ἕνα πρόγραμμα σπουδῶν, πού θά τούς προσφέρει εὐκόλα αὐτή τήν πειθαρχία. Δηλαδή πού θά τούς ἐπιτρέψει νά μποῦν στήν κατηγορία τῶν προβληματιζόμενων πολιτῶν καί ὄχι σ' αὐτή τῶν μυστικιστῶν. Θά τούς ἐπιτρέψει δηλαδή νά διαδίδουν γύρω τους τόν φιλοσοφικό προβληματισμό, πού τόν χαρακτηρίζει ἡ ἀμφισβήτηση κάθε αὐθεντίας, ἀντί νά ἐπικαλοῦνται τήν αὐθεντία τοῦ αἰώνιου ἐλληνικοῦ πνεύματος καί ἄλλα ἠχηρά, προτοῦ ἴσως αὐτοκτονήσουν σέ κάποιο βουνό τῆς Πελοποννήσου...

Γιώργος Φαράκλας

ΠΡΟΣ ΠΑΡΗΓΟΡΙΑΝ...

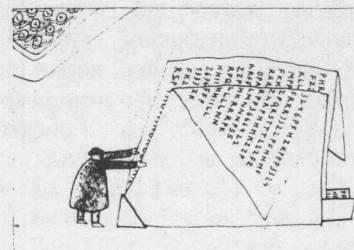
της Έλσας Λιαροπούλου

Συνηθίζεται στο τέλος κάθε τετραμήνου οι μαθητές να έχουν με τους καθηγητές τους ένα αδιάκοπο πάρε δώσε σχετικά με τη βαθμολογία. Κάθε φορά σκαρφίζονται και κάτι για να διεκδικήσουν μετά παρηγορίας μεγαλύτερο βαθμό. Παίζεται μάλιστα ένα ενδιαφέρον παιχνίδι που κυρίως βασίζεται στις ένοχές και την υποχωρητικότητα του καθηγητή από τη μιά και στην έπιμονή, πρωτοτυπία, τό θάρρος και τό θράσος του μαθητή από την άλλη. Αν μάλιστα κάποιος έχει ύπομονή, κατανόηση και χιούμορ μπορεί να σταχυολογήσει περιπτώσεις επιστράτευσης της φαντασίας και της έφευρετικότητας που δέν συναντά δυστυχώς σχεδόν ποτέ στην υπόλοιπη εκπαιδευτική διαδικασία.

Φέτος ώστόσο για πρώτη φορά τά έπιχειρήματα των μαθητών εκτός από έλλειψη φαντασίας, πρωτοτυπίας, διάθεσης παιχνιδιού και μιάς συνονοχικής, άθώας έξαπάτησης, διαθέτουν και μιά πειθώ που κινδυνεύει να τινάξει στον άερα όλόκληρο τόν παιδαγωγικό μηχανισμό έξαιρουμένων των έξετάσεων του Ίουνίου που θγαίνουν όχι μόνο αλώδητες αλλά και ύπερениοχυμένες.

Η βασική άπαιτήση των μαθητών κυρίως της Γ' Λυκείου βασίζεται στην λογική πώς οι μαθητές των ιδιωτικών πριμοδοτούνται στην βαθμολογία με άποτέλεσμα ύποψήφιος που προέρχεται από ιδιωτικό και έχει στά προφορικά είκοσι και ύποψήφιος που προέρχεται από δημόσιο και έχει δεκαοκτώ, άν και οι δύο γράφουν τόν Ίούνιο δεκαεπτά, ό πρώτος να θρίσκεται σε πλεονεκτική θέση και με τά περισσότερα μόρια που συγκεντρώνει να μπαίνει σε καλύτερη πανεπιστημακή σχολή.

Κανείς βέβαια δέν αναφέρεται στην περσινή έμπειρία που μās απέδειξε ότι σπανίως μαθητής παίρνει βαθμό στις έξετάσεις ανάλογο με αυτόν που είχε στα προφορικά, ούτε καν δύο ή τρείς χαμηλότερους. Συνήθως ή προφορική άπόδοση και ή γραπτή έφαρμογή όσων μέσω αυτής της τελευταίας κατέκτησε ό μαθη-

τής βρίσκονται σε τόση άναντιστοιχία και άπόσταση ή όποία δέν μπορεί παρά να όδηγήσει σε άπόγνωση και άμηχανία μαθητές και γονείς.

Φαντάζομαι ότι δέν θα ύποθέσει κάποιος πώς ζητούμενο όλων των έμπλεκόμενων είναι να βελτιωθεί ή παρεχόμενη γνώση, τά βιβλία να γίνουν καλύτερα, ό εκπαιδευτικός μηχανισμός πιο εύελικτος με σκοπό την ουσιαστική βελτίωση των μαθητών ή όποία θα φέρει και τό ποθητό άποτέλεσμα, ήτοι την έπιτυχία στις άνώτατες σχολές που έρχεται ως έπιστέγασμα μιάς ουσιαστικής γνώσης. Έλπίζω να μίν έδωσα αυτή την έντύπωση γιατί είναι πέρα για πέρα λανθασμένη. Ό καθγός γίνεται για τό πάπλωμα.. ήγουν για τη βαθμολογία και για την έπιτυχία στο πανεπιστήμιο. Η γνώση και ή άγάπη για τη μάθηση είναι ψιλά γράμματα που καμιά φορά μπαίνουν έμπόδιο στο στόχο μας αλλά δέν γίνεται και διαφορετικά..

Βέβαια καταλαβαίνω άπολύτως την άμηχανία και τό σκεπτικισμό που προκαλεί ένα τόσο μίζερο και άντιπνευματικό σκεπτικό που χαρακτηρίζεται από μιά ψιλικατζιδίκη λογική. Αν μάλιστα προσθέσουμε τα ψυφτέρια και τά κομπιούτερ που στρατολογούνται για να άποδείξουν του λόγου τό άληθές, θα κατανοήσουμε την παράνοια στην όποία είναι θουτηγμένος όχι μόνο ό εκπαιδευτικός μηχανισμός αλλά και όλόκληρη ή νεοελληνική κοινωνία.

Προτιμούν δηλαδή οι μαθητές, οι γονείς αλλά και κάποιος εκπαιδευτικός να πριμοδοτούνται οι ύποψήφιοι με ύψηλή βαθμολογία προκειμένου να έλαχιστοποιηθεί ή πιθανότητα να άδικηθεί κάποιος μαθητής και έξαιτίας του προφορικού του βαθμού να μείνει έξω από ύψηλόβαθμη σχολή. Κινδυνεύουμε να φτάσουμε στο σημείο κάθε σχολείο να έμφανίζει μεγάλο αριθμό άριστούχων, πολλοί από τους όποιους στις έξετάσεις γωρίζουν παταγώδη άποτυχία. Αντε να έξηγήσεις σε μαθητή που στά προφορικά έχει δεκαοκτώ, δεκαενέα, είκοσι γιατί βαθμολογήθηκε στις έξετάσεις με δεκατρία

καί δεκατέσσερα... Κι άντε στή συνείδηση του μαθητή να γεφυρώσεις την αναντιστοιχία ανάμεσα στην απόδοσή του στην τάξη και στην επίδοσή του στις εξετάσεις. Είναι σαν να προτείνεται στα παιδιά να ζούν σ' έναν κόσμο όπου οι αντιφάσεις και τό παράλογο, τό ανακόλουθο και άνεργήνευτο είναι αποδεκτά και αποτελούν μέρος της καθημερινότητας.

Και βέβαια έτσι έχουν τά πράγματα. Η αίσθηση όμως πώς ό εκπαιδευτικός γίνεται, συνειδητά ή άσυνειδητά, υπάιτιος για τή δημιουργία μιας πρώτης ύλης, εύκολοδιαχειριζόμενης, πού δέν μπορεί να δώσει λογικές εξηγήσεις για τόν κόσμο πού τήν περιβάλλει, δέν μπορεί να κάνει τήν παραμικρή αναγωγή σέ αξιακά συστήματα αφού έχει αποδεχτεί και γαλουχηθεί στα ανακόλουθα και στις αντιφάσεις, είναι οδυνηρή και οφείλει να τόν υποψιάσει και να τόν προβληματίσει.

Όχι πώς μπορεί βέβαια να αλλάξει τήν κατάσταση, ωστόσο οφείλει να απαλλαγεί από σύνδρομο όπως αυτό της ύψηλης βαθμολογίας, της αναντίστοιχης μέ τήν επίδοση του μαθητή, μέσω της οποίας δίνεται ή εντύπωση πώς βοηθιέται τό παιδί, ενώ στην πραγματικότητα αυτό ρίχνεται βαθύτερα στον κυκεώνα των διαστρεβλώσεων, των παρεξηγήσεων, των λανθασμένων έπιλογών και φυσικά γίνεται έρμαιο μιας δήθεν προοδευτικής πολιτικής πού δέν επιτρέπει ωστόσο στα παιδιά να ακολουθούν τούς ρυθμούς τους και τις δυνατότητές τους. Γιατί τελικά ή ίσοπεδωτική βαθμολογία δέν είναι παρά μία ακόμη μέθοδος για τήν αποπλάνηση των νέων και τή μαζική κατεύθυνσή τους προς τήν παραγωγή και τήν κατανάλωση. Η άβασάνιστη, ακλιμάκωτη, ανατιολόγητη ύψηλή βαθμολογία, αυτή πού δέν επιτρέπει στα παιδιά να δούν τόν έαυτό τους, τις κλίσεις τους, τις δυνατότητές τους αλλά στρέφει τούς πάντες προς έναν και μοναδικό δρόμο, δέν μπορεί παρά να κινείται μέσα στο πλαίσιο ενός διευρυμένου, άκρατου καταναλωτισμού πού συμπαρασύρει αξίες, πολιτισμό, τέχνη και εκπαίδευση.

Αυτό τό κνηγι της ύψηλης, δίκαιης ή άδικης βαθμολογίας, της χωρίς αντίκρισμα γνωστικό, έχει συμπαρασύρει σύμπασα τή νεοελληνική κοινωνία και συνιστά ένα από τά πολλά άρνητικά της χαρακτηριστικά. Άν τό καλοπροσέξουμε μάλιστα θα δοΰμε ότι ή δομή των βιβλίων, τό ύφος και ό τρόπος των εξετάσεων, ή όργάνωση των σχολείων και των φροντιστηρίων γίνονται μέ στόχο τήν απόκτηση εκείνης της βαθμολογίας πού θα μās επιτρέψει να περάσουμε τήν πόρτα του πανεπιστημίου. Και κανείς δέν άνησυχεί πού δέν θεωρείται πιά δρόμος για τόν μεγάλο βαθμό ή μάθηση, ή κατανόηση της ύλης, τό άργό ίσορροπημένο διάβασμα πού έμπεριέχει και τήν προσωπική συμμετοχή και εύχαρίστηση. Θεωρείται πλέον απολύτως θεμιτό, για να μην πω αυτονόητο, οι εξετάσεις να έχουν να κάνουν με κάποιον μηχανισμό πού επιτρέπει να άπαντάει κανείς σωστά χωρίς να κατέχει τή γνώση. Κάτι σαν τήν απόκτηση του «λόουερ» πού όλοι ξέρουμε πώς δέν έχει καμία απολύτως σχέση με τή γνώση της άγγλικής

γλώσσας. Είναι άπλως μία μηχανιστική, άπλουστευτική, συμβατική εξέταση πού τό μόνο πού μπορεί να αποδείξει είναι πώς ό εξεταζόμενος δέν καθυστερεί με περιττά πράγματα, αλλά κατέχει πλήρως τό κλειδί της επιτυχίας πού δυστυχώς είναι έξω από τή γνώση. Αυτή είναι ή επιτυχία αυτού του τύπου των εξετάσεων: ό εξεταζόμενος δέν χρειάζεται να κατέχει τίποτα, άρκει να ξέρει τόν τρόπο να δείχνει ότι κατέχει. Μέ αυτό τον τρόπο οι πάντες βολεύονται. Και ό εκπαιδευτικός μηχανισμός μετατρέπει τά παιδιά σε πρώτη ύλη και τά ρίχνει στην παραγωγή ή όποία υποτίθεται πώς άπαιτεί πειθαρχημένη εξειδίκευση. Και οι μαθητές έχουν τις λιγότερες ευθύνες ή μάλλον καθόλου, όσο κι άν πιέζουν τούς καθηγητές, όσο κι άν επιμένουν να φοιτήσουν σε κάποια άνώτατη σχολή θέλουν δέν θέλουν, τούς ταιριάζει δέν τούς ταιριάζει, μπορούν δέν μπορούν.

Γιατί βέβαια δέν μπορεί κανείς να ίσχυρισθεί πώς όταν ό υποψήφιος της Ιατρικής και της Νομικής περνάει τις ίδιες δοκιμασίες με αυτόν πού θέλει να πάρει άπλως τό άπολυτήριο του λυκείου δέν είναι απολύτως θεμιτή ή σύγχυση στόχων, σκοπών καθώς και μία διαστρεβλωμένη εκτίμηση ως προς τις δυνατότητες και τήν εκπαιδευτική πορεία του υποψηφίου. Για να μην συνυπολογίσω και τήν άφορητη πίεση πού άσκει στα παιδιά τό οικογενειακό τους περιβάλλον πού έπιμένει να θεωρεί τό πανεπιστήμιο ως τόν μόνο δρόμο για τήν επιτυχία και γιατί όχι και για τήν ευτυχία του παιδιού του.

Οι μαθητές λοιπόν επιδίδονται σε άγώνα δρόμου, είκοσιτετράωρο τολμω να πω, για να είναι καλοί διαχειριστές δεκατεσσάρων μαθημάτων. Οι καθηγητές έχουν μπει κι αυτοί στο παιχνίδι και άντι να νοιάζονται για τούς τρόπους με τούς όποιους θα φέρουν τά παιδιά κοντά στον πολιτισμό, τή μάθηση, τόν έαυτό τους, τή φύση, τή ζωή, κόβουνε και ράβουνε, προσθέτουν και αφαιρούν μόρια, επιβεβαιώνουν τή μιζέρια τους και προδιαγράφουν τή μιζέρια των έπερχομένων.

Και μέσα σε όλα αυτά έρχεται και τό πόρισμα Καζάζη μετά από τρίμηνη έπεξεργασία να επιβεβαιώσει τήν άμηχανία και τή δύσκολη θέση στην όποία βρέθηκαν τά μέλη της έπιτροπής πού κλήθηκαν να άποφανθούν για τήν καταλληλότητα και τήν εύστοχία του εκπαιδευτικού νομοσχεδίου. Οι προτάσεις τους δέν έχουν να κάνουν με τήν ουσία του προβλήματος, μάλλον τήν παραβλέπουν «τεχνηέντως». Οι παρατηρήσεις τους άφορούν στο περίβλημα και οι «βελτιώσεις» πού προτείνουν δέν είναι καν προς παρηγορίαν.

Ίσως όμως να μην είναι και τόσο εύκολο να γίνουν ουσιαστικές αλλαγές όταν ό γενικότερος προβληματισμός και οι στόχοι πού όλοένα και περισσότερο γίνονται σαφείς βρίσκονται πέραν του πνευματικού και του κοινωνικού, αλλά περιστρέφονται στο δίδυμο παραγωγή - κατανάλωση πού τείνει να αποκλείσει ότιδήποτε διαφορετικό από αυτά.

ΤΑ ΠΟΛΛΑΠΛΑ ΜΗΝΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΣΙΑΤΛ

του Χαράλαμπου Γολέμη

Όταν, την επομένη των γνωστών γεγονότων περασμένο μήνα στο Σιάτλ, ο κυβερνητικός εκπρόσωπος κ. Ρέππας εμφανίστηκε στην αίθουσα Τύπου για την τακτική του επικοινωνία με τους δημοσιογράφους, δύσκολα έκρυβε τη χαρά του. Όχι βέβαια γιατί συμφωνούσε με τις δυναμικές διαμαρτυρίες των πέραν του Άτλαντικού διαδηλωτών κατά του Παγκόσμιου Οργανισμού Έμπορίου (ΠΟΕ) και της «παγκοσμιοποίησης». Μέχρι σήμερα, ουδείς έχει διαπιστώσει κάποια διαφωνία της κυβέρνησης ή του ΠΑΣΟΚ είτε με τον τρόπο που αυτός ο διεθνής οργανισμός ρυθμίζει το διεθνές εμπόριο είτε με όρισμα από τα τεκταινόμενα εντός αυτού, όπως π.χ. με τις προσπάθειες που καταβάλλουν οι Ήνωμένες Πολιτείες να καταργηθούν οι επιδοτήσεις της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι οποίες εφόσον πετύχουν θα μειώσουν δραστικά το εισόδημα των αγροτών της χώρας μας. Όσο για την «παγκοσμιοποίηση», τόσο ο κ. Σημίτης όσο και οι οργανικοί διανοούμενοι του κεντροαριστερού «έκσυγχρονισμού» δεν χάνουν την ευκαιρία να μās την παρουσιάζουν ως μία άδηρη πραγματικότητα που μās υποχρεώνει, μαζί με την ΟΝΕ, να πάψουμε να επιδιώκουμε πλήρη και σταθερή απασχόληση, ικανοποιητικές δημόσιες συντάξεις ή μείωση των εισοδηματικών ανισοτήτων.

Η ευφορία του εκπροσώπου της ελληνικής κυβέρνησης, που φάνησε στά σχολία του σχετικά με τις ταραχές στην αμερικανική πόλη, είχε άλλη αιτία. Οφειλόταν στην ικανότητα που επέδειξε τό πλήθος των διαδηλωτών να «εκθέσει» διεθνώς την υπερδύναμη κατά τρόπο πολύ χειρότερο από αυτόν με τον οποίο «εξέθεσαν» την πατρίδα μας οι αντιαμερικανικές εκδηλώσεις και οι είκοσι σπασμένες διτρίνες της Πανεπιστημίου κατά τά διάρκεια της επίσκεψης στη χώρα μας του Μπίλ Κλίντον. Όχι μόνο υπήρξαν και στο Σιάτλ «καταστροφές περιουσιών» από τή δράση «κουκουλοφόρων», αλλά επίπλεον αναβλήθηκε για μία ημέρα ή έναρξη των συνεδριάσεων του ΠΟΕ, ενώ επιβλήθηκε και απαγόρευση της κυκλοφορίας στο κέντρο της πόλης μετά τις έπτά τό απόγευμα. Τό πρωτοφανές αυτό ρεζιλίκι των αμερικανικών όμοσπονδιακών, πολιτεια-

κών και δημοτικών αρχών ξέπλενε εν μέρει τήν ντροπή που αισθάνθηκε ή ελληνική κυβέρνηση για τά μικροεπεισόδια της Αθήνας, τά όποια μάλιστα ούδόλως παρενόχλησαν τό πρόγραμμα του «πλανητάρχη».

Άλλά ή χαρά για τά γεγονότα στο Σιάτλ δεν περιορίστηκε μόνο στον κ. Ρέππα και στους επίλεκτους μεγαλοδημοσιογράφους των υπό τήν προστασία του ΜΜΕ που, λίγες εβδομάδες πριν, είχαν κοντέψει να πάθουν αποπληξία με τήν έπεισοδιακή αθηναϊκή διαδήλωση, φοβούμενοι μήπως λόγω αυτής ή Ελλάδα δεν έπαιρνε καλή θέση στα ευρωατλαντικά «καλλιστεία» συμμόρφωσης προς τίς έπιταγές της «νέας εποχής». Σκίρτησε από ευχαρίστηση και ή δική μας ή καρδούλα. Δεν μās φεύγει, βλέπετε, εύκολα των άριστερών τό κουσούρι να συμμετέχουμε νοητικά στις χαρές της μαζικής λαϊκής διαμαρτυρίας που πραγματοποιείται σε κάποιο μέρος του κόσμου, όσοδήποτε απομακρυσμένο. Και, για να είμαστε ειλικρινείς, σ' αυτές τίς περιπτώσεις ελάχιστα ενοχλούμαστε για τίς «παράπλευρες ζημιές» που προκαλούν μέσα στην απόγνωσή τους, τήν όργή τους ή έστω τή δλακεία τους οι κατά δήλωσή τους άναρχικοί, των όποιων οι αντίστοιχες πράξεις όταν συμβαίνουν στη χώρα μας μπορεί για διάφορους λόγους να μās βρίσκουν αντίθετους ή και να μās έξοργίζουν. Τό ίδιο σκίρτημα, είμαι βέβαιος, θα αισθάνθηκαν οι άριστεροί φίλοι και σύντροφοί μας στην Ευρώπη και σε όλο τον κόσμο, όταν έβλεπαν στις τηλεοράσεις τους τίς ανταποκρίσεις από τήν έπεισοδιακή αθηναϊκή συγκέντρωση διαμαρτυρίας κατά του Κλίντον και της πολιτικής των Ήνωμένων Πολιτειών. Δεν νομίζω ότι θα σκοτίστηκαν ιδιαίτερα για τά σπασμένα τζάμα και τίς φωτιές από τίς μολότωφ, που άλλωστε αποτέλεσαν έναν βασικό λόγο για να ξεπεράσει ή εικόνα της συγκέντρωσης τά ελληνικά σύνορα.

Όμως, όσα διαδραματίστηκαν στο Σιάτλ δεν είχαν μόνο συναισθηματική διάσταση. Έπανεφέραν στο προσκήνιο τά επίκαιρα θέματα της «παγκοσμιοποίησης» και του ιμπεριαλισμού, του ρόλου του κράτους και των διεθνών οργανισμών, των ανθρώπινων δικαιωμάτων και της έθνικης κυριαρχίας, του έθνικισμού και του διεθνισμού, δηλαδή όλα όσα μās ένωσαν και μās χώ-

ρισαν κατά τή διάρκεια τών δομβαρδισμῶν τῆς Γιουγκοσλαβίας ἀπό τό ΝΑΤΟ. Ἐνδιαφέροντα πληροφορικά ἄρθρα καί ἀναλύσεις ἐμφανίστηκαν σέ ὅλες τίς ἐφημερίδες καί κυρίως στήν *Αὐγή*, τήν *Ἐποχή*, τήν *Καθημερινή* καί τό *Βήμα*. Διαβάζοντάς τα, ἕνας ἀριστερός μποροῦσε νά προβληματιστεῖ, νά πλουτίσει τίς γνώσεις του, νά χαρεῖ, νά διασκεδάσει, νά στενοχωρηθεῖ, νά βαρεθεῖ καί νά θυμώσει. Ὅσο μέ ἀφορᾶ, παρakoλύθησα μέ συμπάθεια τήν προσπάθεια τοῦ Ριχάρδου Σωμερίτη νά μᾶς πείσει ὅτι τό Σιάτλ δέν ἀνήκει «στόν ὅποιο ὀπισθοδρομικό δεξιό ἢ δῆθεν ἀριστερό ἐθνικισμό», ἀλλά ἔμεινα τελικά μέ τήν ἀπορία ἂν ὁ ἴδιος ἦταν ὑπέρ ἢ κατά τῆς κινητοποίησης πού ἐγινε ἐκεῖ ἐναντίον τοῦ ΠΟΕ καί τῆς «παγκοσμιοποίησης», ἀφοῦ ἀπό τή μιά πλευρά ἐμφάνιζε τά γεγονότα ὡς θρίαμβο «τῆς παγκόσμιας κοινωνίας τῶν πολιτῶν» καί ἀπό τήν ἄλλη ὡς «παρεμβάσεις τῶν φοβισμένων ἢ ὀργισμένων ἀντιπάλων τῆς νέας τεχνολογικῆς ἐπανάστασης πού διαμορφώνει τόν σημερινό-αὐριανό κόσμο». Ἐνῶσα, ἐπίσης, ὑποχρεωμένος ἀπέναντι στήν Ἀντιγόνη Λυμπεράκη καί τόν Εὐκλείδη Τσακαλῶτο, οἱ ὁποῖοι διατυπώνοντας, ἐπ' εὐκαιρία τῆς συζήτησης γιά τήν «παγκοσμιοποίηση», τήν ἀποψη περί «πολιτικῆς στροφῆς πρὸς περισσότερο ἐθνικισμό, φθινοῦ ἀντιαμερικανισμό καί ἔντονο σκεπτικισμό ἐναντι τῆς Εὐρωπῆς, τοῦ χώρου πού ἐπιθυμεῖ νά στεγάσει τίς ιδέες τῆς ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς», μέ βοήθησαν νά φρεσκάρω στή μνήμη μου τά γνωστά κεντροαριστερά προεκλογικά κείμενα στήριξης τοῦ ΠΑΣΟΚ.²

Ἐρανιζόμενος ἀπό τά ἄρθρα τῶν προαναφερθέντων ὀρισμένα σημεῖα πού ἐρέθισαν τό θυμικό μου, προφανῶς δέν ἀποδίδω μέ ἀκρίβεια τόν γενικότερο προβληματισμό τους, ἀλλά οἱ ἐνδιαφερόμενοι μποροῦν ἂν θέλουν νά τά ἀναζητήσουν καί νά ἐνημερωθοῦν ἀναλυτικά γιά τό περιεχόμενό τους. Πάντως, δέν νομίζω ὅτι θά ἀδικοῦσα τούς συγκεκριμένους, ἀλλά καί ἄλλους ἀρθρογράφους ἂν ὑποστήριζα ὅτι, παρά τίς ἐπιμέρους μεταξύ τους ἀποχρώσεις καί διαφορές, ἀκολουθοῦν ἕνα ρεῦμα σκέψης πού ἀντιμετώπισε τά γεγονότα στήν ἀμερικανική πόλη κατά τόν τρόπο πού περιγράφεται συνοπτικά, ἂν καί κάπως ἀπλουστευτικά, στήν ἀκόλουθη σειρά συλλογισμῶν: Ἡ οἰκονομική «παγκοσμιοποίηση» εἶναι ἤδη μιά ἀδιαμφισβήτητη πραγματικότητα ἢ ἔστω μιά πραγματικότητα πρὸς τήν ὁποία τείνει ἀναπόφευκτα ἡ ἀνθρωπότητα, ἀνεξάρτητα ἀπό τή βούληση τῶν ἐθνικῶν κρατῶν ἢ τῶν πολιτικῶν καί κοινωνικῶν συλλογικῶν ὑποκειμένων πού δραστηριοποιῶνται σέ ἐθνικό ἐπίπεδο. Ἡ ἐναντίωση σ' αὐτήν εἶναι καταδικασμένη σέ ἀποτυχία καί ἐν πάσῃ περιπτώσει ὀδηγεῖ σέ ἐπικίνδυνους ἐθνικισμούς. Συνεπῶς, ὁ μόνος δυνατός ἢ/καί θεμιτός τρόπος μείωσης ὀρισμένων ἀπό τίς δυσάρεστες ἐπιπτώσεις τῆς εἶναι ἡ ὑποβολή προτάσεων ἢ ἔστω καί οἱ κινητοποιήσεις τῶν «πολιτῶν τοῦ κόσμου» γιά τήν καλύτερη ρύθμισή της. Αὐτό εἶναι τό μήνυμα τοῦ Σιάτλ.

Ἐπὶ πλέον, ὅμως, καί ἕνας ἄλλος τρόπος προσέγγισης

τῶν ὑπερατλαντικῶν συμβάντων, πέραν αὐτοῦ πού στηρίζεται σέ κοσμοπολιτικά ἰδεολογήματα. Ἄν τόν ἀκολουθήσουμε, μπορεῖ νά μὴν καταλήξουμε σέ πολύ αισιόδοξα συμπεράσματα, ἀλλά τουλάχιστον δέν θά κρυθόμαστε πίσω ἀπὸ τό δάκτυλό μας σχετικά μέ τά πραγματικά μηνύματα τοῦ Σιάτλ. Πρὶν ἀναφερθῶ σ' αὐτά, ἄς πῶ δύο λόγια γιά τήν περιβόητη καπιταλιστική «παγκοσμιοποίηση». Ὁ χώρος δέν μοῦ ἐπιτρέπει νά παρουσιάσω, ἔστω καί περιληπτικά, τή μεγάλη συζήτηση περί τῶν χαρακτηριστικῶν καί τῶν ἐπιπτώσεων τοῦ φαινομένου, μπορῶ ὅμως νά σημειώσω ὅτι, παρά τή γενικῶς κρατούσα ἀντίληψη πού προβάλλεται ἀπὸ τήν κυβέρνηση, τά περισσότερα κόμματα καί ὅλα τά ΜΜΕ, στήν ἐπιστημονική κοινότητα τῶν «ειδικῶν», δηλαδή τῶν οἰκονομολόγων, δέν ὑπάρχει συναίνεση οὔτε καί περί τῆς ἴδιας τῆς ὑπαρξῆς του. Στή μία ἄκρη τοῦ φάσματος τῶν ἀπόψεων ὑπάρχουν ὀρισμένοι πού ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ «παγκοσμιοποίηση» ἔχει ἤδη συντελεστεῖ, ἐνῶ στήν ἄλλη κάποιοι πού ὑποστηρίζουν, χρησιμοποιώντας ὀρισμένους δείκτες ὅπως ὁ ὄγκος τοῦ διεθνούς ἐμπορίου, οἱ ξένες ἐπενδύσεις καί ἡ χρηματιστική ἀλληλοδιείσδυση, ὅτι ἡ οἰκονομία εἶναι σήμερα λιγότερο «παγκοσμιοποιημένη» ἀπὸ ὅ,τι στό τέλος τοῦ 19ου καί στίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Ὁ Κώστας Βεργόπουλος, στό ἐνδιαφέρον πρόσφατο βιβλίο του, κάνει μιά σύντομη ἀναφορά σ' αὐτές τίς ἀπόψεις.³ Θεωρῶ ὑπερβολικές καί τίς δύο αὐτές θέσεις. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι «παγκοσμιοποίηση» δέν ὑπάρχει, ἂν μέ τόν συγκεκριμένο ὄρο περιγράψουμε ἕναν παγκόσμιο οἰκονομικό χώρο, μιά παγκόσμια οἰκονομία ἐντός τῆς ὁποίας οἱ ἐπιχειρηματικῆς δραστηριότητες διεξάγονται ὅπως στό ἐσωτερικό ἑνός ἐθνικοῦ κράτους (ἐλευθερία στήν ἐγκατάσταση καί τή λειτουργία τῶν ἐπιχειρήσεων, ἀνεμπόδιση κίνηση προϊόντων, ὑπηρεσιῶν, διαφόρων μορφῶν χρήματος καί ἐργαζομένων, στό πλαίσιο ἑνός ἐνιαίου καπιταλιστικοῦ μοντέλου). Θά ἦταν, ὅμως, λάθος ἂν ἀγνοοῦσαμε ὀρισμένα χαρακτηριστικά τῆς σημερινῆς παγκόσμιας οἰκονομίας, πού τή διαφοροποιοῦν ποιοτικά ἀπὸ τήν κατάσταση στήν ὁποία βρισκόταν ἀκόμα καί στό πολύ πρόσφατο παρελθόν, ὅταν δηλαδή ὑπῆρχε ἀκόμη ὁ χώρος τοῦ «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ» καί τό ὑπόδειγμα τῆς «διευθυνόμενης οἰκονομίας» ἀνταγωνιζόταν αὐτό τῆς «ἐλεύθερης ἀγορᾶς».

Ἡ γνώμη μου εἶναι ὅτι οἱ δύο πλευρές θά μπορούσαν ἐνδεχομένως νά συμφωνήσουν, μετὰ ἀπὸ ἀμοιβαῖες ὑποχωρήσεις, ὅτι ἐδῶ καί ἀρκετά χρόνια ὑπάρχουν ἐξελιξίσεις πού ὠθοῦν πράγματι πρὸς μιά ἀμερικανικοῦ τύπου «παγκοσμιοποίηση». Ἡ συναίνεση, ὅμως, δέν θά ἦταν εὐκόλο νά προχωρήσει περισσότερο. Πόσοι, ἀλήθεια, ἀπὸ τούς ἐραστές τῆς «νέας ἐποχῆς» καί ὀψιμοῦς μεταμοντέρνους ὑποστηρικτές τοῦ πῶ ἀκράϊου μαρξιστικοῦ-λενιστικοῦ οἰκονομικοῦ «ντετερμινισμοῦ» εἶναι διατεθειμένοι νά συμφωνήσουν ὅτι αὐτή ἡ τάση δέν ὀφείλεται σέ κάποια μὴ ἀναστρέψιμη «νομοτέλεια» προερχόμενη ἀπὸ τήν ὑπαρκτή ἐνδογενή δυ-

ναμική του κεφαλαίου, αλλά είναι έντελει αποτέλεσμα της πολιτικής των εθνικών κρατών, κυρίως των μεγάλων και ιδιαίτερα των Ήνωμένων Πολιτειών; Πόσοι δέχονται ότι η στάση των εθνικών κρατών απέναντι στην «παγκοσμιοποίηση» και άρα η πρόοδος της δεν οφείλεται στη μεταφυσική δύναμη της «τεχνολογίας», αλλά καθορίζεται από τους ταξικούς συσχετισμούς στο έσωτερικό τους και από τις εξωτερικές ιμπεριαλιστικές πιέσεις; Πόσοι, τέλος, έχουν τό θάρρος να παραδεχθούν ότι η «παγκοσμιοποίηση» χρησιμοποιείται σε μεγάλο βαθμό ως τρομοκρατικό ιδεολόγημα από τις κυβερνήσεις και τις κυρίαρχες τάξεις όλων των χωρών, με στόχο την προπαγάνδη του «μονόδρομου» των νεοφιλελεύθερων πολιτικών και ότι γι' αυτό πρέπει όταν χρησιμοποιούμε αυτή τη λέξη να τη βάζουμε σε εισαγωγικά, όπως κάναμε (όσοι τό κάναμε) παλαιότερα με τον «ύπαρκτο σοσιαλισμό», δύο λέξεις που οι θαυμαστές των καθεστώτων σοβιετικού τύπου χρησιμοποιούσαν, επίσης τρομακτικά, με στόχο την ιδεολογική και πολιτική περιθωριοποίηση της ανανεωτικής κομμουνιστικής Άριστερας; Λίγοι και πάντως όχι οι, κατά Φουκουγιάμα (Χριστός κι απόστολος!), «σοβαροί άριστεροί».⁴

Κι, όμως, τά γεγονότα στο Σιάτλ συνηγορούν, κατά τη γνώμη μου, των απόψεων που υπαινίσσονται τά παραπάνω ρητορικά ερωτήματα. Άς δούμε πρώτα όσα συνέβησαν στο έπίπεδο των έπίσημων διαπραγματεύσεων. Δέν υπάρχουν άσφαλείς πληροφορίες άν πράγματι στην αίθουσα των συνεδριάσεων του ΠΟΕ υπερίπτατο έν είδει περιστεράς τό πνεύμα της «παγκοσμιοποίησης», αυτό που έξουδετερώνει τά εθνικά κράτη και καταργεί τά μεταξύ τους σύνορα στίς άνταλλαγές προϊόντων και υπηρεσιών. Άντίθετα, είναι βέβαιο ότι εκεί υπήρχαν εκπρόσωποι εθνικών κρατών, δηλαδή «ύλικών συμπυκνώσεων της ίσορροπίας ανάμεσα σε έθνικές κοινωνικές δυνάμεις», όπως μās έλεγε και ό Πουλαντζάς, που καλό είναι να τόν διαβάσουμε πότε πότε άντί να μαντεύουμε τί θα ψήφιζε, άν ζούσε, στίς έπερχόμενες έκλογές. Δέν ήταν ή παντοδύναμη τεχνολογική πρόοδος αυτή που πίεζε στον ίδιο χώρο την Εύρωπαϊκή Ένωση να καταργήσει τίς έπιδοτήσεις της στα άγροτικά προϊόντα και να σταματήσει την απαγόρευση εισαγωγής στο έδαφος της όρμονούχων κρεάτων. Η Άμερικανίδα εκπρόσωπος Σαρλίν Μπρασέφσκι, δηλαδή τό άμερικανικό κράτος, ήταν που άσκούσε την πίεση, για λογαριασμό της συμμαχίας άμερικανικών άγροτικών και κτηνοτροφικών έπιχειρήσεων, άμερικανικών εισαγωγικών και έξαγωγικών έπιχειρήσεων και Άμερικανών άγροτών, κτηνοτρόφων, έργατών και υπαλλήλων. Και άν οι άγρότες της Γαλλίας δέν είχαν υποχρεώσει με τούς άγώνες τους (κατά τη διάρκεια των όποιων κατέβηκαν και κάποιες βιτρίνες των Μάκ Ντόναλντς) την κυβέρνησή τους να έπιμείνει στο Συμβούλιο Υπουργών Γεωργίας της Εύρωπαϊκής Ένωσης περί της ανάγκης προστασίας της εύρωπαϊκής άγροτικής παραγωγής, τότε ό εκπρόσωπος της Ε.Ε. Πασκάλ

Λαμί δέν θα είχε άντισταθεί, κατά τη διάρκεια των έπίσημων διαπραγματεύσεων ή στο παρασκήνιο, στίς άμερικανικές πιέσεις. Σ' αυτή την περίπτωση οι έπιδοτήσεις θα είχαν καταργηθεί, όποτε σήμερα θα άκούγαμε τίς γνωστές διαλέξεις περί των άνίκητων δυνάμεων της «παγκοσμιοποίησης», οι όποιες σάρωσαν στο διάβα τους τά «έθνικοσυντεχνικά» συμφέροντα των άγροτών και κτηνοτρόφων της Γαλλίας, της Ίσπανίας, της Πορτογαλίας και της Ελλάδας.

Άλλά και ή προσπάθεια που κατέβαλαν, κατά τη σύνοδο του ΠΟΕ, οι Ήνωμένες Πολιτείες να επιβάλουν στίς υπανάπτυκτες χώρες-μέλη του όργανισμού την απαγόρευση της χρήσης παιδικής ή καταναγκαστικής έργασίας στην παραγωγή των προϊόντων που έξάγουν δέν οφείλεται στην έπιθυμία τους να επιβάλουν όρισμένους «ήθικούς» κανόνες που θα ρυθμίζουν από δώ και στο έξής τη διαδικασία της «παγκοσμιοποίησης». Δέν έκανε ή εκπρόσωπος του άμερικανικού κράτους τη συγκεκριμένη πρόταση έπειδή ό Μπίλ Κλίντον, με τη φόρα που πήρε από τό Κόσοβο, ήθελε να προασπίσει και κάποια άλλα «άνθρώπινα δικαιώματα». Η «γραμμή» που άκολούθησε ή άμερικανική αντιπροσωπεία στίς διαπραγματεύσεις ήταν αποτέλεσμα του συσχετισμού δύναμης μεταξύ κοινωνικών δυνάμεων στο έσωτερικό των ΗΠΑ. Από τη μία πλευρά υπήρχαν εκείνες οι άμερικανικές πολυεθνικές έπιχειρήσεις που, όντας έγκατεστημένες σε χώρες στίς όποιες ή παραγωγή πραγματοποιείται με χαμηλό κόστος κάτω από άθλιες έργασιακές συνθήκες, είχαν κάθε συμφέρον να διατηρηθεί τό σημερινό καθεστώς του «έλεύθερου» από ήθικές αξίες έμπορίου. Από την άλλη, υπήρχε μία έτερόκλητη συμμαχία άλλων άμερικανικών έπιχειρήσεων (είτε αυτών που δέν έχουν θυγατρικές στίς χώρες που παραδιάζουν τά «άνθρώπινα» και έργασιακά δικαιώματα, είτε εκείνων που παράγουν αποκλειστικά για την έσωτερική άγορά των ΗΠΑ και άρα θίγονται από τόν άνταγωνισμό των φτηνών εισαγωγών), Άμερικανών έργαζομένων και συνδικαλιστών, αλλά και άμερικανικών όργανώσεων υπεράσπισης των «άνθρώπινων δικαιωμάτων». Νίκησε ή «συμμαχία». Άν είχε χάσει, ή ήττα της θα είχε άποδοθεί πάλι στίς προελαύνουσες δυνάμεις της «παγκοσμιοποίησης».

Όμως, τό «έπίσημο» Σιάτλ, εκτός από τό μήνυμα που έστειλε σχετικά με τη σημασία των έντός των εθνικών κρατών ταξικών (και διαταξικών) συγκρούσεων και συμμαχιών για την προώθηση ή την παρεμπόδιση της «παγκοσμιοποίησης», ήταν και ένα καλό φροντιστήριο για τό ρόλο που παίζουν στην ίδια διαδικασία οι συγκρούσεις και συμμαχίες μεταξύ εθνικών κρατών. Ός γνωστόν, ή συνδιάσκεψη του ΠΟΕ τελικώς απέτυχε παταγωδώς, προς μεγάλη απογοήτευση του Μπίλ Κλίντον, ό όποιος πολύ θα ήθελε, λίγο πριν άποχωρήσει από τό ιστορικό προσκήνιο, να βάλει τη σφραγίδα του στην έναρξη ενός νέου «γύρου» διαπραγματεύσεων για την περαιτέρω «άπελευθέρωση» του διεθνούς έμπορίου και την προώθηση της άμερι-

κανικού τύπου «παγκοσμιοποίησης». Η άποτυχία των επιδιώξεων των Ηνωμένων Πολιτειών δεν οφείλεται μόνο στη διαφωνία της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο ζήτημα των αγροτικών και κτηνοτροφικών προϊόντων. Οφείλεται και στην «εξέγερση» της ομάδας των «λιγότερο αναπτυγμένων χωρών» απέναντι στην πρόταση σύνδεσης του διεθνούς εμπορίου με τις συνθήκες εργασίας, την οποία όρθως εξέλαβαν ως προσπάθεια των ΗΠΑ να τους στερήσουν ίσως το μοναδικό συγκριτικό τους πλεονέκτημα στον παγκόσμιο «ελεύθερο» ανταγωνισμό, δηλαδή το χαμηλό εργατικό κόστος παραγωγής. Οφείλεται και στην άρνηση της Ιαπωνίας να δεχθεί την επέκταση και αυστηρότερη εφαρμογή της διαδικασίας «άντιντάμπινγκ», δηλαδή του ουσιαστικού περιορισμού των εξαγωγών ηλεκτρονικών προϊόντων και αυτοκινήτων που πραγματοποιούν οι επιχειρήσεις της στις ΗΠΑ και στην Ε.Ε., με το πρόσχημα ότι οι τιμές τους είναι χαμηλές όχι λόγω της υψηλής παραγωγικότητας των Γιαπωνέζων εργαζομένων, αλλά εξαιτίας αφανών κρατικών επιδοτήσεων. Οφείλεται, τέλος, και στην άπροθυμία των ασιατικών χωρών να ανοίξουν ακόμη περισσότερο τις αγορές τους στις εξαγωγές αμερικανικών προϊόντων, ώστε να μειωθεί το τερατώδες εμπορικό έλλειμμα των ΗΠΑ που ξεπερνά σήμερα τα 300 δισεκατομμύρια δολάρια.

Οι παραπάνω αντιστάσεις στις αμερικανικές προτάσεις δεν θά ήταν δυνατές αν οι αντιθέσεις εθνικών οικονομικών συμφερόντων δεν δημιουργούσαν εντός του ΠΟΕ κάθε είδους «παρά φύσιν» συμμαχίες μεταξύ διαφόρων κρατών. Έτσι, η Ιαπωνία υποστήριξε την Ευρωπαϊκή Ένωση στο ζήτημα των αγροτικών επιδοτήσεων (αφού ενδιαφέρεται και αυτή για την προστασία του αγροτικού της πληθυσμού) και σέ αντίλλαγμα πήρε τη σχετικά παθητική στάση της «Ευρώπης» στο ζήτημα του «άντιντάμπινγκ». Κατ' ανάλογο τρόπο, η διαφωνία της Ε.Ε. με τις αμερικανικές προτάσεις για τα αγροτοκτηνοτροφικά προϊόντα και η επιθυμία της να βοηθήσει τις ευρωπαϊκές επιχειρήσεις στον εντός των αγορών των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών ανταγωνισμό τους με τις αντίστοιχες αμερικανικές είχε ως αποτέλεσμα τη διακριτική της αποστασιοποίηση από το αίτημα της Ουάσινγκτον για δήθεν «ηθικοποίηση» του διεθνούς εμπορίου. Τί μας διδάσκουν όλα αυτά, πέρα από την υπενθύμιση για άλλη μία φορά του ρόλου που παίζουν τα εθνικά κράτη στην «παγκοσμιοποίηση»; Το εξής σημαντικό: ότι η Αμερική, παρά τη δεσπόζουσα οικονομική θέση της στον «μεταψυχροπολεμικό» κόσμο, δεν μπορεί να επιβάλει ανεμπόδιστα τα εθνικοϊμπεριαλιστικά οικονομικά της συμφέροντα, δεν μπορεί εύκολα να υποχρεώσει την ανθρωπότητα να ακολουθήσει το δικό της καπιταλιστικό μοντέλο. Η για να το πούμε αλλιώς, ο Κλίντον δεν είναι «πλανητάρχης». Αν ήταν ή αν εξασφάλιζε τις κατάλληλες συμμαχίες (κατά πρώτο λόγο με την Ε.Ε.), θά είχε επιβάλει τις απόψεις του στο Σιάτλ, οπότε πάλι κάποιος θά μιλούσαν για θρίαμβο της

«παγκοσμιοποίησης», με την οποία θά οφείλαμε να συμβιβαστούμε αν δεν θέλαμε να μās κολλήσουν τη ρετινιά του εθνικιστή.

Εκτός, όμως, από το «έπίσημο» Σιάτλ των διαπραγματεύσεων, μηνύματα μās έστειλε και το «άνεπίσημο» Σιάτλ των λαϊκών κινητοποιήσεων. Όχι, βέβαια, αυτά που προβάλλει η μυθολογία της «παγκοσμιοποίησης», σύμφωνα με την οποία εδώ που έφτασαν τα πράγματα μόνο η «παγκόσμια κοινωνία των πολιτών» είναι ικανή να παρεμβαίνει στις εξελίξεις και να τις επηρεάζει. Έχω ήδη αναφερθεί υπαινικτικά στη σημασία της ταξικής πάλης που διεξάγεται σέ εθνικό επίπεδο, καθώς και των αντίστοιχων αγώνων των διαταξικών κοινωνικών κινημάτων, όταν περιέγραφα τους λόγους για τους οποίους το αμερικανικό κράτος και η Ε.Ε. υποστήριξαν όσα υποστήριξαν στην αίθουσα των συνεδριάσεων. Οι έπεισοδιακές συγκεντρώσεις και οι διαμαρτυρίες κατά του ΠΟΕ και της «παγκοσμιοποίησης» που έγιναν στους δρόμους της αμερικανικής πόλης θεωρώ ότι συνηγορούν της άποψης ότι οι κοινωνικές αντιπαραθέσεις εξακολουθούν να διεξάγονται μέσα στα έθνη-κράτη, όσο και αν ο διεθνισμός αυτών που αγωνίζονται προσπαθεί (και πολύ καλά κάνει) να υπερβεί τους καταναγκασμούς της γεωγραφίας και να ξεπεράσει τα εθνικά (και πολιτισμικά) σύνορα. Παρά τη συμβολική παρουσία ξένων αντιπροσωπειών, οι διαδηλώσεις έγιναν κυρίως από Αμερικανούς και με κυρίως αμερικανικά αίτήματα. Ο κύριος όγκος των συγκεντρωθέντων προερχόταν από τους εργάτες της Αμερικανικής Συνομοσπονδίας Εργασίας και από τους αγρότες του αμερικανικού Νότου, που τά αιτήματά τους (προστατευτισμός έναντι των εισαγωγών προϊόντων από όλες τις χώρες που δεν σέβονται τα «άνθρώπινα δικαιώματα» και κυρίως από την Κίνα, ή οποία κατά τη γνώμη τους δεν πρέπει με κανένα τρόπο να γίνει μέλος του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου, κατάργηση των επιδοτήσεων των αγροτικών προϊόντων) τά έλεγαν μέν στη νύφη, δηλαδή στον ΠΟΕ, αλλά για να τ' ακούσει ή πεθερά, δηλαδή η αμερικανική κυβέρνηση.

Όμως οι κινητοποιήσεις κατά του ΠΟΕ μās υπενθύμισαν, επίσης, τις ανεπάρκειες της γνωστής θεωρίας «κέντρου-περιφέρειας» (οι παλαιότεροι θά θυμούνται με πόσο ζήλο την υπεράσπιζαν, τη δεκαετία του 1970, όρισμένοι «διανοούμενοι» του πρώιμου ΠΑΣΟΚ, με πρώτο τον ιδρυτή του). Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, το «ελεύθερο εμπόριο», ως ένας βασικός τρόπος οικονομικής εκμετάλλευσης των υπανάπτυκτων χωρών, μεταφέρει πλεόνασμα στις αναπτυγμένες χώρες της Δύσης, τό όποιο καρπώνεται όλες οι τάξεις και τά στρώματα των χωρών αυτών. Οι Αμερικανοί εργάτες και αγρότες που μαζεύτηκαν στο Σιάτλ μάλλον δεν συμφωνούσαν με αυτή την άποψη. Αντίθετα, φάνηκαν να θεωρούν ότι η απόλυτη ελευθερία στις διεθνείς εμπορικές συναλλαγές, δηλαδή η «παγκοσμιοποίηση», πλήττει άμεσα την άπασχόλησή τους (άλλά και τους μι-

σθούς και τις εργασιακές τους σχέσεις). Αυτό πράγματι συμβαίνει στην περίπτωση των εργαζομένων σε επιχειρήσεις παραγωγής προϊόντων τα όποια υφίστανται τον ανταγωνισμό των φτηνών εισαγωγών από χώρες χαμηλού εργατικού κόστους (π.χ. στα κλωστοϋφαντουργικά προϊόντα) και συνεπώς δικαίως άνησυχούν οι εν λόγω εργαζόμενοι, όπως και οι συνάδελφοί τους στις άλλες αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες, της Ελλάδας συμπεριλαμβανομένης. Κανονικά, όμως, η μεγάλη πλειοψηφία των εργαζομένων στις χώρες αυτές δεν θα έπρεπε να άνησχει, αφού, όπως παρατηρεί πολύ σωστά ο Βασίλης Πεσμαζόγλου (υπενθυμίζοντάς μας τις σχετικές μελέτες του γνωστού Αμερικανού οικονομολόγου Πάολ Κρούγκμαν), μόνο «για ένα πολύ μικρό μέρος της ανεργίας μπορεί κανείς να κατηγορήσει τη διείσδυση ξένων προϊόντων»⁵ (δηλαδή την «παγκοσμιοποίηση»). Υπάρχουν, όμως, σήμερα κυβερνήσεις και εργοδότες οποιασδήποτε χώρας που να μην υποστηρίζουν ακριβώς το αντίθετο προκειμένου να πειθαρχήσουν συνολικά τους εργαζομένους;

Στά μηνύματα του Σιάτλ του «πεζοδρομίου» περιλαμβάνεται και εκείνο που αφορά τη δυνατότητα συμπίεσης, σε εθνικό κατ' αρχάς επίπεδο, του συνδικαλιστικού κινήματος με τα λεγόμενα «νέα κοινωνικά κινήματα» (πού, εδώ που τά λέμε, κι αυτά τά 'χουν τά χρονάκια τους πιά). Στις διαδηλώσεις πήραν μέρος και φεμινίστριες, οικολόγοι, καθώς και μέλη θρησκευτικών οργανώσεων (αυτό τό «κίνημα» δεν είναι, βέβαια, τόσο νέο) και μέλη οργανώσεων προσασίας των «άνθρώπινων δικαιωμάτων». Μπορεί όλοι αυτοί και αυτές να μην κυριάρχησαν στις κινητοποιήσεις, όπως ισχυρίζονται οι έχοντες την τάση να απαξιώνουν, εν όνόματι των πρόσθετων αντιθέσεων της «νέας εποχής», τις «παραδοσιακές» ταξικές αντιθέσεις, όμως η παρουσία τους έδειξε ότι η καπιταλιστική «παγκοσμιοποίηση» δεν θίγει μόνο τα συμφέροντα των εργαζομένων τάξεων των αναπτυγμένων χωρών, αλλά και τό περί δικαίου αίσθημα διαταξικών συλλογικών υποκειμένων στις ίδιες χώρες. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο Κλίντον χρησιμοποιεί προσηματικά τά «άνθρώπινα δικαιώματα» των παιδιών και όσων ενηλίκων εργάζονται υπό άθλιες συνθήκες σε όρισμένες υπανάπτυκτες χώρες, όπως έκανε με τά δικαιώματα της αλβανικής μειονότητας του Κοσόβου προκειμένου να βομβαρδίσει τή Σερβία. Θά ήταν λάθος, όμως, αυτό να μās οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι δεν υπάρχουν πολίτες, κυρίως των αναπτυγμένων χωρών, που διέπονται από πραγματικά αλτρουιστικά αισθήματα και πιστεύουν στην οικουμενική αξία των «άνθρώπινων δικαιωμάτων» (άσχετως αν με τις απόψεις τους αυτές, πολλές φορές, πριμοδοτούν «άντικειμενικά» τόν δυτικό ιμπεριαλισμό).

Οι διαδηλώσεις στην αμερικανική πόλη επιβεβαίωσαν και κάποιες άλλες διαπιστώσεις, που κατά καιρούς έχουν γίνει από όρισμένους σε σχέση με τις μαζικές λαϊκές κινητοποιήσεις. Η σημαντικότερη είναι

ότι, καλώς ή κακώς, αυτές δεν έχουν την ιδεολογική καθαρότητα που θά επιθυμούσαν (;) όσοι αντιμετώπιζουν τό «πεζοδρόμιο» με τόν γνωστό μικροαστικό ελιτισμό. Στους δρόμους του Σιάτλ ύπληρχαν και υποστηρικτές του άκροδεξιού ρατσιστή Μπιουνκάναν και «άναρχικοί» με κουκούλες και λοσάτια. Όσοι ξεφεύγουν από τήν παθητικότητα απέναντι στις επιπτώσεις τής δήθεν αναπόδραστης «παγκοσμιοποίησης» και παύουν να τήν αντιμετώπιζουν σάν κισμέτ, δεν στρέφονται όλοι πρός προοδευτικές, διεθνιστικές και μαζικές αντιτάσεις. Όμως, εκείνο που έχει σημασία σε μία κινητοποίηση είναι ό γενικός της προσανατολισμός και όχι οι έπιμέρους διαφοροποιήσεις ενός μικρού άριθμού των συμμετεχόντων σ' αυτήν, όσοδήποτε ενοχλητικές και αν μās είναι. Στο λαϊκό πανηγύρι σημασία έχουν τά τραγούδια που λέγονται, όχι αν κάποιος λίγοι τραγουδούν παράφωνα. Και, όπως τά τραγούδια στις αντιμπεριαλιστικές εκδηλώσεις στην Αθήνα κατά του πολέμου στή Γιουγκοσλαβία και του Κλίντον δεν τά διάλεξαν οι σκόρπιοι χρυσαυγίτες, οι χριστοδουλικόι έλληνορθόδοξοι και τά φρικιά των Έξαρχείων, έτσι και στο Σιάτλ στή χορωδία των δρόμων δεν κυριάρχησαν οι άκροδεξιοί, οι ρατσιστές και ή άγρια νεολαία του αμερικανικού νεόπτωχου περιθωρίου.

Ανέφερα προηγουμένως ότι στο Σιάτλ δεν συγκεντρώθηκαν, ως μόνα άρμόδια, κάποια δήθεν μέλη τής «παγκόσμιας κοινωνίας των πολιτών», αλλά κυρίως Αμερικανοί εργαζόμενοι, Αμερικανοί άγρότες και μέλη αμερικανικών κοινωνικών κινήματων. Αυτό δεν σημαίνει, σε καμιά περίπτωση, ότι υποβαθμίζω τή σημασία τής συμβολικής παρουσίας εκεί εκπροσώπων εργατικών και «κινήματικών» οργανώσεων από άλλες δυτικές χώρες. Πρόκειται για ένα ένθαρρυντικό και έλπιδοφόρο γεγονός, ανάλογο του πιό περιορισμένου γεωγραφικά, και γι' αυτό περισσότερο όμοιογενούς, κινήματος των «ευρωπρωιών». Πρώτον, γιατί έδειξε ότι οι εργαζόμενοι και οι πολίτες στις αναπτυγμένες χώρες (και δυνητικά σε όλο τόν κόσμο) μπορούν να συνδεθούν μεταξύ τους, κάνοντας μάλιστα χρήση και των μεγάλων δυνατοτήτων επικοινωνίας που τούς παρέχει ή σύγχρονη τεχνολογία του Ίντερνετ, για τήν προώθηση των όποιων κοινών τους στόχων. Δεύτερον, γιατί απέδειξε σε όσους υποκριτικά έμειναν με άνοιχτό στόμα μπροστά στο «θαύμα» τής πολυεθνικότητας του πλήθους που συγκεντρώθηκε στην αμερικανική πόλη ότι ή οποιαδήποτε υπερεθνική «παρέμβαση» κατά του νεοφιλελευθερισμού και τής καπιταλιστικής «παγκοσμιοποίησης» όχι μόνο δεν είναι άσυμβίβαστη, αλλά προϋποθέτει αντίστοιχους ταξικούς και διαταξικούς άγώνες σε εθνικό επίπεδο. Απόδειξη είναι ή παρουσία στο Σιάτλ των Γάλλων άγροτών και των Γερμανών συνδικαλιστών τής IG Metal. Τά έπιμέρους εθνικά εργατικά κινήματα μπορούν και πρέπει να έχουν έναν διεθνιστικό προσανατολισμό και αυτό τό ξέρει ή Άριστέρα τουλάχιστον από τότε που γράφηκε τό Κομμουνιστικό Μανιφέστο. Δεν είναι ή αμερικανικού τύπου

καπιταλιστική «παγκοσμιοποίηση» (ή η νεοφιλελεύθερη ευρωπαϊκή «ένοποίηση») τό μόνο αντίδοτο στον εθνικισμό.

Θα τελειώσω την παρουσίαση των μηνυμάτων του Σιάτλ με έναν σύντομο σχολιασμό της ανησυχίας που κατέλαβε κάποιους άρθρογράφους σχετικά με την προοδευτικότητα ή μη των εκεί κινητοποιήσεων. Μήπως, αναρωτήθηκαν όρισμένοι, οι έκδηλώσεις διαμαρτυρίας των συνδικαλιστικών και μη κυβερνητικών οργανώσεων της Αμερικής και γενικότερα των δυτικών χωρών που μαζεύτηκαν στην αμερικανική πόλη δεν είχαν τόσο προοδευτικό περιεχόμενο, μήπως δεν ήταν τόσο «οικουμενικές» όσο επιβάλλει η νέα εποχή της «παγκοσμιοποίησης», αφού σε τελευταία ανάλυση στρέφονταν κατά των εργαζομένων και των λαών των λιγότερο αναπτυγμένων και των υπανάπτυκτων χωρών; Ο γνωστός Ινδός οικονομολόγος Τζαγκντίς Μπαγκάτι, σε άρθρο τους στους *Financial Times*, έδωσε μία σαφή απάντηση στα παραπάνω ερωτήματα. Τά γεγονότα στο Σιάτλ, υποστήριξε, κατέδειξαν τον κίνδυνο να καταστεί ο ΠΟΕ «ομηρος των μη κυβερνητικών οργανώσεων και των ομάδων πίεσης των πλούσιων χωρών». Στο ερώτημα «Θά θέλατε τό παιδί σας νά πεθάνει από τή δουλειά;», πού υπήρχε στά πλακάτ των διαδηλωτών, ο Μπαγκάτι αντίταξε κάποιο άλλο: «Θά θέλατε τό παιδί σας νά πεθάνει από τήν πείνα;» Και κατέληξε στό συμπέρασμα ότι αυτή θά είναι ή τύχη πολλών παιδιών του Τρίτου Κόσμου, αν περάσουν τελικά οι απόψεις των Ηνωμένων Πολιτειών και γενικότερα των αναπτυγμένων χωρών περί απαγόρευσης των εισαγωγών στις αναπτυγμένες χώρες προϊόντων πού έχουν παραχθεί με τή χρησιμοποίηση παιδικής εργασίας.⁶

Δέν συμφερίζομαι τίς παραπάνω ανησυχίες, ούτε τίς πραγματικές αυτών πού στην πραγματικότητα φοβούνται μήπως κινητοποιήσεις τύπου Σιάτλ άμφισθητήσουν τήν περαιτέρω προώθηση ή έστω τήν άνοχή των νεοφιλελεύθερων πολιτικών πού εφαρμόζονται στις αναπτυγμένες χώρες εν όνόματι της «παγκοσμιοποίησης», ούτε τίς πραγματικές εκείνων πού πράγματι νοιάζονται για τήν οικονομική ανάπτυξη και τήν άπαλλαγή από τή φτώχεια των χωρών του Τρίτου Κόσμου. Η υπεράσπιση του ελεύθερου από κάθε προστατευτισμό έμπορίου στο όνομα της διεθμιστικής αλληλεγγύης προς τους εργαζομένους και τους λαούς των υπανάπτυκτων χωρών δεν είναι παρά ένας ηθικιστικός δήθεν «άνθρωπισμός», μία φιλόπτωχη φιλανθρωπία, πού διαιωνίζει τήν κυριαρχία των πολυεθνικών επιχειρήσεων και εντέλει λειτουργεί εις βάρος εκείνων στους οποίους οι ανησυχούντες θέλουν ή υποτίθεται ότι θέλουν νά συμπαρασταθούν. Με τον τρόπο αυτό, άπλως διαιωνίζεται τό καθεστώς υπερεκμετάλλευσης της εργασίας στις υπανάπτυκτες χώρες, έξ ου και ή έπιμονή των πολυεθνικών, βασικών φορέων της «παγκοσμιοποίησης», νά διατηρηθεί πάση θυσία τό σημερινό καθεστώς. Οι εργαζόμενοι σε όρισμένους οικονομικούς

κλάδους των αναπτυγμένων χωρών έχουν κάθε δικαίωμα νά άπαιτήσουν από τίς κυβερνήσεις τους έναν ήπιο και έπιλεκτικό προστατευτισμό, με στόχο τήν προστασία των εργασιακών τους κατακτήσεων και κυρίως του δικαιώματός τους στην άπασχόληση. Ο πραγματικός διεθμισμός δεν έξαρτάται από τήν ελεύθερη πρόσβαση στις άγορές των προϊόντων παιδικής και καταναγκαστικής εργασίας πού παράγουν οι δυτικές πολυεθνικές στις υπανάπτυκτες χώρες. Η οικοδόμηση μιάς πύο ανθρώπινης και δίκαιης κοινωνίας σ' αυτές τίς χώρες άπαιτεί γενναία μεταφορά οικονομικών πόρων, διαγραφή των χρεών τους και κυρίως τήν παροχή σ' αυτές της δυνατότητας νά διαλέξουν τον δικό τους δρόμο για τήν οικονομική ανάπτυξη χωρίς τίς παρεμβάσεις και τίς νεοφιλελεύθερες «υποδείξεις» του Παγκόσμιου Οργανισμού Έμπορίου, της Παγκόσμιας Τράπεζας και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου. Πώς νά υπάρξει ανάπτυξη όταν ή ΓΚΑΤ και ή «μετεξέλιξη» της, ο ΠΟΕ, άρνοούνται συστηματικά, εδώ και δεκαετίες, τό δικαίωμα στις χώρες του Τρίτου Κόσμου νά προσπαθήσουν νά «άπογειώσουν» τίς οικονομίες τους με τον τρόπο πού τό έπραξαν στο παρελθόν όλες οι αναπτυγμένες χώρες, δηλαδή με κάποιου είδους προστατευτισμό; Πώς θά ξεφύγει από τον φαύλο κύκλο της έλλειψης συναλλάγματος μία φτωχή χώρα, ή Ινδία άς πούμε, για νά δώσουμε ένα πραγματικό παράδειγμα; Με τό νά μπορούν οι δυτικές επιχειρήσεις πού λειτουργούν στο έδαφος της νά χρησιμοποιούν άγοράκια και κοριτσάκια πέντε και δέκα χρονών στην παραγωγή των προϊόντων τους πού έξάγονται στη Δύση ή με τή λειτουργία π.χ. ενός κρατικού ή ιδιωτικού εργοστασίου πού θά παράγει φτηνά αντιβιοτικά χρησιμοποιώντας δραστικές ουσίες, τίς όποιες θά προμηθεύεται από τήν ελεύθερη άγορά, αντικαθιστώντας έτσι τά αντίστοιχα πανάκριβα εισαγόμενα φάρμακα των πολυεθνικών επιχειρήσεων; Με τή λειτουργία του εργοστασίου, θά έλεγε όποιος χαμπάριζε έστω και όλίγα περί οικονομίας, αν δεν φοβόταν μήπως χαρακτηριστεί για παρωχημένο «έθνικισμό». Άμ δέ. Σύμφωνα με άπόφαση του «γύρου» της Ούρουγουάης, κατά τον όποιο γεννήθηκε ο ΠΟΕ, ή χρήση «άντιγράφων», δηλαδή φτηνών δραστικών ουσιών, στην παραγωγή φαρμάκων άπαγορεύεται στο όνομα της προστασίας των «πνευματικών δικαιωμάτων» των αμερικανικών πολυεθνικών φαρμάκων. Κάπως έτσι προωθείται ή «παγκοσμιοποίηση».

Τελειώνοντας, θά ήθελα νά κάνω μία παρατήρηση για τήν ανησυχία πού έξέφρασαν όρισμένοι σχολιαστές των γεγονότων στο Σιάτλ σχετικά με τήν άδυναμία της άριστερας νά διατυπώσει ένα έναλλακτικό προς τό νεοφιλελεύθερο σχέδιο ρύθμισης των διεθνών οικονομικών σχέσεων. Ο Νικόλας Σεβαστάκης, για παράδειγμα, στη δική του συμβολή στη συζήτηση,⁷ τονίζει ότι ο «ή άπομυθοποίηση, ή άποκάλυψη και ή έρμηνεία κάποιων ιδεολογικών σκηνοθεσιών δεν άπαλλάσσει τον ριζοσπάστη από τήν ευθύνη νά προβάλλει τή δική του

αλήθεια για τό πώς πρέπει να κυβερνηθεί αυτή η σύνθετη και χαοτική πραγματικότητα». Αντιλαμβάνομαι την αγωνία του. Μόνο πού πολύ φοβάμαι ότι η απλή παράθεση κάποιων προτάσεων για τη ρύθμιση του διεθνούς εμπορίου, των ξένων επενδύσεων ή της κίνησης κεφαλαίων δεν εξασφαλίζουν την εφαρμογή τους, όσο κυριαρχεί η ιδεολογία περί της νομοτέλειας της καπιταλιστικής «παγκοσμιοποίησης», την οποία στηρίζουν και επιβάλλουν νεοφιλελεύθερα ή σοσιαφιλελεύθερα κόμματα και πολιτικοί (όνόματα δεν λέμε). Άλλωστε και ο διάσημος ο Λαφονταίν, πού όχι μόνο είχε συγκεκριμένες και αρκετά μετριοπαθείς προτάσεις για όλα τα κρίσιμα θέματα πού απασχολούν την ευρωπαϊκή και την παγκόσμια οικονομία, αλλά έγραψε μαζί με τη γυναίκα του ένα ολόκληρο βιβλίο για να τις προβάλλει,⁸ τί κέρδισε; Μιά θέση στο χρονοντούλαπο της ιστορίας, πού έλεγε και ο μακαρίτης. Έκει τόν έστειλαν οι δήθεν άορατες δυνάμεις της «παγκοσμιοποίησης».

1. Ριχάρδος Σωμερίτης, «Τό Σιάτλ είναι δικό μας!», Τό

Βήμα, Κυριακή 12 Δεκεμβρίου 1999.

2. Α. Λυμπεράκη, Έ. Τσακαλώτος, «Παγκοσμιοποίηση, έθνικισμός και Άριστερά», Η κυριακάτικη Αύγή, 12 Δεκεμβρίου 1999.

3. Κώστας Βεργόπουλος, Παγκοσμιοποίηση. Η μεγάλη χίμαιρα, Νέα Σύνορα-Α.Α. Λιδάνη, Άθήνα 1999, σ. 88-90.

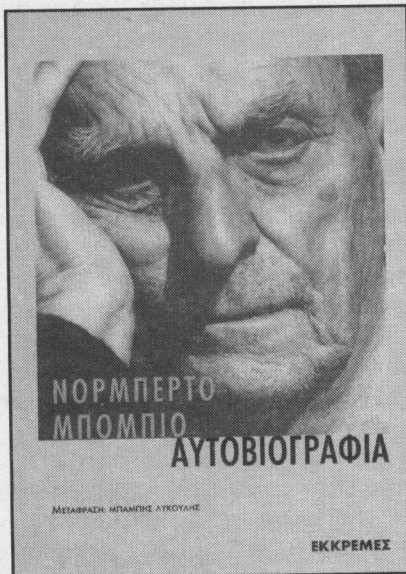
4. Φράνσις Φουκουγιάμα, «Μιά ιστορική πρόκληση για την Άριστερά», Η Καθημερινή, Σάββατο 25-Κυριακή 26 Δεκεμβρίου (άποσπασματική απόδοση άρθρου πού δημοσιεύθηκε στη Wall Street Journal την 1η Δεκεμβρίου 1999).

5. Βασίλης Πεσμαζόγλου, «Μέ μάτια όρθόκλειστα», Η κυριακάτικη Αύγή, 12 Δεκεμβρίου 1999.

6. Jagdish Bagwati, «An unjustified sense of victory: Pressure Groups in rich countries have succeeded only in mobilising poor countries against a WTO hijack», Financial Times, 30 December 1999.

7. Νικόλας Σεβαστάκης, «Τό μετέωρο δήμα της παγκοσμιοποίησης», Η κυριακάτικη Αύγή, 12 Δεκεμβρίου 1999.

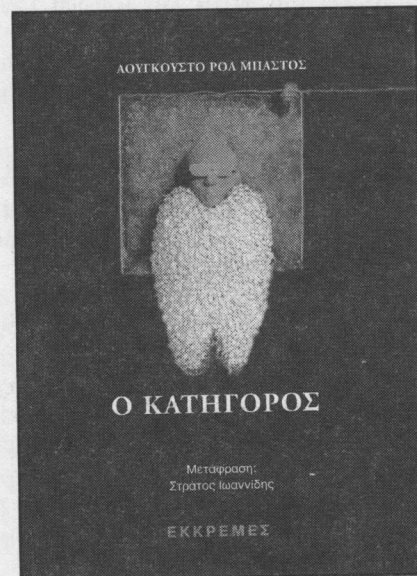
8. Όσκαρ Λαφονταίν, Κρίστα Μύλλερ, Μή φοβάστε την παγκοσμιοποίηση, εκδόσεις Πόλις, Άθήνα 1999, μετάφραση: Θόδωρος Παρασκευόπουλος, εισαγωγή: Τάσος Γιαννίτσης.

Για πρώτη φορά, στα 88 του χρόνια, ο Νορμπερτο Μπόμπιο αναπολεί και εξιστορεί, με την παράθεση ανέκδοτου υλικού, τη ζωή του, πού άρχισε ταυτόχρονα σχεδόν με τούτο τον αιώνα. Από την εφηβεία του ως τις μέρες μας, από τα αδηφάγα διαβάσματα ως τα επίμαχα ερωτήματα των γηρατειών, ο φιλόσοφος επιχειρεί να κάνει έναν απολογισμό της ζωής του υπό το φως των γεγονότων πού σφράγισαν τον πολυτάραχο αιώνα μας.

Εκδόσεις
ΕΚΚΡΕΜΕΣ

Ιουλιανού 41 - 43 • Αθήνα 104 33 • Τηλ./Fax: 822.0006
Στόα του Βιβλίου • Πεσμαζόγλου 5 • Αθήνα • Τηλ.: 321.3583

Το βιβλίο Ο ΚΑΤΗΓΟΡΟΣ, πού γεννήθηκε από τις στάχτες του αρχικού χειρογράφου πού ο συγγραφέας έκαψε πριν αρκετά χρόνια, έρχεται να ολοκληρώσει την τριλογία του Α. Ρόα Μπάστος σχετικά με το μονοθεϊσμό της εξουσίας. Με τούτο το έργο του ο μεγάλος Παραγουανός συγγραφέας μας οδηγεί σε ένα σύμπαν όπου ο έρωτας, γαλήνιος και διάφανος, καταστρέφεται απότομα από τις φρικαλεότητες πού διαπράττονται στο όνομα της τάξης, της ηθικής και της τιμής.

Εκδόσεις
ΕΚΚΡΕΜΕΣ

Ιουλιανού 41 - 43 • Αθήνα 104 33 • Τηλ./Fax: 822.0006
Στόα του Βιβλίου • Πεσμαζόγλου 5 • Αθήνα • Τηλ.: 321.3583

ΠΙΣΩ ΑΠΟ ΤΟ ΠΑΡΑΒΑΝ ΤΗΣ ΑΝΑΤΙΜΗΣΗΣ

Δυσβάστακτη ή εύρωστια της οικονομίας

του Παύλου Κλαυδιανού

Δέν μένει πιά κανένα ζήτημα, όσο σοβαρό και αν είναι, που να μην μετατρέπεται άμέσως, όταν παίρνει τη μορφή του συμβάντος, σε ένα επικοινωνιακό αντικείμενο με αποτέλεσμα να αντιστρέφεται ή πραγματική του σημασία. Η ανατίμηση της δραχμής την προηγούμενη εβδομάδα είναι μία χαρακτηριστική περίπτωση που, τουλάχιστον τις πρώτες μέρες, πέρασε στον κόσμο με την αντίθετη ακριβώς από την πραγματική της εικόνα. Βοήθησε φυσικά και το γεγονός ότι επρόκειτο κατά ένα μέρος για τεχνικό ζήτημα, αλλά αυτό δεν θά συνέβαινε ποτέ αν υπήρχαν έτοιμες οι αντίπαλες δυνάμεις -κόμματα, συνδικάτα, επιστήμονες, Τύπος- να τό όρισουν σωστά κατ' αρχάς και μετά να τό κρίνουν κατά την άποψή τους και τό συμφέρον τους.

Η πιο άκρεια, ως προς τό βαθμό αλλοίωσης της πραγματικότητας, τοποθέτηση προήλθε δυστυχώς από τόν ίδιο τόν πρωθυπουργό και τόν ύπουργό Έθνικης Οικονομίας. Ο κ. Κ. Σημίτης, εύρισκόμενος τό Σάββατο τό απόγευμα σε περιοδεία στην Πελοπόννησο, μίλησε για τήν εύρωστια της ελληνικης οικονομίας που οδήγησε στην ανατίμηση του εθνικού νομίσματος. Ο ύπουργός Έθνικης Οικονομίας υπήρξε λίγο πιο συγκρατημένος, αλλά κινήθηκε στο ίδιο μήκος κύματος. Στίς επίσημες δηλώσεις του ανέφερε ότι ή πρόοδος της οικονομίας ήταν τόση τά δύο τελευταία χρόνια που κατά τήν άποψη των εταίρων μας έκανε άχρείαστο ένα μέρος της υποτίμησης της δραχμής δύο χρόνια πριν και γι' αυτό εισηγήθηκαν τώρα ανατίμηση. Οι διατεταγμένοι μ' αυτή τή «γραμμή» δημοσιογράφοι με τή δόθηεια και της άγνοιας προχώρησαν πιο πέρα μιλώντας για τό παρελθόν πιά της ψωροκώσταινας και άλλα προπαγανδιστικά κοινότοπα.

Νίκη λοιπόν. Νίκη μάλιστα και με τή βούλα των Ευρωπαίων που ως τά χθές στέλναν εδώ έναν κάποιο λογιστή τους και οποιαδήποτε επιτιμητική του φράση για τίς επιδόσεις της οικονομίας μας γινόταν πρωτοσέλιδο στον ελληνικό Τύπο. Τώρα οι κορυφαίοι της Ε.Ε., όχι κάποιος λογιστής, μās είπαν: πάτε πολύ καλά, δεν τό βλέπετε; Μπορείτε να κάνετε και μία ανατίμηση όπως παλαιότερα τό μάγκο, τό έλβετικό νόμισμα κτλ. Μία κάποια εθνική υπερηφάνεια πέρασε απ' όλες τίς ελληνικές γειτονίες.

Είναι να άπορει κανείς πώς στάθηκε στά πόδια της όλη αυτή ή προπαγάνδα όταν από τό Σάββατο τό

βράδυ της ανατίμησης δόθηκαν στη δημοσιότητα δύο τοποθετήσεις των Ευρωπαίων που τελικά έλεγαν ένα μέρος της αλήθειας. Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και Οικονομική Νομισματική Έπιτροπή της Ε.Ε. σε κοινή ανακοίνωση ανέφεραν ότι «ή ανατίμηση της κεντρικης ισοτιμίας της δραχμής κατά 3,5% θά στηρίξει τίς άρχές στίς προσπάθειές τους να κρατήσουν τήν οικονομία στο δρόμο της διατηρήσιμης ανάπτυξης με σταθερότητα τιμών». Προσέθετε δε άμέσως και τήν άναγκαία προς τότο οικονομική πολιτική: «Θά πρέπει [ή ανατίμηση] να συνοδευτεί από συνεχιζόμενη όρθή δημοσιονομική πολιτική και από τή συνεχή προώθηση διαρθρωτικων άλλαγών, που άποβλέπουν στην ένδυνάμωση της διαδικασίας σύγκλισης, ιδιαίτερα της μάχης κατά του πληθωρισμού, για τήν όποία οι μισθολογικές εξελίξεις είναι επίσης ουσιώδεις!». Τήν ίδια στιγμή τό γραφείο του αρμόδιου Έπιτροπου Ισπανού σοσιαλιστή κ. Π. Σόλμπες μās ενημέρωσε γραπτώς ότι ό κ. Έπιτροπος «πιστεύει ότι ή άπόφαση (της ανατίμησης) συμβάλλει στη διαδικασία σύγκλισης που έχει εκκινήσει τά τελευταία χρόνια από τήν ελληνική κυβέρνηση και ύποστηρίζει πλήρως τή δέσμευση της ελληνικης κυβέρνησης για διαρθρωτικές άλλαγές, για άυστηρή δημοσιονομική πολιτική και τήν προσέγγισή της στίς μισθολογικές εξελίξεις». Περίπου τά ίδια είχε πει όταν είχε έλθει πριν από περίπου δύο μήνες στην Άθήνα, προαναγγέλλοντας και τήν άνάγκη ανατίμησης για πρώτη φορά επισήμως.

Τά πράγματα ήταν καθαρά για όποιον ήθελε να τά δει: τί οδήγησε στην ανατίμηση -πρωτίστως ή άστοχία ως προς τόν πληθωρισμό- και κυρίως τί συνοδευτική πολιτική αυτή άπαιτούσε -μιά δεξιότερη έκδοση οικονομικης πολιτικης.

Πρώτον. Θέμα ανατίμησης της κεντρικης ισοτιμίας που είχε συμφωνηθεί -στίς 353,1 δραχμές έναντι του Ευρώ- όταν έγινε υποτίμηση τέθηκε για πρώτη φορά πριν από περίπου έναν χρόνο από τούς Ευρωπαίους. Ο λόγος ήταν διότι δεν φαινόταν να πιάνεται τό κριτήριο του πληθωρισμού. Καθώς είχε ανατιμηθεί ή δραχμή πολύ, κάτω και από τίς 230 δραχμές, οι Ευρωπαίοι είπαν στους Έλληνες ότι ή επιστροφή της ισοτιμίας στο 353 ουσιαστικά ήταν υποτίμηση. Αυτό θά συνέπιπτε μάλιστα και με τήν ύποχρεωτική μείωση των επιτοκίων από τό 13% περίπου στο 6%. Οι δύο

αὐτές πράξεις θά αὐξαναν τόν πληθωρισμό πολύ, ὁ ὁποῖος δέν πῆγαινε οὕτως ἢ ἄλλως καλά. Ζητήθηκε νά μὴν γίνεῖ ἡ ὑποτίμηση, ἀλλά μόνο ἓνα μέρος τῆς. Ἡ, τεχνικά, κάποια στιγμή νά γίνεῖ ὀρισμός νέας κεντρικῆς ἰσοτιμίας, ἀνατιμημένης.

Δεύτερον. Γιατί ὁμως βρέθηκε ἡ δραχμὴ τόσο ἀνατιμημένη, τόσο μακριὰ ἀπὸ τὴν κεντρικὴ ἰσοτιμία τῆς τῶν 353,1 δραχμῶν; Εἶναι ἀλήθεια αὐτό πού εἶπε ὁ κ. Παπαντωνίου ὅτι ἐν τῷ μεταξύ ἡ ἑλληνικὴ οἰκονομία πῆγε καλύτερα καὶ ἄρα δέν χρειαζόταν τόσο ὑποτίμηση; Ὁχι βεβαίως. Ἡ ἀνατίμηση, καὶ τὰ ὑψηλά ἐπιτόκια κατ' ἀκολουθίαν, υἱοθετήθηκε ἀπὸ τὴν Τραπεζα τῆς Ἑλλάδος γιὰ νὰ ἀποτρέψει τὴν ἄθροια εἰσαγωγὴ κερδοσκοπικῶν κεφαλαίων καὶ τὴν ἄνοδο τῶν τιμῶν τῶν εἰσαγόμενων προϊόντων. Νόμισαν ὅτι θά ἀπαιτηθεῖ γιὰ λίγο αὐτὴ ἡ πολιτικὴ ἀλλά τελικὰ μονιμοποιήθηκε. Ἴσως θυμόμαστε τίς συνεχεῖς αἰτιάσεις τοῦ κ. Παπαδήμου ὅτι δέν εἶναι δυνατόν ἡ νομισματικὴ πολιτικὴ νά σηκώνει ὅλο τὸ βάρος τῆς προσαρμογῆς κτλ., κτλ. Κατήγγειλε ἀκόμη καὶ τὴν πολιτικὴ κερδῶν τῶν ἐπιχειρήσεων πού ἐνῶ αὐτὸς ἀνατιμοῦσε τὴν δραχμὴ, οἱ ἐπιχειρηματίες ἀνέβαζαν τίς τιμές διότι «κάποτε» εἶχε γίνεῖ ὑποτίμηση!

Τρίτον. Ἡ κυβέρνηση εἶδε τὴν παγίδα καὶ κινήθηκε σὲ δύο ἐπίπεδα. Ἀφ' ἐνὸς μὲ ἐκκλήσεις στοὺς ἐπιχειρηματίες, «συμφωνίες κυρίων» γιὰ τίς τιμές καὶ μειώσεις ἔμμεσων φόρων ἐπιχείρησε νὰ πείσει τοὺς Εὐρωπαίους ὅτι θά τιθασεύσει τίς τιμές. Ἀφ' ἑτέρου τοὺς διαβεβαίωσε ὅτι θά κάνει ἀυστηρότερη δημοσιονομικὴ-μισθολογικὴ πολιτικὴ γιὰ νὰ περιορίσει τὸ κόστος ἐργασίας καὶ τὴ ζήτηση. Ἐπικαλοῦνταν ἀκόμη καὶ τὸ παράδειγμα τῆς Ἰταλίας πού ἀμέσως μετὰ τὴν εἴσοδο στὴν ΟΝΕ μπήκε σὲ ὑφεση διότι ἐκτός τῶν ἄλλων μειώθηκαν τὰ εἰσοδήματα ἀπὸ τόκους λόγω μείωσης τῶν ἐπιτοκίων. Τὸ ἴδιο θά γίνεῖ καὶ ἐδῶ, τοὺς ἔλεγαν, μὴν φοβάστε: θά ἔχουμε ὑφεση, οἱ τιμές θά πέσουν. Ἀρκεῖ νὰ μὴν γίνεῖ ἀνατίμηση. Ἡ ἔστω, ἂν γίνεῖ, νὰ εἶναι μικρὴ.

Τέτατον. Γιατί δέν ἤθελε ἐπ' οὐδενί τὴν ἀνατίμηση ἡ κυβέρνηση; Ἦδη ἡ παραγωγικὴ βάση τῆς οἰκονομίας, μὲ τὸ πρόσθετο βάρος τῆς σκληρῆς νομισματικῆς πολιτικῆς τῆς Τραπεζῆς Ἑλλάδος (ἀνατίμηση καὶ ὑψηλά ἐπιτόκια), ἀντιμετώπιζε τεράστια προβλήματα. Ἡ διομηχανικὴ παραγωγὴ καὶ οἱ ἐξαγωγές ἰδιαίτερα στὴν Ε.Ε. δέν πῆγαιναν καθόλου καλά. Ἡ ἀνεργία αὐξανόταν ραγδαίᾳ. Κάθε χώρα μπαίνοντας στὴν ΟΝΕ προσπαθεῖ νὰ κάνει μιὰ μικρὴ ἔστω ὑποτίμηση γιὰ τελευταία φορὰ γιὰ νὰ ἀνασάνει λίγο, νὰ ὀδηγηθεῖ δηλαδή μὲ ὅσο μπορεῖ ἀνταγωνιστικότερη ἰσοτιμία. Ἐμεῖς θά πηγαίναμε ἀνάποδα;

Πέμπτον. Naί, μὰς ζητήθηκε τελικὰ νὰ πᾶμε ἀνάποδα! Ὅσο καὶ ἂν ἡ ἑλληνικὴ πλευρὰ ἐπέμεινε ὡς τὸ τέλος νὰ λέει ὅτι θά συμπίεσει τὴ ζήτηση, ὅτι θά κάνει «διαρθρωτικὴς ἀλλαγές». Ὅσο καὶ ἂν εἶπε τὸ καθόλου κολακευτικὸ ἐπιχείρημα ὅτι ἡ ἀνατίμηση τῆς δραχμῆς δύο χρόνια τώρα δέν ἀντανακλᾷ πρόοδο-εὐρωστία, ὅπως εἰπώθηκε ἐπισήμως- τῆς πραγματι-

κῆς οἰκονομίας, ἀλλὰ ἀπλῶς ἀνάγκες τῆς ἀντιπληθωριστικῆς πολιτικῆς. Ἄρα μὲ ἀνατιμημένη δραχμὴ στὴν ΟΝΕ θά συναντήσουμε τεράστιες δυσκολίες καὶ προβλήματα...

Ἐκτον. Οὐσιαστικά αὐτό πού «συμφωνήθηκε» εἶναι νὰ γίνουν ὅλα αὐτά πού ὑποσχόταν ἡ ἑλληνικὴ πλευρὰ ὡς οἰκονομικὴ πολιτικὴ καὶ ἐμπεριέχονται στὸ Πρόγραμμα Σύγκλισης πού ἤδη συζητοῦν, ἀλλά ἐπιπλέον νὰ αὐξηθεῖ ἡ ἐντασί τους καὶ φυσικά νὰ γίνεῖ καὶ ἀνατίμηση! Προσοχή. Ἄν τελικὰ ἡ «ἀγορὰ» ἐπιμείνει νὰ μὴν ὠθεῖ τὴν πραγματικὴ ἰσοτιμία στὴ νέα κεντρικὴ ἰσοτιμία τῶν 340,7 δραχμῶν, μπορεῖ νὰ γίνεῖ καὶ δευτέρη ἀνατίμηση...

Ἄς υποθέσουμε ὅτι ἔχουν πειστικὸς καὶ «ἔσθησα» ξανά τὴν ἀλήθεια στὰ πόδια τῆς. Ὅμως εἶναι τόσο καταστροφικὴ αὐτὴ ἡ ἐπιλογή; Δέν εἶναι ἀλήθεια ὅτι «ἡ διατήρηση χαμηλοῦ πληθωρισμοῦ ἀποτελεῖ οὐσιαστικὴ προϋπόθεση γιὰ τὴ σταθερὴ ἄνοδο τῶν πραγματικῶν εἰσοδημάτων», ὅπως εἶπε ὁ κ. Παπαδήμος; Ἡ ὅτι «μέ τὴν ἀνατίμηση τῆς κεντρικῆς ἰσοτιμίας, θά διευκολυνθεῖ ἡ ἐπίτευξη τῶν προβλεπόμενων ὑψηλῶν ρυθμῶν ἀνάπτυξης τὸ 2000-2001», ὅπως εἶπε ἐπίσης ὁ κ. διοικητῆς; Δέν ἰσχύει αὐτό πού εἶπε ὁ κ. Παπαντωνίου ὅτι «ἡ ἀνατίμηση αὐτὴ ἀντανακλᾷ τὴ δύναμη καὶ τὴν εὐρωστία πού ἀπέκτησε ἡ ἐθνικὴ οἰκονομία μετὰ ἀπὸ ἕξι χρόνια σκληρῆς προσπάθειας»; Δέν σημαίνει ὅτι «οἱ τιμές τῶν εἰσαγόμενων προϊόντων καὶ ὑπηρεσιῶν μέσα στὴν ΟΝΕ θά εἶναι πιο χαμηλές», ὅπως εἶπε ἐπίσης ὁ κ. ὑπουργός;

Δυστυχῶς ὁ χαμηλὸς πληθωρισμὸς δέν σημαίνει ἀναγκαστικὰ προϋπόθεση γιὰ σταθερὴ ἄνοδο τῶν εἰσοδημάτων. Κατὰ κανόνα, μέσω τῆς συμπίεσης τῶν μισθῶν, τῆς εὐελεξίας καὶ τῆς ἀνεργίας, σημαίνει μείωση τῶν εἰσοδημάτων. Καὶ δέν προκύπτει ἀπὸ πούθενά ὅτι ὠθεῖται ἡ ἀνάπτυξη. Τὸ ἀντίθετο μάλιστα. Ἀκόμη, δέν προκύπτει ὅτι συγκρατεῖ τίς τιμές. Αὐτὸ ἀποδείχθηκε δύο χρόνια τώρα. Κι αὐτό διότι οὐσία τῆς πολιτικῆς πού ἀσχεῖται εἶναι ἡ αὐξηση τῶν κερδῶν, ἀναγκαῖα τώρα ἐπιπλέον καὶ γιὰ νὰ διατηρεῖται ἀνοδικό τὸ Χρηματιστήριο. Ὅσο γιὰ τὸ κατά πόσο ἡ «σταθεροποίηση τῆς οἰκονομίας», ὅπου συμβάλλει ὑποτίθεται ἡ σκληρὴ δραχμὴ, εἶναι ἓνα δεδομένο συλλογικὸ ἀγαθὸ γιὰ ὅλους τοὺς Ἕλληνες, νὰ ποῦμε τὰ ἐξῆς: Πρῶτον, δέν εἶναι δεδομένο καθὼς ἀκόμη καὶ ἡ ἐμφανιζόμενη βελτίωση τῶν ὀνομαστικῶν δεικτῶν τῆς οἰκονομίας δέν εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου πραγματικὴ, καὶ αὐτό θά φανεῖ ἀμέσως μετὰ τίς ἐκλογές. Δεύτερον, ἡ ἐπίτευξη τῆς ἔγινε μὲ πολιτικὴς πού εἶχαν ταξικὸ προσανατολισμό. Τρίτον, ἡ κυβέρνηση μὲ τὴν οἰκονομικὴ πολιτικὴ πού σχεδιάζει γιὰ τὸ μέλλον πείθει ὅτι τὰ «ἀγαθὰ τῆς σταθεροποίησης» τὰ δίνει ὅλα ὡς προίκα στὰ ἴδια στρώματα καὶ τάξεις πού ὠφελήθηκαν καὶ κατὰ τὴν ἐπίτευξί τῆς. Δέν θά ὠφεληθοῦμε ὅλοι.

Ἡ «ἀνατίμηση» ἦλθε τελικὰ σάν μιὰ ἀστραπή καὶ ἔθεσε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ καὶ καθαρὰ ὅλα αὐτά τὰ θέματα. Ἄπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη ἦταν χρήσιμη καὶ γιὰ μᾶς...

ΤΑ ΔΙΔΑΓΜΑΤΑ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΚΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑΣ ΣΤΟ ΚΟΣΟΒΟ

του Έρικ Ρουλώ

Τό κείμενο του Γάλλου δημοσιογράφου και πρώην διπλωμάτη Έρικ Ρουλώ δημοσιεύθηκε στην έφημερίδα *Le Monde Diplomatique* (Δεκέμβριος 1999), και στην *Ελευθεροτυπία* (16 Ιανουαρίου 2000). Κατά τή γνώμη μας είναι ένα από τά πίο σοβαρά και τεκμηριωμένα κείμενα για τόν πόλεμο στό Κόσοβο. Τό αναδημοσιεύουμε ώστε νά τό διαβάσουν και ὅσοι από τούς αναγνώστες του *Πολίτη* δέν τό διάβασαν στην *Ελευθεροτυπία*.

Ο ρόλος τής Γαλλίας στή σύγκρουση του Κοσόβου σπάνια αποτέλεσε αντικείμενο κριτικής εξέτασης. Παραμορφώθηκε από αποσπασματικές ειδήσεις, σε μερικές περιπτώσεις μάλιστα από παραπληροφόρηση, κάτι τό οποίο συνηθίζεται σε καιρό πολέμου. Καθώς στή συνέχεια καταλάγιασαν τά μανιχαϊκά πάθη, οι γλώσσες λύνονται, άγνωστες πληροφορίες κάνουν τήν εμφάνισή τους και οι απόπειρες εξαπάτησης αποτυγχάνουν.

Η γαλλική διπλωματία, παρά τά ση-

μαντικά πλεονεκτήματα και τά εμπειροστελέχη πού διέθετε, δέν κατόρθωσε πάλι νά αποφύγει τήν εμπλοκή της σ' έναν μηχανισμό πού τήν απομάκρυνε από τίς παραδοσιακές κατευθύνσεις της.

Έτσι, συμμετείχε σε μία επιχείρηση ή οποία εξακολούθει νά έχει συνέπειες γεμάτες βαρύτατες απειλές. Διάφοροι παράγοντες, από τούς οποίους μερικοί ήταν ανεξάρτητοι από τή θέληση τής κυβέρνησης, συνέβαλαν σε αυτή τήν παρέκκλιση. Η έλλειψη πλήρους διαφάνειας υπήρξε ένας από αυτούς.

Τό Κοινοβούλιο, τό όποιο άποτελεί σέ κάθε δημοκρατία μιά άπαραίτητη προστασία, περιθωριοποιήθηκε από τήν άρχή. Πολλά από τά μέλη του διαμαρτυρήθηκαν, γιατί έμαθαν από τά ΜΜΕ τήν έναρξη τών έχθροπραξιών, δεδομένου ότι «νημερώθηκαν» από τήν κυβέρνηση γιά τήν έμπλοκή τής Γαλλίας μέ καθυστέρηση 48 ώρων, αντίθετα μέ τήν καθιερωμένη πρακτική και μέ τό πνεύμα -άν όχι και τό γράμμα- του Συντάγματος.

Ο πρωθυπουργός Λιονέλ Ζοσπέν δικαιολογήθηκε, επικαλούμενος τήν άπουσία του στό Βερολίνο, όπου συμμετείχε στό Ευρωπαϊκό Συμβούλιο. Όμως, οι όμολογοί του είχαν φροντίσει νά συμβουλευτούν ή νά λάβουν προηγουμένως τήν έγκριση τών Κοινοβουλίων τών χωρών τους.

Όπως και νά έχει τό πράγμα, τό γεγονός ότι ή εθνική αντιπροσωπεία βρέθηκε μπροστά σέ τετελεσμένα γεγονότα δέν όφείλεται σέ έλλειψη χρόνου: οι άεροπορικές επιχειρήσεις είχαν σχεδιαστεί πριν από μήνες και ή προσφυγή στον πόλεμο είχε κριθεί κάτι περισσότερο από πιθανή, σχεδόν αναπόφευκτη, πριν από έβδομάδες. Η άμετάκλητη άπόφαση γιά άνάληψη δράσης είχε ληφθεί τουλάχιστον μιά εβδομάδα πριν, όταν οι Δυτικοί άποφάσισαν νά άποσύρουν από τό Κόσοβο τούς παρατηρητές του Όργανισμού γιά τήν Άσφάλεια και τή Συνεργασία στην Ευρώπη (ΟΑΣΕ), γιά νά μήν είναι εκτεθειμένοι στους βομβαρδισμούς.

Δύο άλλα κενά, πολύ σημαντικότερα, μαρτυρούν τήν άμχανία τής κυβέρνησης: τό σχέδιο συμφωνίας του Ραμπουγέ, ή άπόρριψη του όποιο από τό Βελιγράδι χρησίμευσε ως πρόσχημα γιά τούς άεροπορικούς βομβαρδισμούς, δόθηκε στή δημοσιότητα μέ μεγάλη καθυστέρηση. Η άναφορά του ΟΑΣΕ πού περιείχε τίς διαπιστώσεις τών 1.300 παρατηρητών του στην περιοχή, από τόν Νοέμβριο του 1998 ως τίς 19 Μαρτίου του 1999, όποτε και άποσύρθηκαν, εξακολουθεί νά παραμένει «έμπιστευτική».

Όμως, αυτό τό κείμενο θά μπορούσε νά είχε επιτρέψει τήν εξακρίβωση τής αλήθειας τών ισχυρισμών ότι οι σερβικές φρικαλεότητες είχαν άποκτήσει τέτοια έκταση, ώστε νά είναι άναγκαία ή διακοπή τών διπλωματικών διαδημάτων γιά νά επιχειρηθεί ή σωτηρία τών Κοσοβάρων από μιά «γενοκτονία». Μπροστά στην άρνηση τών άρμόδιων υπηρεσιών του ΟΑΣΕ νά δώσουν τήν παραμικρή πληροφορία γιά τό περιεχόμενο αυτής τής άναφοράς, παραμένουν οι άμφιβολίες γιά τήν ειλικρίνεια αυτού του επιχειρήματος.

Όλ' αυτά δικαιολογούν τό ενδιαφέρον πού παρουσιάζει ή μαρτυρία ενός μέλους τής γαλλικής ομάδας πού συμμετείχε στην άποστολή του ΟΑΣΕ. Ο συνομιλητής μας, Ζάκ Προντόμ, είναι ένας έπαγγελματίας τών άνθρωπιστικών έπεμβάσεων, στίς όποιες έχει άφιερώσει μεγάλο μέρος τής ζωής του.

Πριν διοριστεί πολιτικός σύμβουλος τών ομάδων του ΟΑΣΕ στό Κόσοβο, αυτός ό πενήνταπεντάχρονος άντρας είχε έργαστεί σέ διάφορες διεθνείς οργανώσεις,

έκπληρώνοντας άποστολές σέ πολλές χώρες τής Άφρικής, τής Άσίας και τής Καρραϊβικής. Υποστηρίζει ότι, τό μήνα πού προηγήθηκε του πολέμου, κατά τή διάρκεια του όποιο κυκλοφορούσε έλεύθερα στην περιοχή του Πέτς, αυτός και οι συνάδελφοί του δέν είχαν παρατηρήσει τίποτε τό όποιο θά μπορούσε νά παρομοιαστεί μέ συστηματικές διώξεις: ούτε όμαδικές ή μεμονωμένες δολοφονίες ούτε έμπρησμούς κατοικιών ούτε έκτοπίσεις. Βέβαια, διορθώνει, «μιάς άνέφεραν συγκρούσεις άνάμεσα στους άυτονομιστές του Άπελευθερωτικού Στρατού του Κόσοβου (UCK) και τίς δυνάμεις άσφαλείας. Έξάλλου, οι μοναδικές περιπτώσεις στίς όποιες κληθήκαμε νά κάνουμε έρευνες άφορούσαν μιά δολοφονία και δύο εξαφανίσεις».

Εάν αυτή ή μαρτυρία επιβεβαιωνόταν, θά μπορούσαμε νά συμπεράνουμε ότι τό ΝΑΤΟ όφείλει νά αναλάβει τήν ευθύνη γιά τήν έξοδο 800.000 Κοσοβάρων, οι όποιοι προσπαθοῦσαν νά ξεφύγουν τόσο από τούς βομβαρδισμούς τών συμμαχικών δυνάμεων όσο και από τίς έκτοπίσεις τών Σέρβων, πού ήταν πλέον δυνατές μετά τήν άπόσυρση τών παρατηρητών του ΟΑΣΕ.

Αυτοί οι νέοι πρόσφυγες προστέθηκαν στους 200.000 πού είχαν ακολουθήσει τό δρόμο τής έξορίας στην περίοδο 1998-1999, κυρίως κατά τή διάρκεια τών συγκρούσεων μεταξύ τών σερβικών δυνάμεων και τών μαχητών του UCK.

Αν ή άναφορά του ΟΑΣΕ παραμένει μέχρι σήμερα ένα καλά φυλασσόμενο μυστικό, ή γαλλική κυβέρνηση παρέδωσε τελικά τό σχέδιο του Ραμπουγέ στους δουλεντές πού τό ζητούσαν. Παρά τήν έπιμονή του, αλλά και τό γεγονός ότι είναι πρόεδρος τής Έπιτροπής Άμυνας τής Έθνοσυνέλευσης, ό Πώλ Κιλές τό έλαβε μόλις στίς 3 Ιουνίου, όταν ό πόλεμος είχε ουσιαστικά τελειώσει (εκείνη ακριβώς τήν ήμέρα τό σερβικό Κοινοβούλιο είχε δεχθεί τούς όρους γιά τήν κατάπαυση του πυρός).

Φαίνεται ότι υπάρχουν διάφορες εξηγήσεις γι' αυτή τή «διακριτικότητα» τών άρχών. Μία από αυτές άφορούσε έσωτερικούς λόγους. Η άπόλυτη διαφάνεια θά είχε σίγουρα προκαλέσει έρωτηματικά, άμφισβητήσεις, κοινοβουλευτικές συζητήσεις και διάλογο στά ΜΜΕ, άν και μερικά απ' αυτά ήταν έξαρχής θερμοί ύποστηρικτές του πολέμου.

Τό ίδιο θά συνέβαινε και στό έσωτερικό τών πολιτικών κομμάτων και μάλιστα στίς παραμονές τών ευρωεκλογών. Έπρεπε νά άποφευχθεί ή διχόνοια, τόσο στους κόλπους τής πληθυντικής Άριστεράς όσο και στην αντιπολίτευση. Η προεδρία και τό πρωθυπουργικό γραφείο κατόρθωσαν μέ αυτό τόν τρόπο νά διαφυλάξουν τή συναινετική άρμονία τής συγκατοίκησης.

Πέρα από τίς έσωτερικές εντάσεις, ή πρόωγη δημοσίευση του κειμένου του Ραμπουγέ δημιουργούσε τόν κίνδυνο νά διαταραχθούν οι σχέσεις τής Γαλλίας μέ τούς συμμάχους της. Δύσκολα θά μπορούσε νά υποστηρίξει κανείς αυτό τό παράδοξο κείμενο, τό όποιο είχε εγκριθεί από τό Παρίσι. Ευκόλα μπορεί κανείς νά

σχηματίσει μία ιδέα γι' αυτό: εάν, όπως υποστηρίχθηκε, η κυριότερη προτεραιότητα αφορούσε τη σωτηρία των Κοσοβάρων από μία γενοκτονία και την εξασφάλιση σέ αυτούς μιάς «ουσιαστικής αυτονομίας», θα έπρεπε να είχε καταστρωθεί ένα τελείως διαφορετικό σχέδιο. Εάν, αντίθετα, η πρόθεση των συμμαχικών δυνάμεων ήταν να οδηγηθούν σέ άποτυχία οι διπλωματικές διαπραγματεύσεις για να άπομείνει ως μοναδική διέξοδος ή στρατιωτική έπιλογή, δέν θά είχαν δράσει με διαφορετικό τρόπο.

Τό κείμενο του Ραμπουγέ πού παρουσιάστηκε στους Κοσοβάρους και τους Σέρβους αντιπροσώπους αποτελούσαν από ένα ογκώδες έγγραφο 57 σελίδων και περιείχε μία συμφωνία-πλαίσιο, πλήθος νομοθετικών διατάξεων και ένα Σύνταγμα, μέ στόχο τους τή δημιουργία κρατικών δομών στό αυτόνομο Κόσοβο. Έτσι καθορίζονταν μέ κάθε λεπτομέρεια ή εκλογική διαδικασία, ή σύνθεση, ή λειτουργία και οι έξουσίες του Κοινοβουλίου, τής κυβέρνησης, του Άνώτατου και του Συνταγματικού Δικαστηρίου αλλά και του μελλοντικού προέδρου του Κόσοβου, καθώς έπίσης και των δήμων, οι όποιοι θά έπρεπε να είναι άποκεντρωμένοι. Καθορίζονταν έπίσης τό προσωπικό, ό έξοπλισμός και ή στολή των δυνάμεων άσφαλείας, τά καθήκοντα τής Αστυνομικής Άκαδημίας, άκόμα και ή φύση του οικονομικού συστήματος.

Έτσι, οι δυνάμεις τής συμμαχίας καλούσαν τους άντιμαχομένους να έγκρίνουν —σέ διάστημα δύο έβδομάδων— πολύπλοκους θεσμούς, πού είχαν διατυπωθεί μέσα στή μυστικότητα των καγκελαριών των χωρών τής Άτλαντικής Συμμαχίας, οι όποιοι άναγνώριζαν στόν έαυτό τους τό άποκλειστικό δικαίωμα να έλέγξουν τήν ύλοποίησή τους.

«Σκέλος έφαρμογής»

Σέ αυτό τό σκέλος, πού όνομάστηκε πολιτικό, προστέθηκαν στρατιωτικές διατάξεις —πού όνομάστηκαν διακριτικά «σκέλος έφαρμογής»— οι όποιοι έπρόκειτο να δώσουν τή χαριστική βολή στή διπλωματική διαδικασία. Η «διεθνής δύναμη», τήν όποία τό NATO θά είχε τό προνόμιο να «συγκροτήσει και να διευθύνει», όφειλε όχι μόνο να άπολαμβάνει πλήρη έλευθερία κυκλοφορίας και εγκατάστασης «στό σύνολο τής επικράτειας τής Γιουγκοσλαβικής Όμοσπονδίας, συμπεριλαμβανομένου του έναέριου χώρου και των χωρικών ύδάτων» (δηλαδή στό Κόσοβο, τή Σερβία, τό Μαυροβούνιο και τή Βοϊδοδίνα), αλλά έπίσης «νά χρησιμοποιεί τά άεροδρόμια, τό όδικό και σιδηροδρομικό δίκτυο και τά λιμάνια χωρίς να ύποχρεούται να καταβάλλει δασμούς, φόρους, τέλη και δόδια». Τό NATO —τό πολιτικό και στρατιωτικό προσωπικό του— θά άπολάμβανε «άσυνλία για ζητήματα άστικού, ποινικού και διοικητικού δικαίου».

Άκόμα καλύτερα, τό NATO θά είχε δικαίωμα «να βελτιώσει ή να τροποποιήσει», κατά βούληση, τήν

ύποδομή, δηλαδή «γέφυρες, σήραγγες, κτίρια και συστήματα δημόσιας άφέλειας», στό σύνολο τής επικράτειας τής Γιουγκοσλαβικής Όμοσπονδίας. Στή μεταποικιακή έποχή, κανένας στρατός κατοχής δέν ιδιοποιήθηκε τόσες έξουσίες κυριαρχίας, οι όποιοι εξάλλου έλάχιστη σχέση έχουν μέ τά συμφέροντα ή τήν ευημερία των «προστατευόμενων» πληθυσμών.

Είναι κάτι περισσότερο από προφανές: ένα τόσο λεπτομερές και άναλυτικό κείμενο θά άπαιτούσε πολυήμερες διαπραγματεύσεις, σχεδόν μέ τή βεβαιότητα ότι ήταν καταδικασμένες από άποτυχία. Αυτό τό κείμενο, πού χαρακτηρίστηκε ισοροπημένο σέ μία άνακοίνωση του γαλλικού ύπουργείου Έξωτερικών —άν και «άπαράδεκτο», όπως παραδέχθηκε ένας ύψηλόβαθμος διπλωμάτης, πού μίλησε καλυπτόμενος από τή άνωθυμία, δέν μπορούσε προφανώς να ικανοποιήσει ούτε τους Άλβανούς Κοσοβάρους, στους όποιους δέν άναγνωρίζονταν τό δικαίωμα στήν άνεξαρτησία, ούτε τους Σέρβους, οι όποιοι καλούσαν να άπεμπολήσουν τήν έθνική κυριαρχία τους, ούτε τή Ρωσία, ή όποία περιοριζόταν σέ ρόλο κομπάρσου και καλούσαν να άναγνωρίσει τή λαβή του NATO πάνω στή Γιουγκοσλαβική Όμοσπονδία.

Αυτό τό τριπλό μπλοκάρισμα, ώστόσο, ξεπεράστηκε μέ διαστικό, άν όχι αυθάδη τρόπο. Οι ΗΠΑ γνωστοποίησαν έξαρχής στίς δύο άντιμαχομένες πλευρές ότι θά εξέταζονταν μόνο «δευτερευούσες τροποποιήσεις». Ο Άμερικανός πρέσβης Κρίστοφερ Χιλ, συντάκτης του σχεδίου του Ραμπουγέ, και ή ύπουργός Έξωτερικών Μάντλιν Όλμπράιτ εξασφάλισαν, τήν τελευταία στιγμή, τήν άποδοχή του UCK προσφέροντάς του έμπιστευτικές διαβεβαιώσεις πού ήταν αντίθετες μέ τίς γραπτές δεσμεύσεις: έπειτα από μία τριετή μεταβατική περίοδο, θά όργανωνόταν δημοψήφισμα για τήν άνεξαρτησία, και στό μεταξύ δέν θά «ήταν ιδιαίτερα άπαιτητικοί» όσον άφορά τόν άποπλισμό των ενόπλων.

Τό άποφασιστικό έπιχείρημα πού έκρινε τήν άποδοχή τής συμφωνίας από τόν άρχηγό του UCK άποκάλυπτε τήν ύστεροβουλία τής Ουάσιγκτον: όπως του έκμυστηρεύτηκαν οι Άμερικανοί συνομιλητές του, ή ύπογραφή του θά επέτρεπε στό NATO να άρχίσει άμέσως τίς έχθροπραξίες ένάντια στή Σερβία, άφού αυτή θά έμφανιζόταν στό έξής ως ό μοναδικός ύπεύθυνος για τό άδιέξοδο. Και τόσο τό χειρότερο άν τό Βελιγράδι είχε άποδεχτεί τά κυριότερα σημεία του πολιτικού σκέλους, και κυρίως τήν παραχώρηση «ουσιαστικής αυτονομίας» στό Κόσοβο. Όσον άφορά τή Ρωσία, ό άποκλεισμός της από τό διπλωματικό παιχνίδι ήταν εξασφαλισμένος, από τή στιγμή πού οι δυτικές δυνάμεις είχαν διαμορφώσει τίς στρατιωτικές διατάξεις —παρά τήν αντίθεση τής Ρωσίας— θεωρώντας τες «άναπόσπαστα συνδεδεμένες» μέ τό σύνολο του έγγραφου.

Συνεπώς, ή άποτυχία τής Διάσκεψης του Ραμπουγέ είχε προγραμματιστεί ήδη από τήν έναρξή της, στίς 6 Φεβρουαρίου 1999. Καθώς ή Ρωσία διαχώρισε άμέσως

τή θέση της ἀπό τό στρατιωτικό σκέλος, ἡ Σερβία τό ἀπορρίπτει μέ τή σειρά της μόλις λαμβάνει γνώση στίς 22 Φεβρουαρίου. Τό θεωρεῖ «ἀπαράδεκτο» καί ἐπικαλεῖται τό γεγονός ὅτι «οὔτε συζητήθηκε οὔτε ἐγκρίθηκε ἀπό τήν Ὁμάδα Ἐπαφῆς». Πράγματι, τό σχέδιο εἶχε παρουσιαστεῖ ἀπό τίς τέσσερις δυτικές δυνάμεις, δεδομένου ὅτι ἡ Ρωσία εἶχε προβάλει ἐνστάσεις. Κατά συνέπεια, τό διάβημα ἦταν ἄκυρο. Αὐτό ἦταν τουλάχιστον τό νομικό ἐπιχείρημα πού πρόβαλε τό Βελιγράδι γιά νά δικαιολογήσει τήν ἄρνησή του νά λάβει ὑπόψη του αὐτό τό κείμενο.²

Σταμάτησαν τόν πόλεμο

Κατ' αὐτό τόν τρόπο, οἱ Δυτικοί στεροῦνταν ἕνα πολύτιμο διπλωματικό ἐργαλεῖο. Πράγματι, ἡ Ὁμάδα Ἐπαφῆς γιά τή Γιουγκοσλαβία, ἀπό τή συγκρότησή της τό 1994, εἶχε ἀποδείξει τήν ἀξία της: ἡ μεγαλύτερη ἐπιτυχία της ἦταν ὁ τερματισμός τοῦ πολέμου τῆς Βοσνίας, κυρίως χάρις στίς πιέσεις πού ἄσκησε τό Κρεμλίνο στόν πρόεδρο Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς, τήν «ἀξιοπιστία» τοῦ ὁποίου ἐπαινοῦσαν τότε οἱ Δυτικοί διπλωμάτες, μεταξύ τῶν ὁποίων καί οἱ Γάλλοι.

Στήν ὑπόθεση τοῦ Κοσόβου, ἡ διαδρομή πού ἀκολούθησε ἡ γαλλική διπλωματία εἶναι σπαρμένη μέ παράδοξα. Καθώς δέν καταφέρει νά ἀποδευμεντεῖ ἀπό τίς ἀμερικανικές καί εὐρωπαϊκές πιέσεις, προσφέρει ἕνα περίεργο θέαμα. Ἡ λογική τοῦ πολέμου συνοδεύει, ἐναλλάσσεται ἢ ἀντιφάσκει μέ τήν προφανή θέληση γιά κατάληξη σέ εἰρηνικό διακανονισμό, σύμφωνα μέ τή γραμμή πού εἶχε χαράξει ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας Φρανσουά Μιτεράν, ἤδη ἀπό τήν ἀρχή τῶν Γιουγκοσλαβικῶν κρίσεων, καί ἡ ὁποία εἶχε συνεχιστεῖ ἀπό τόν Ζάκ Σιράκ καί ἀπό ὅλες τίς κυβερνήσεις, τῆς Δεξιᾶς ἢ τῆς Ἀριστεράς.

Τά σημεῖα ἀναφορᾶς δέν ἔλειπαν: «νά μήν προσθέσουμε πόλεμο στόν πόλεμο» σέ μιά περιοχή ὅπου οἱ ἐθνικές συγκρούσεις θά ἔπρεπε νά ἀπαγορευοῦν κάθε μεροληψία, νά προσεταιριστοῦμε τή Ρωσία, πού ἀποτελεῖ ἕναν παράγοντα ὁ ὁποῖος δέν εἶναι δυνατόν νά παρακαμφθεῖ στό Βαλκάνια, ὅπου ἡ «κατευναστική ἐπιρροή» εἶναι ἀναγκαῖα, νά δράσουμε μέ τή ρητή συναίνεση τοῦ Συμβουλίου Ἀσφαλείας τοῦ ΟΗΕ καί νά ξεφύγουμε ἔτσι ἀπό τόν παρεμβατικό ρόλο τοῦ ΝΑΤΟ πού εἶναι σέ βάρος τῆς αὐτονομίας λήψης ἀποφάσεων τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινότητος.³

Οἱ Ζάκ Σιράκ, Λιονέλ Ζοσπέν καί Ἱμπέρ Βεντρίν προσπαθοῦν νά παραμείνουν σέ αὐτή τήν κατεύθυνση τήν ἀνοιξη τοῦ 1998, ὅταν οἱ ἐντάσεις στό Κόσοβο φτάνουν στό ἀποκορύφωμά τους. Πολλαπλασιάζουν τίς δημόσιες δηλώσεις καί τά διακριτικά διαδήματα στους Δυτικούς συμμάχους, ἰδιαίτερα στους Ἀμερικανούς.

Ὁ ἐπικεφαλῆς τῆς γαλλικῆς διπλωματίας δίνει σκληρές μάχες στήν Ὁμάδα Ἐπαφῆς γιά νά ὑπερισχύσει ἡ ἀποψη τοῦ Παρισιοῦ. Ἐπιμένει καί ἐπιτυγχάνει, πρῖν

ἀπό τήν ἔναρξη τῆς Διάσκεψης τοῦ Ραμπουγέ, νά ἀναγνωριστοῦν στά κείμενα ἡ ἐθνική κυριαρχία τῆς Σερβίας στό Κόσοβο καί ἡ πρωτοκαθεδρία τοῦ ΟΗΕ.

Τό Παρίσι εὐνοεῖ τό διάλογο μέ τόν Ἱμπραῖμ Ρουγκόβα, ὁ ὁποῖος ἐκλέχθηκε δύο φορές πρόεδρος τῆς «Δημοκρατίας τοῦ Κοσόβου» (τό 1992 καί τό 1998), μέσα ἀπό ἡμιπαράνομες ἐκλογές: εἶναι ὁ ἄνθρωπος τῶν συμβιβασμῶν πού θεωρεῖ «προτιμότερα δέκα χρόνια διαπραγματεύσεων ἀπό δέκα λεπτά πολέμου».

Ἀντίθετα, ἡ γαλλική διπλωματία κρατᾶ σέ ἀπόσταση τόν Χασίμ Θάτσι, τόν ἀρχηγό τοῦ UCK, ὁ ὁποῖος ἔχει κάτι παραπάνω ἀπό κακή φήμη στό Παρίσι.

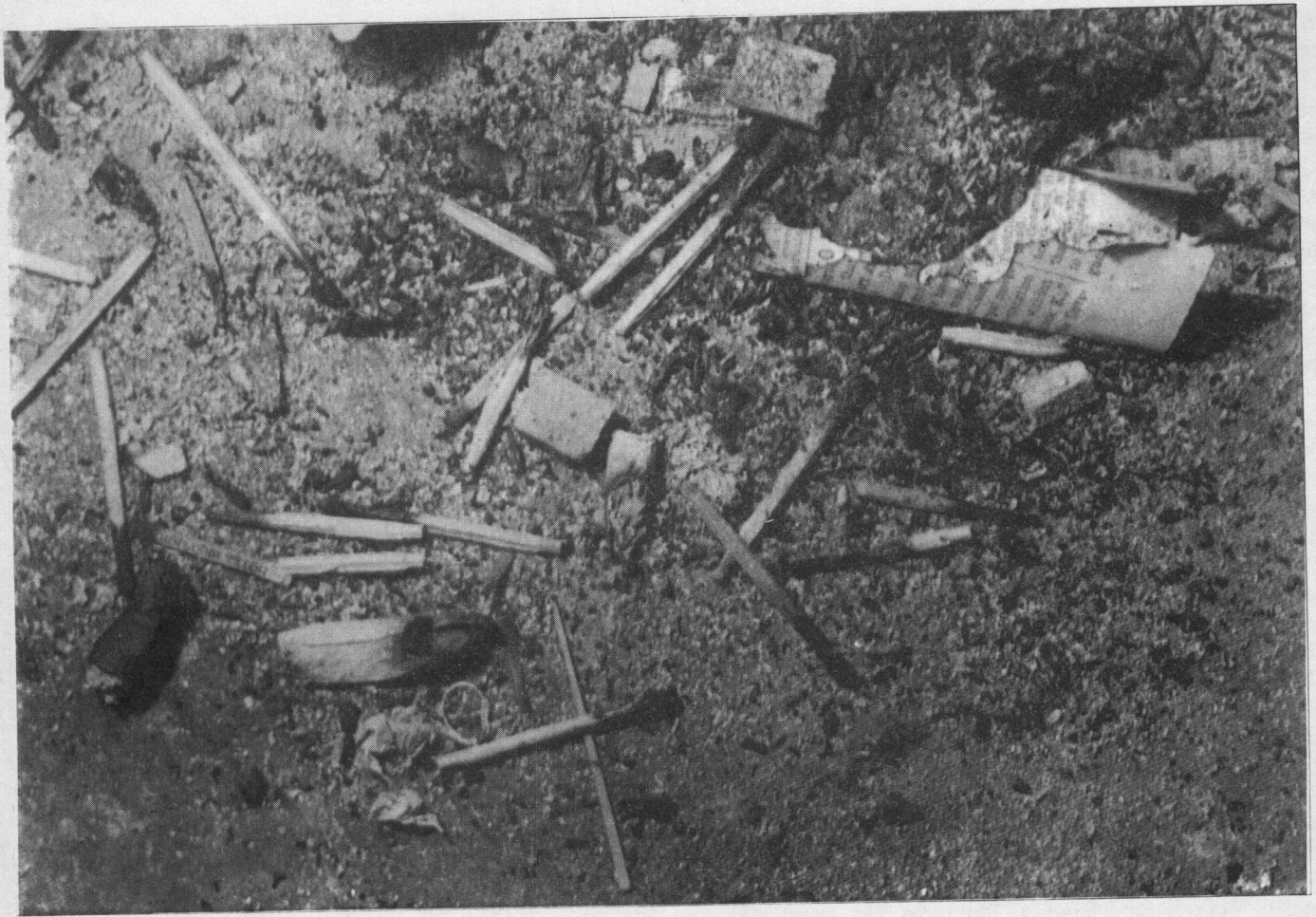
Προσοχή στίς «προκλήσεις»

Ὁ ὑπουργός Ἐξωτερικῶν Ἱμπέρ Βεντρίν καταδικάζει ἀπερίφραστα, στίς δημόσιες δηλώσεις του, τή συμπεριφορά τῶν σερβικῶν δυνάμεων, ὅμως, μέ περισσότερο διακριτικό τρόπο, ἐφιστᾶ τήν προσοχή τῶν ὁμολόγων του στίς «προκλήσεις» τῶν ἐνοπλῶν δυνάμεων τῶν αὐτονομιστῶν, οἱ ὁποῖες ἀναζωπυρρῶνουν τόν ἐμφύλιο πόλεμο κάθε φορά πού ὁ πρόεδρος Μιλόσεβιτς κάνει ἕνα βῆμα πρὸς τή σωστή κατεύθυνση. Ὅμως, οἱ γαλλικές ἀρχές δέν ἀγνοοῦσαν ἐκείνη τήν ἐποχή τό γεγονός ὅτι οἱ ἀμερικανικές καί γερμανικές ὑπηρεσίες πληροφοριῶν ἐξόπλιζαν καί ἐκπαίδευαν, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, τοὺς μαχητές τοῦ UCK, τοὺς ὁποῖους παλιότερα οἱ ΗΠΑ θεωροῦσαν «τρομοκράτες» ὀργανικά συνδεδεμένους μέ τήν πολυπλόκαμη ἀλβανική μαφία.

Ὡστόσο, ἡ Γαλλία υιοθετεῖ χωρίς φανερούς ἐνδοιασμούς τή λογική τοῦ πολέμου. Προσπαθεῖ, ἄραγε, νά ἀσκήσει πιέσεις στόν πρόεδρο Μιλόσεβιτς ἢ νά ἀνακτήσει τήν ἀξιοπιστία της στά μάτια τῶν συμμάχων της πού τήν ὑποπτεύονται ὅτι μεροληπεῖ ὑπέρ τῶν Σέρβων; Πάντως, αὐτός πού προτείνει πρῶτος –ἤδη ἀπό τίς 28 Μαΐου 1998– τήν ἐξέταση τῆς προσφυγῆς στή βία καί προωθεί τήν υιοθέτησή της ἀπό τό Συμβούλιο τοῦ ΝΑΤΟ εἶναι ὁ Ἱμπέρ Βεντρίν.

Φυσικά ἡ Ἀμερικανίδα ὑπουργός Μάντλιν Ὀλμπράιτ τόν ὑποστηρίζει ἀνεπιφύλακτα. Στή συνέχεια, ὁ Ἀλέν Ρισάρ, ὑπουργός Ἀμυνας, συντάσσεται μέ τοὺς ὁμολόγους τους στό ΝΑΤΟ γιά τό σχεδιασμό τῶν ἀεροπορικῶν ἐπιχειρήσεων «πού ἀποτελοῦν τήν πλέον ἀξιόπιστη στρατιωτική ἐπιλογή».

Ἀκόμα, ὁ ἐπικεφαλῆς τῆς γαλλικῆς διπλωματίας εἶναι ἐκεῖνος πού προτείνει –στίς 20 Ἰανουαρίου 1999, περίπου δεκαπέντε ἡμέρες πρῖν ἀπό τήν ἔναρξη τῆς Διάσκεψης τοῦ Ραμπουγέ– «νά ἐπιβληθεῖ μέ τή βία ἕνα προτεκτοράτο στό Κόσοβο, ἐάν οἱ διαπραγματεύσεις δέν καταλήξουν σέ πολιτικό συμβιβασμό». Ὁ κύκλος κλείνει ὅταν, στίς ἀρχές Φεβρουαρίου, ἡ Γαλλία υιοθετεῖ τό στρατιωτικό σκέλος, αὐτή τή φορά ὅμως κάτω ἀπό τίς πιέσεις ἐκείνων πού χαράζουν τήν ἀμερικανική στρατηγική. Συνεπῶς, δέν εἶναι δυνατόν νά γίνουν πιστευτοί παρά κατά τό ἥμισυ οἱ Γάλλοι ἰθὺ-

νοντες όταν υποστηρίζουν ότι «οί ΗΠΑ δέν επέβαλαν τή στρατηγική τους».⁴

Όντως, τά πράγματα δέν είναι τόσο άπλά. Ἡ Ουάσιγκτον είναι εκείνη πού συντάσσει τό άπογοητευτικό κείμενο τοῦ Ραμπουγέ, τό όποιο καθιστοῦσε άναπόφευκτο τό ναύαγιο τῶν διαπραγματεύσεων γιά τήν έξεύρεση συμβιβαστικής λύσης. Ἐπίσης, ἡ Ουάσιγκτον είναι εκείνη πού παραμορφώνει τόν πόλεμο ὅπως τόν εἶχε προτείνει ἡ Γαλλία, δηλαδή σύμφωνα μέ τή διεθνή νομιμότητα. Φαίνεται ὅτι ἡ γαλλική διπλωματία τρέφει τήν έλπίδα ἢ τήν αυταπάτη ὅτι θά κατορθώσει, τελικά, νά άποφύγει τό άνεπανόρθωτο. Μιά έβδομάδα πρίν άπό τόν πόλεμο, ὁ Ἰμπέρ Βεντρίν δήλωνε: «Ἐμεῖς υποστηρίζουμε ὅτι ὁ Χάρτης τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν πρέπει νά γίνει σεβαστός. Ἐξάλλου, ἡ ίδρυτική συνθήκη τῆς Ἀτλαντικής Συμμαχίας τοῦ 1949 άναγνωρίζει σαφώς τήν πρωτοκαθεδρία τοῦ ΟΗΕ».⁵

Στήν πραγματικότητα, ἡ Γαλλία βρισκόταν στριμωγμένη μεταξύ τῶν άπαιτήσεων τῆς διεθνούς νομιμότητας καί τῶν συνδυασμένων πιέσεων τῶν έταίρων της καί τῶν ΜΜΕ. Τά τελευταία, γιά διάφορους λόγους -άνθρωπιστικούς, ιδεολογικούς ἢ δημαγωγικούς, κατάγγελλαν άδιάκοπα τήν «παθητικότητα», τήν «άδυ-

ναμία» καί τήν «άδιαφορία» τῶν Εὐρωπαίων, θέματα πού προτιμοῦσαν τά άμερικανικά ΜΜΕ.

Ἐπιτιθέμενος στό «κόμμα τοῦ πολέμου», τό όποιο στή Γαλλία παρακινούσε σέ επέμβαση στή Βοσνία, ὁ ἴδιος ὁ Ἰμπέρ Βεντρίν έγραφε:

«Σ' αὐτή τήν υπόθεση, ἡ διαχωριστική γραμμή δέν βρίσκεται ανάμεσα στήν εὐαισθησία καί τήν άναισθησία, αλλά μεταξύ εὐθύνης καί άνευθυνότητας». «Καμιά κυβέρνηση», έξηγεί ένα άνώτατος άξιωματοῦχος τοῦ γαλλικοῦ ύπουργείου Ἐξωτερικῶν, «δέν ἔχει τή δυνατότητα σήμερα νά άγνοήσει τόν παράγοντα "Μέσα Ἐνημέρωσης" ὁ όποιος στό έξῆς ένσωματώνεται στήν άσκηση τῆς σύγχρονης διπλωματίας».

Ἐπάρχουν επίσης οἱ πιέσεις πού άσκοῦν οἱ σύμμαχοι τῆς Γαλλίας, οἱ όποίες μερικές φορές είναι αντιφατικές. Βέβαια, τά μέλη τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης συμφώνησαν ὁμόφωνα νά προωθήσουν τήν ειρήνευση καί τή σταθεροποίηση μιᾶς περιοχῆς μέ τήν όποία γειτονεοῦν. Ὅμως, αὐτός είναι σχεδόν ὁ μοναδικός στόχος πού δημιουργεῖ συναίνεση, ένῶ τά έθνικά συμφέροντά τους δέν συμπιπτουν πάντα. Ἀντίθετα μέ ὅ,τι ἔχει γραφεῖ, τό Κόσοβο παρουσιάζει σημαντικό ένδιαφέρον, τόσο σέ στρατηγικό επίπεδο, λόγω τῆς γεωγρα-

φικῆς θέσης του, ὅσο καί σέ οἰκονομικό επίπεδο. Τό ὑπέδαφος του κρύβει τή μεγαλύτερη συγκέντρωση ὀρυκτοῦ πλούτου στό σύνολο τῆς Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης: πρὶν ἀπό τίς κρίσεις καί τούς πολέμους τῆς δεκαετίας τοῦ '90, ἀποτελοῦσε τόν κυριότερο προμηθευτή τῆς Εὐρώπης σέ μόλυβδο καί ψευδάργυρο, ἐνῶ παράγει τό 100% τοῦ νικελίου καί τό 50% τοῦ μαγνησίου τῆς Γιουγκοσλαβίας, ἡ ὁποία εἶναι ὁ τρίτος μεγαλύτερος παραγωγός αὐτοῦ τοῦ μεταλλεύματος στόν κόσμο.

Υπάρχουν ἀκόμα σημαντικά κοιτάσματα χαλκοῦ, σιδήρου καί ἄνθρακα. Δέν εἶναι τυχαῖο τό γεγονός ὅτι ὑπῆρξε στόχος πολλῶν κατακτήσεων ἀπό τή ρωμαϊκή ἐποχή ὡς τό Τρίτο Ράιχ καί ὅτι ἡ Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία καί ἡ Αὐστροουγγαρία συγκρούστηκαν γιά τόν ἐλεγκο αὐτῆς τῆς περιοχῆς, ἡ ὁποία καταλήφθηκε τέσσερις φορές στή διάρκεια τῶν τριῶν τελευταίων αἰῶνων ἀπό γερμανόφωνα στρατεύματα.⁷

Κατ' ἀρχήν ἡ Γερμανία ἔχει τά δικά της κίνητρα καί συμφέροντα. Ἡ ἱστορία καί ἡ μνήμη δέν τῆς ἐπιτρέπουν νά ἀδιαφορήσει γιά ἐδάφη τά ὁποία ὑπῆρξαν αὐστριακά-γερμανικά καί στά ὁποία ἐξακολουθοῦν νά ὑπάρχουν σημαντικά ἀπομεινάρια τῆς ἐπιρροῆς της. Ἐνας πρῶην πρέσβης τῆς Γαλλίας στή Βόννη ἐξηγεῖ ὅτι ἡ Γερμανία ἀναγνώρισε πρόωρα, στά τέλη τοῦ 1991, τήν ἀνεξαρτησία τῆς Σλοβενίας καί τῆς Κροατίας, ἐνάντια στή θέληση τῶν Εὐρωπαίων καί τῶν ΗΠΑ, ἐπιταχύνοντας τή διάλυση τῆς Γιουγκοσλαβίας, ἡ δημιουργία τῆς ὁποίας ὑπῆρξε μία ἀπό τίς ταπεινωτικές πλευρές τῆς Συνθήκης τῶν Βερσαλιῶν.

Στήν ὑπόθεση τοῦ Κοσόβου τέθηκε ἀμέσως ἐπικεφαλῆς τῆς μάχης. Ὁ καγκελάριος Γκέρχαρντ Σρέντερ καί ὁ ὑπουργός Ἐξωτερικῶν Γιόσκα Φίσερ ἐσπευσαν στήν Οὐάσιγκτον στίς ἀρχές Ὀκτωβρίου τοῦ 1998, πρὶν ἀκόμη ἀπό τήν ἀνάληψη τῶν καθηκόντων τους, γιά νά δώσουν διαβεβαιώσεις γιά τή συμφωνία μέ τήν προσφυγή στή βία. Κατ' αὐτό τόν τρόπο, ἡ Γερμανία μποροῦσε νά ἐξορκίσει τό παρελθόν της συμμετέχοντας στόν πρῶτο «ἀνθρωπιστικό πόλεμο τῆς ἱστορίας» ἐναντίον μιᾶς «γενοκτονίας» καί, μέ τήν ἴδια εὐκαιρία, νά ὀλοκληρώσει τήν «ἐξομάλυνσή» της χρησιμοποιώντας τό στρατό της –πρῶτη φορά μετά τό τέλος τοῦ Β' Παγκόσμιου Πολέμου– σέ στρατιωτικές ἐπιχειρήσεις. Πάνω ἀπό ὅλα αὐτά, τό Βερολίνο ἐκδήλωνε τήν ἀκατάλυτη ἀφοσίωσή του στήν ἀμερικανική ἡγεμονία στήν Εὐρώπη. Ἡ περίπτωση τῆς Γερμανίας, ἂν καί ἰδιαίτερη, δέν εἶναι μοναδική στούς κόλπους τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης, τῆς ὁποίας τά μέλη υιοθέτησαν, θέλοντας καί μή, τίς ἀμερικανικές θέσεις.

Γνωρίζουμε ὅτι τά κίνητρα τῆς Οὐάσιγκτον ἦταν πολλαπλά, κυρίως ὁμως στρατηγικῆς φύσης. Γιά τήν κυβέρνηση τοῦ Οὐίλιαμ Κλίντον, στόχος ἦταν ἡ ἐδραίωση τῆς Ἀτλαντικῆς Συμμαχίας στόν 21ο αἰῶνα, μέσα ἀπό τήν ἀνανέωση τοῦ ρόλου της, ὁ ὁποῖος ἦταν πλέον ξεπερασμένος μετά τήν κατάρρευση τῆς σοβιετικῆς αὐτοκρατορίας. Γι' αὐτόν τό λόγο ἔπρεπε νά ἀπο-

δειχθεῖ ὅτι οἱ Εὐρωπαῖοι ἦταν ἀνίκανοι νά ἐπιλύσουν τά δικά τους προβλήματα χωρίς τήν ὑποστήριξη τῆς στρατιωτικῆς ἰσχύος τῆς Ἀμερικῆς.

Ἔτσι, ἡ ἐφημερίδα *New York Times* ἀποκάλυπτε στίς 25 Φεβρουαρίου –δηλαδή ἕναν μήνα πρὶν ἀπό τόν πόλεμο– ὅτι ἡ ὑπουργός Ἐξωτερικῶν Μάντλιν Ὀλμπράιτ ἐπειγόταν νά «ξεμπερδέψει» μέ τό ἀπόστημα τοῦ Κοσόβου πρὶν ἀπό τόν ἐορτασμό τῆς 50ῆς ἐπετείου τοῦ ΝΑΤΟ, ἡ ὁποία εἶχε προβλεφθεῖ γιά τίς 22 Ἀπριλίου. Μέ αὐτή ἀκριδῶς τήν εὐκαιρία, ἡ Ἀτλαντική Συμμαχία ὄφειλε νά ἐμφανιστεῖ μέ νέο πρόσωπο.

Πῶς συμβιβάζεται λοιπόν ἡ διακηρυγμένη ἀποφασιστικότητα τῶν ΗΠΑ καί, σύμφωνα μέ ὀρισμένες διαφορές, ἡ ἐκπληκτική ἀναποφασιστικότητα ὀρισμένων ὑψηλά ἱστάμενων Ἀμερικανῶν ἀξιωματοῦχων τίς παραμονές τῶν ἐχθροπραξιῶν; Πράγματι, μερικές ἡμέρες πρὶν ἀπό τήν κρίσιμη ἡμέρα, διάφοροι ἀνώτατοι ἀξιωματοῦχοι στήν Οὐάσιγκτον ἐμπιστεύονται στούς Γάλλους ὁμολόγους τους τίς ἀμφιβολίες τους γιά τή σκοπιμότητα μιᾶς στρατιωτικῆς ἐπέμβασης. Ἐκείνη τήν ἐποχή δέν ἦταν γνωστή ἡ ἔκταση τῶν διαφωνιῶν πού ταλάνιζαν τήν κυβέρνηση Κλίντον. Ὁ Ἀμερικανός πρόεδρος, ὅπως καί ὁ προκάτοχός του, Τζώρτζ Μπους, θεωροῦσε ἐπικίνδυνη τήν προσφυγή στή βία στήν περίπτωση τῶν Γιουγκοσλαβικῶν κρίσεων.

Ὁ Ἀμερικανός ὑπουργός Ἀμυνας, Οὐίλιαμ Κοέν, καί ἡ ἀνώτατη ἱεραρχία τοῦ Πενταγώνου ἦταν ἀντίθετοι σ' αὐτό τό ἐνδεχόμενο, γιατί ἦταν πεισμένοι ὅτι οἱ ἀεροπορικές ἐπιχειρήσεις δέν θά πετύχαιναν τούς στόχους τους, ἐκτός κι ἂν συνοδεύονταν ἢ ἀκολουθοῦνταν ἀπό μιᾶ χερσαία ἐπίθεση.

Ποτέ δέν ἦταν ἀρκετοί

«Κατορθώσαμε νά τούς ἀνεβάσουμε τό ἠθικό», καυχόταν ἐκείνη τήν ἐποχή ὁ Ἀλέν Ρισάρ, ὁ Γάλλος ὑπουργός Ἀμυνας, σέ ἕναν ἀπό τούς συναδέλφους του στήν κυβέρνηση. Περίεργη ἱκανοποίηση, ὅταν γνωρίζουμε ὅτι Γάλλοι στρατηγοί συμμερίζονταν ἀπόλυτα τή γνώμη τῶν Ἀμερικανῶν συναδέλφων τους. Ὁ Ἰμπέρ Βεντρίν ἐγραφε, πρὶν ἀπό μόλις τρία χρόνια: «Ὅλοι οἱ Ἀμερικανοί, Γάλλοι καί Ἀγγλοι στρατιωτικοί ἐπισημαίνουν ὅτι οἱ βομβαρδισμοί ποτέ δέν ἦταν ἀρκετοί, ἀπό μόνοι τους, γιά νά κερδηθεῖ ἕνας πόλεμος καί, ἀκόμα λιγότερο, γιά νά τερματιστεῖ ἕνας ἐμφύλιος πόλεμος».⁸

Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, οἱ ἀμερικανικοὶ ἐνδοιασμοὶ ὑπαγορεύονταν ἀπό μιᾶ ἀπόλυτα προβλέψιμη ἀπειλή, τήν ὁποία ἐπιβεβαίωναν οἱ ἐμπιστευτικές ἀναφορές τῆς CIA καί τοῦ Πεντάγωνου: ἀνέφεραν τήν πρόθεση τῆς κυβέρνησης τοῦ Βελιγραδίου νά ἐξαπολύσει, σέ περίπτωση πολέμου, στρατιωτικές ἐπιχειρήσεις μεγάλης ἔκτασης γιά τήν ἀνακατάκτηση τοῦ Κοσόβου, τό ὁποῖο ἀπό τήν ἀρχή τοῦ χρόνου ἐλεγχόταν σέ μεγάλο βαθμό ἀπό τούς αὐτονομοστές τοῦ UCK καί τούς ὁπαδούς του.⁹

Κάτι τέτοιο θά έγκυμονούσε τόν κίνδυνο μιᾶς άνθρωπιστικής καταστροφής, ή όποία θά ήταν ασύγκριτα μεγαλύτερη σέ έκταση από τήν άδυσώπητη καταστολή πού εφαρμόζόταν μέχρι εκείνη τή στιγμή. Ώστόσο, ό πρόεδρος Κλίντον κατέληξε νά άγνοήσει τίς προειδοποιήσεις τών δικών του ύπηρεσιών πληροφοριών, καθώς και τήν αντίθεση μεγάλου μέρους τοῦ Κογκρέσου. Αφέθηκε νά πειστεί από τό «κόμμα τοῦ πολέμου» πού επέμενε ότι ό Μιλόσεβιτς «θά συνθηκολογούσε μετά από δύο ή τρεῖς ημέρες».

Στή Γαλλία, δύο άξεδιάλυτα συνδεδεμένοι παράγοντες περιόριζαν τίς άμφιβολίες και τούς ένδοιασμούς πού έκφραζόνταν στήν άμερικανική κυβέρνηση, στό Κογκρέσο και στά μέσα έννημέρωσης, πριν, κατά τή διάρκεια και μετά τόν πόλεμο. Πράγματι, ή συνάντηση στήν κορυφή τοῦ γαλλικοῦ κράτους και ή έλλειψη διαφάνειας απέκλειαν κάθε ουσιαστικό διάλογο.

Δεδομένου ότι τό ύπουργικό συμβούλιο είχε περιθωριοποιηθεί όσο και τό Κοινοβούλιο, όπως ύποστηρίζει ένα από τά μέλη του, οι σημαντικές αποφάσεις λαμβάνονταν από έναν κλειστό κύκλο ατόμων πού περιλάμβανε κυρίως τό Μέγαρο τών Ήλυσίων (τήν Προεδρία τής Δημοκρατίας), τό Μέγαρο Ματινιόν (τό πρωθυπουργικό γραφείο) και τό Κέ ντ' Όρσέ (τό ύπουργείο Έξωτερικῶν). Ό πρόεδρος Ζάκ Σιράκ, ό όποῖος συμμεριζόταν τόν πολεμοχαρή ζήλο τοῦ Βρετανοῦ πρωθυπουργοῦ Άντονι Μπλέρ και τοῦ καγκελαρίου Γκέρχαρντ Σρέντερ, καθόριζε τούς προσανατολισμούς τής γαλλικής διπλωματίας.

Ό Λιονέλ Ζοσπέν ήταν μάλλον επιφυλακτικός αλλά συναινεούσε γιά νά διαφυλάξει τή συγκατοίκηση και άφηγε στόν άρχηγό τοῦ κράτους τήν πλήρη ευθύνη γιά τή διεξαγωγή τοῦ πολέμου. Ό Ίμπέρ Βεντριν, παρά τό σκεπτικισμό του, συγκεκριμενοποιούσε και εφαρμόζε τίς οδηγίες τοῦ Προέδρου τής Δημοκρατίας και έξασφάλιζε τό συντονισμό ανάμεσα στήν Προεδρία τής Δημοκρατίας και τό πρωθυπουργικό γραφείο. Παρά τίς προσπάθειές του, δέν κατόρθωσε νά άποφύγει τίς παγίδες ενός μηχανισμού τόν όποῖο φοβόταν, όπως ύποστηρίζουν όρισμένοι από τούς συνεργάτες του.

Περιορισμένο περιθώριο έλιγμών

Εἶναι αλήθεια ότι τό έργο του δέν ήταν εύκολο. Άντιμέτωπος μέ τό συνδυασμένο βάρος τής άμερικανικής «ύπερδύναμης» (σύμφωνα μέ δική του έκφραση) και σχεδόν όλων τών μελών τής Ευρωπαϊκής Ένωσης, πού είχαν ευθυγραμμιστεί μέ τήν Ούάσιγκτον, τό περιθώριο έλιγμών πού διέθετε ήταν σημαντικά περιορισμένο. «Παρ' όλ' αυτά, είχαμε μιᾶ κατευναστική έπιρροή», διαβεβαιώνει ένα ύψηλά ιστάμενο στέλεχος τοῦ γαλλικοῦ ύπουργείου Έξωτερικῶν, «και, εξάλλου, δέν είχαμε άλλη έπιλογή, γιατί διαφορετικά ύπήρχε ό κίνδυνος νά όδηγηθοῦμε σέ βαθιά άπομόνωση». Σ' αὐτή τήν περίπτωση, πρόσθεσε ένας άλλος ύψηλόβαθμος διπλωμά-

της, τί θά είχαμε κερδίσει εκτός από τά συγχαρητήρια τής Ρωσίας, τής Κίνας και -ίσως- τής Ίνδίας;

Η γαλλική διπλωματία δραστηριοποιήθηκε έντονα γιά τόν τερματισμό τής σύγκρουσης, μόλις συνειδητοποίησε ότι ύπήρχε ό κίνδυνος νά διαωμιστεί και νά προξενήσει καταστροφικές συνέπειες. Η έξοδος τών Κοσοβάρων έντεινόταν ήμέρα μέ τήν ήμέρα. Οι «γκάφες» και τά θύματα, τόσο Άλβανοί όσο και Σέρβοι, αυξάνονταν παρά τίς γαλλικές άπόπειρες (οι όποῖες άποδείχθηκαν μάταιες σέ έξι από τίς έπτά περιπτώσεις) νά πειστεί ή Ούάσιγκτον νά μήν πλήττονται μή στρατιωτικοί στόχοι. Οι έντάσεις ανάμεσα στό NATO από τή μιᾶ πλευρά και τή Ρωσία και τήν Κίνα από τήν άλλη όξύνονταν.

Η άποσταθεροποίηση πολλών βαλκανικῶν χωρῶν φαινόταν αναπόφευκτη. Η αυξανόμενη δυσφορία στους κόλπους τής δυτικής κοινής γνώμης μεταφραζόταν μέ ζωηρές έντάσεις μέσα στή γερμανική, τήν ιταλική και τήν έλληνική κυβέρνηση, μέ τήν άνταρσία στή γαλλική Έθνοσυνέλευση, τής όποῖας ήγειτο ό Πάολ Κιλές, και μέ τόν έννευρισμό στό γαλλικό γενικό έπιτελείο και τό ύπουργείο Έξωτερικῶν. Όλοι αὐτοί οι παράγοντες μπορούσαν, μακροπρόθεσμα, νά άπειλήσουν τή συνοχή τοῦ NATO.

Στά τέλη Άπριλίου, μετά τή Γαλλία, αρχίζουν και οι ΗΠΑ νά συνειδητοποιούν ότι ή συνθηκολόγηση χωρίς όρους τής Σερβίας, ή όποία ήταν αναγκαία γιά τήν «άξιοπιστία τοῦ NATO», άποτελοῦσε έναν χμαιορικό στόχο. Παρά λίγο νά διατάξει τό Κογκρέσο τόν πρόεδρο Κλίντον νά σταματήσει τά «πλήγματα», όταν ένα ψήφισμα συγκέντρωσε 313 ψήφους... έναντι 313.¹⁰ Η ώρα τής συνδιαλλαγής είχε σημάνει. Οι «όροι τοῦ NATO» άντικαθίστανται από εκείνους τής Ομάδας τών Όκτώ, τούς όποιους ό πρόεδρος Μιλόσεβιτς μπορεί νά δεχθεί χωρίς ιδιαίτερη δυσκολία. Ό συμβιβασμός, ό όποῖος δέν περιείχε τίς ύπερβολικές άπαιτήσεις τοῦ Ραμπουγέ, έπιτεύχθηκε χάρη στίς διαπραγματεύσεις πού διεξήγαγαν μέ τόν πρόεδρο Μιλόσεβιτς οι ευρωπαῖοι μεσολαθητές, ό Ρώσος Βίκτορ Τσερνομίρνιν και ό Φιλανδός Μάρτι Άχτισάαρι. Δέν έπρόκειτο λοιπόν ούτε γιά «συνθηκολόγηση» τής Σερβίας ούτε γιά «νίκη τοῦ NATO», όπως διακηρυσσόταν θριαμβευτικά. Όμως, κατά τήν εφαρμογή τοῦ ψηφίσματος τοῦ Συμβουλίου Άσφαλείας πού τερμάτιζε τή σύγκρουση, οι ΗΠΑ, άκολουθούμενες από τούς συμμάχους τους, προσπάθησαν νά μήν τό σεβαστοῦν.

Η κυριαρχία τής Γιουγκοσλαβίας στό Κόσοβο, πού επαναβεβαιώθηκε στό ψήφισμα, «τέθηκε σέ παρένθεση», σύμφωνα μέ μιᾶ κομψή διατύπωση τοῦ γαλλικοῦ ύπουργείου Έξωτερικῶν. Τά μέτρα πού πάρθηκαν, τά όποια θά ήταν κουραστικό νά άπαριθμήσουμε μέ λεπτομέρειες, όδηγοῦν στήν πραγματικότητα στήν άνεξαρτησία τοῦ Κοσόβου. Μεταξύ άλλων, δέν έπιτρέπεται ή έπιστροφή στήν έπαρχία τοῦ Κοσόβου τών Σέρβων στρατιωτικῶν, αστυνομικῶν και τελωνειακῶν (τό

ψήφισμα, ὀρίζει τόν ἀριθμό τους σέ μερικές ἑκατοντάδες μόνο).

Οἱ ὁμοσπονδιακοί νόμοι ἔχουν ἀνασταλεῖ, ἐνῶ τό γερμανικό μάρκο ἀντικαθιστᾶ «ἐπισήμως» τό δηνάριο, τό κυριότερο ἔμβλημα τῆς Γιουγκοσλαβικῆς κυριαρχίας.

Τό σημαντικότερο ὅμως εἶναι ὅτι «κλείνουν» τά μάτια ὅσον ἀφορᾶ τόν μὴ ἀφοπλισμό τοῦ UCK, ἓνα μέρος τοῦ ὁποῖου ἐνσωματώνεται σέ μιὰ «δύναμη ἀμυνας», πού θά ἀποτελέσει τόν πυρήνα γιά τό στρατό τοῦ μελλοντικοῦ ἀνεξάρτητου κράτους. Ἀναγγέλλοντας, στά τέλη Σεπτεμβρίου 1999, ὅτι ἡ ἀπόσχιση τοῦ Κοσόβου φαίνεται «ἀναπόφευκτη», ἡ ἀμερικανική κυβέρνηση παρέκαμψε τίς ἐντονες ἀνησυχίες τῶν Εὐρωπαίων, καί κυρίως τῶν Γάλλων, σύμφωνα μέ τίς ὁποῖες παρόμοιο ἐνδεχόμενο θά πυροδοτοῦσε ἓνα ἐπιθετικό παναλβανικό κίνημα.

Τό κίνημα αὐτό θά ἀπειλοῦσε νά ὀδηγήσει σέ ταραχές, ἀκόμα καί σέ ἀλυσιδωτές καταρρεύσεις στά Βαλκάνια, τίς ὁποῖες θά προκαλοῦσε ἡ ἀποχαλίνωση τόσο τῶν ἀλβανικῶν ὅσο καί τῶν σερβικῶν ἀλτρωτικῶν κινήματων.

Οἱ ΗΠΑ πέτυχαν τόν κυριότερο στόχο τους, δηλαδή νά ἐμπεδώσουν τήν ἡγεμονική παρουσία τους στήν ἤπειρο, ὅμως ἡ Εὐρωπαϊκή Ἐνωση δέν πέτυχε τους δικούς της, δηλαδή τή σταθεροποίηση τῶν Βαλκανίων καί, στό μεταξύ, τή δημιουργία στό Κόσοβο ἐνός «προτεκτοράτου», τό ὁποῖο θά ἀνατεθεῖ στήν Ἐνωση.

Ἡ γαλλική πρόταση πού υἱοθετήθηκε ἀπό τό σύνολο τῶν ἐταίρων της καί παρουσιάστηκε ἐπισήμως τόν Μάιο τοῦ 1999 ἀπορρίφθηκε ἀμέσως ἀπό τήν Οὐάσιγκτον, ἡ ὁποία, ἤδη ἀπό τόν Μάρτιο, δέν ἔκρυβε τήν προτίμησή της γιά ἓνα «προτεκτοράτο τοῦ ΝΑΤΟ».¹¹ Ἀντίθετα, ἡ Εὐρωπαϊκή Ἐνωση ἀναγκάστηκε νά δεχθεῖ νά χρηματοδοτήσει, σχεδόν μόνη, τήν ἀνασυγκρότηση τοῦ Κοσόβου, ἡ ὁποία θά κοστίζει ἐτησίως 10 δισεκατομμύρια δολάρια (περίπου 3.000 δισ. δρχ.), «γιά ἓνα διάστημα τουλάχιστον δέκα χρόνων», σύμφωνα μέ τόν γενικό γραμματέα τοῦ ΟΗΕ, χωρίς νά συνυπολογίσουμε τά 11 δισεκατομμύρια δολάρια (περίπου 3.300 δισ. δρχ.) πού σπαταλήθηκαν γιά τήν καταστροφή τοῦ Κοσόβου καί τῆς Σερβίας. Χωρίς ἀμφιδο-

λία, οἱ ἀμερικανικές ἐπιχειρήσεις δέν θά εἶναι οἱ τελευταῖες πού θά ἐπωφεληθοῦν ἀπό τά ἔργα ἀνασυγκρότησης.¹²

Ὁ τελικός ἀπολογισμός τῆς ἀτλαντικῆς περιπέτειας εἶναι σίγουρα πρόωρος.¹³ Ἡ ὑπηρεσία ἐνημέρωσης πού δημιουργήθηκε ἀπό τήν Ἐπιτροπή Ἐθνικῆς Ἀμυνας, ὑπὸ τήν προεδρία τοῦ Πῶλ Κιλές, θά συμβάλει μέ ἀναφορά της ἀναμφίβολα σέ μεγάλο βαθμό σέ αὐτή τήν προσπάθεια. Μποροῦμε ὅμως νά υποθέσουμε ὅτι ἡ «χειρουργική επέμβαση» στό Κόσοβο ἐγκυμονεῖ σέ μεγάλο βαθμό τό ἐνδεχόμενο μεταστάσεων τοῦ καρκίνου πού ἰσχυριζόταν ὅτι θά ξεριζώσει.

1. *The Washington Post*, 7 Ἀπριλίου 1999.

2. Βλέπε τό κείμενο τῆς ἐπιστολῆς τοῦ ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν τῆς Γιουγκοσλαβίας στούς Ἰμπέρ Βεντρίν καί Ρόμπιν Κούκ, οἱ ὁποῖοι προήδρευαν ἀπό κοινού στή Διάσκεψη, μέ ἡμερομηνία 23 Φεβρουαρίου 1999. Μπορεῖ κανεῖς νά συμβουλευτεῖ αὐτό τό κείμενο στήν ἱστοσελίδα τοῦ Γιουγκοσλαβικοῦ ὑπουργείου Πληροφοριῶν (<http://www.gov.yu/>).

3. Hubert Vedrine, *Les Mondes de François Mitterand*, Fayard, Παρίσι 1996, σ. 611, 637, 652.

4. Δήλωση τοῦ Ἰμπέρ Βεντρίν κατά τή διάρκεια κοινῆς συνόδου τῶν Ἐπιτροπῶν Ἀμυνας καί Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων τῆς Ἐθνοσυνέλευσης, στίς 20 Ἀπριλίου 1999.

5. *Le Monde*, 16 Μαρτίου 1999.

6. *Les Mondes de François Mitterand*, ὁ.π., σ. 637.

7. Βλέπε Noel Malcolm, *Kosovo, a Short History*, Macmillan, Λονδίνο 1998, σ. 4-7.

8. *Les Mondes de François Mitterand*, ὁ.π., σ. 635.

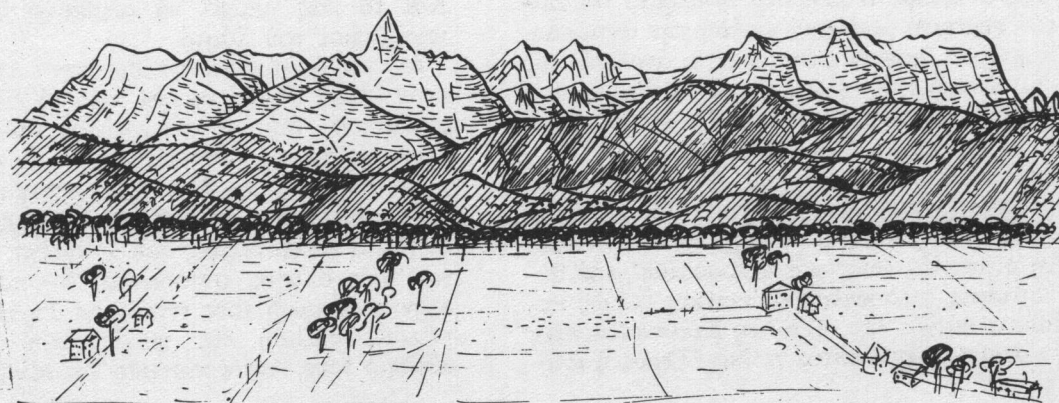
9. *The Guardian*, Λονδίνο, 4 Ἀπριλίου 1999, καί *The Washington Post*, 7 Ἀπριλίου 1999.

10. *Associated Press*, 29 Ἀπριλίου 1999.

11. *Los Angeles Times*, 31 Μαρτίου 1999.

12. Σύμφωνα μέ τό Διεθνές Ἰνστιτούτο Στρατηγικῶν Μελετῶν, Λονδίνο.

13. Βλέπε Gabriel Kolko, «Τά διδάγματα ἐνός πολέμου», *Le Monde diplomatique*, καί «Κ.Ε.» 5 Φεβρουαρίου 1999. Βλέπε ἐπίσης «La nouvelle guerre des Balkans», *Manière de voir*, Μάιος-Ἰούνιος 1999, ἀρ. 45. «Ὁ νέος πόλεμος στά Βαλκάνια», Ἀφιερῶματα τῆς *Monde diplomatique*, Ἐκδόσεις Δρομέας, Αὐγουστος 1999.

ΣΑΡΤΡ, Η ΗΘΙΚΗ ΧΩΡΙΣ ΘΕΟ

του Γιώργου Φαράκλα

«**Α**ν δέν υπάρχει Θεός, τότε όλα επιτρέπονται», έλεγε, νομίζω, ο Ντοστογιέφκν. Έννοούσε ότι δέν υπάρχει ήθική χωρίς θεό. Όμως αυτή ή συνεπαγωγή ισοδυναμεί με την έξης άλλόκοτη, ότι «άν κάτι δέν επιτρέπεται, τότε υπάρχει θεό». Πιστεύω ότι αυτό προτείνει ο Σάρτρ, πού πέθανε πριν είκοσι χρόνια, και υπήρξε ένα κατεξοχήν παράδειγμα στρατευμένου διανοούμενου του κ' αιώνα. Ο Σάρτρ πού ανεβαίνει σ' ένα βαρέλι εμπρός στη Ρενώ, πού επισκέπτεται τον Γκεβάρα, ο Σάρτρ συνοδοιπόρος του ΚΚ είναι ένας κομμουνιστής φιλόσοφος, αλλά δέν είναι μαρξιστής, κι ως θεωρούσε τό μαρξισμό άξεπέραστο όρίζοντα της έποχής και συμπληρωματικό της φιλοσοφίας του. «Από τίς έτικέτες του υπαρξιστή και του μαρξιστή ποιά προτιμάτε; - Άν πρέπει άπαραιτήτως νά έχω μία, του υπαρξιστή».¹ Γιατί; Τί σημαίνει αυτό;

Αυτό σημαίνει ότι ή δική μου φιλοσοφία της ιστορίας με την όποία άσκει κριτική στον δογματικό μαρξισμό όριοθετεί τή γνώση άπέναντι στο *δίωμα*. Για τή μέθοδο της ιστορίας δηλώνει χαρακτηριστικά στα *Ζητήματα μεθόδου* τό 1956: «Θά θεωρήσουμε ότι υπάρχει *άντίσταση* της ήδη διωμένης Ιστορίας στον *a priori* σχηματισμό θά δεχθοΰμε δέ ότι αυτή ή τετελεσμένη και άνεκδοτολογικά γνωστή Ιστορία πρέπει ν' αποτελέσει για μās άντικείμενο πλήρους έμπειρίας: θά επικρίνουμε τον σημερινό μαρξισμό έπειδή τήν άντιμετωπίζει σαν νεκρό και διαφανές άντικείμενο αναλλοίωτης Γνώσης».² Ο «υπαρξιστής» θέλει νά καταλάβει τί στον τρόπο πού τά άτομα βίωσαν έαυτούς και τον κόσμο τά όδήγησε λ.χ. νά πάρουν τή Βασιίλη.

Αυτό οδηγεί σέ άλλη διαπίστωση. Άν υπήρξε κατεξοχήν στρατευμένος διανοούμενος, είναι μάλλον έπειδή ήταν ο θεωρητικός της στράτευσης³ του διανοούμενου. Αυτή ή συμφωνία ζωής και φιλοσοφίας, πού θυμίζει τους αρχαίους φιλοσόφους (ο κυνικός ζει ως κυνικός, ο λαϊμπνιτσιανός δέν «ζει» ως λαϊμπνιτσιανός), υπάρχει μέν στους κομμουνιστές γενικά. Όμως ή από-

φαση της στράτευσης δέν θεματίζεται με κοινωνικούς-μαρξικούς όρους, αλλά πάντα με άτομικούς-υπαρξιακούς. Ο υπαρξιαμός συμπληρώνει τό μαρξισμό ως προς τήν κατανόηση της ιστορικής πράξης ως πράξης, συμπεριλαμβανομένης της κομμουνιστικής στράτευσης του μαρξιστή.

Ο διανοούμενος περιγράφεται από τον Σάρτρ ως «άναφομοίωτο» άτομο, πού κι όταν οργανώνεται παραμένει μοναχικό.⁴ Αυτό βέβαια θεωρήθηκε μή κομμουνιστικό, άτομικιστικό. Όταν τό νά μήν είσαι μαρξιστής σήμαινε νά μήν είσαι κομμουνιστής, πολλοί κομμουνιστές άγόραζαν στοΰ Σάρτρ αλλά δέν τό όμολογούσαν, ή πάσχιζαν νά τον κάμουν μαρξιστή (όπως κι ο ίδιος). Άλλοι εκτιμούσαν αντίθετα τον υπαρξιστή και λυπούνταν για τον κομμουνισμό του. Άλλοι πάλι θεωρούσαν ότι, μή όντας μαρξιστής, ήταν άτομικιστής ή άναρχικός (ξεχνώντας πώς ο άναρχισμός είναι μορφή κομμουνισμού).⁵ Ξεχνούσαν ότι ή κομμουνιστική στράτευση άποτελεί βέβαια πάντα άτομική έπιλογή. Τό ότι πρόκειται για έπιλογή υπέρ της συλλογικότητας δέν σημαίνει ότι παύει νά είναι άτομική καθό έπιλογή. Μιά άτομική άπόφαση μπορεί ως άτομική νά είναι κοινωνικώς άλογη, υπαρξιακά καθορισμένη, και όμως νά τάσσεται υπέρ του μη άτομικού, της κοινωνίας, του έλλογου σχεδίου πού άπορρέει από τήν κοινωνική άνάλυση. Αυτό τουλάχιστον διαπιστώνουμε. Και τό πώς μπορεί νά συμβαίνει αυτό διερευνά ο υπαρξιαμός του Σάρτρ.

Δηλαδή ή άτομική άνευθυνότητα πού καταλογίζεται στον Μάρξ έπειδή θεωρεί πώς τό είναι καθορίζει τή συνείδηση⁶ -δηλαδή, στη γλώσσα του Σάρτρ, ότι ή έλεύθερη έπιλογή τελεί πάντα υπό συγκεκριμένη συνάφεια, *en situation*- δέν ισχύει προφανώς για τόσους κομμουνιστές πού επέδειξαν από τά μεγαλύτερα παραδείγματα άνιδιοτέλειας του κ' αιώνα, δηλαδή εύθύνης για τους άλλους, αυτοθυσίας. Τό παράξενο μάλιστα στην περίπτωση τους είναι ή καθαρότητα της άνιδιοτέλειας, δηλαδή της ήθιζής, πού όφείλεται στον άθεϊσμό τους. Αυτοί πίστευαν ότι δέν θά άμειφθούν γι

αυτό, άρα ή δική τους άτομική άπόφαση άπεκδυόταν άληθινά τήν ιδιοτέλεια άφοϋ δέν πίστευε σέ άτομική σωτηρία, δέν ένείχε καμία δυνατότητα τέτοιου άτομικού ύπολογισμού. Έτσι, διαπιστώνοντας ότι τό νά είσαι κομμουνιστής άποτελοϋσε πάντα άτομική έπιλογή, θά συμφωνήσουμε έντέλει μέ τόν Σάρτρ στό ότι ή δική του όπτική συμπληρώνει κάποιον κενό στή μαρξιστική. Γιατί μπορεί νά θεωρηθεί ό έξερευνητής μιάς ήθικής χωρίς θεό, χωρίς προσωπική σωτηρία, καί γιατί αυτό τό θέμα άφορα άμεσα τήν κομμουνιστική στράτευση.

Έπειδή είναι χωρίς θεό, τό ύποκείμενό της είναι κενό περιεχομένων, άρα πιά άτομικό παρά ποτέ. Άλλ' αυτό τό «μηδέν» του άποκαλύπτει άκριβώς ότι δέν μπορεί νά ύπάρξει χωρίς τούς άλλους πού του δίνουν περιεχόμενο, καταργεί τόν σολιψισμό, ιδρύει ήθικά τόν κομμουνισμό. Αυτό τό φαινομενικό παράδοξο, ότι μόνο ή έντελώς άτομική έπιλογή του άδειου καί μοναχικού άτόμου μπορεί νά καταλήξει μέ αναγκαιότητα στό ότι ό καθένας ύπάρχει σέ σχέση μέ τούς άλλους, «μέσα στό βλέμμα του άλλου», ότι τό καθόλου ύπάρχει μόνον ως καθέκαστον, ότι τά γενικά συμφέροντα της άνθρωπότητας έχουν μοναδικό δυνατό φορέα τό άτομο έφόσον αυτό λογίζεται ως μιά ύπαρκτή άφαίρεση άπό τά πάντα (ας θυμηθούμε ότι ως τέτοια ύπαρκτή άφαίρεση όρίζεται ό «έλεύθερος έργάτης» στά *Grundsrisse* του Μάρξ), ένα παράδοξο τό όποιο έπαναλαμβάνεται στα λογοτεχνικά έργα του Σάρτρ (ένω ό *Ξένος*, π.χ., πού καταργεί κάθε δυνατή συλλογικότητα, έπρεπε μάλλον νά γραφτεί άπό τόν χριστιανό ύπαρξιστή Καμύ, συγγραφέα της *Πτώσης*),⁷ αυτό τό παράδοξο θεμελιώνει μιά άθεη ήθική. Καί ένα τέτοιο σχήμα μπορεί νά έξηγήσει τήν κομμουνιστική θυσία για τούς άλλους.

Ό ύπαρξιστής θεωρητικός της κομμουνιστικής στράτευσης καί ό διαλεκτικός στοχαστής της κοινωνικής πράξης

«Η θέση μου μπορεί νά διατυπωθεί ως έξής: Η ύπερβατολογική συνείδηση είναι μιά άπρόσωπη άυθορμησία», ύποστήριξε ό Σάρτρ τό 1936 στό πρώτο φιλοσοφικό έργο του.⁸ Δηλαδή ή συνείδηση πού καθιστά δυνατή τήν εκάστοτε άτομική συνειδητή γνώση καί πράξη είναι, πρώτον, άπρόσωπη, καί δεύτερον, άυθορμησία.

Πρώτον είναι μη άτομική, ό αναλογισμός (*réflexion*) τήν κάνει άτομική. Μόνον όταν αναλογίζομαι τίς μη έγγενώς προσωπικές πράξεις μου, λ.χ. μιά πράξη μίσους προς κάποιον, μου άποδίδω «διαθέσεις» (*états*): ότι τόν μισώ, καί «ιδιότητες» (*qualités*): είμαι μισάνθρωπος. Αυτό σημαίνει, άφ' ενός, ότι επικαλύπτω τήν έλευθερία της έπιλογής μου νά τόν μισήσω άποδίδοντας τήν στό χαρακτήρα του. Μέ μιά τέτοια «κακοπιστία» φιλοδοξεί τό *Είναι καί τό μηδέν* τό 1943 νά

άντικαταστήσει τή φροϋδική έννοια του άσυνειδήτου, της άσυνειδήτης σκέψης⁹ (άλλωστε κι ό Φρόντ έξηγεί ένίοτε έτσι τήν άπώθηση).¹⁰ Άφ' έτέρου, αυτό σημαίνει ότι ή έλευθερία της έπιλογής δέν άνήκει σέ μιά έλεύθερη βούληση: «Η άυθορμησία καθιστά άδύνατη... κάθε αντίληψη περί άυτονομίας της βούλησης».¹¹ Άρα άπό τήν μιά έχω πλήρως τήν ευθύνη των πράξεών μου, δέν μπορώ νά επικαλοϋμαι τή δικαιολογία του χαρακτήρα ή της ψυχουσύνθεσής μου, ένω άπό τήν άλλη δέν μου παρέχεται καμία έγγυηση άυτονομίας άπό τό έγώ μου —δηλαδή έντέλει άπό τόν θεό, έγγυητή της άυτόνομης βούλησης μέ τήν έννοια πού τή συγκρότησε ό Καρτέσιος.¹²

Έτσι, δεύτερον, αυτό πού καθιστά δυνατή τήν εκάστοτε άτομική γνώση καί πράξη είναι μιά άυθορμησία, μιά παραγωγή γεγονότων άνεξάρτητη άπό τήν πρόθεσή μου. Έτσι έχουμε τό παράδοξο πού λέγαμε: Τό έλεύθερο άτομο όχι μόνο δέν διαθέτει άυτόνομη βούληση, αλλά άπαιτεί παραδόξως για νά είναι έλεύθερο νά είναι οίονει έρμαιο της έτερότητας: «Άφοϋ τό δρών Έγώ (Je) είναι κάτι ύπερβατικό [προς έμένα], μετέχει όλων των δυσχερειών του κόσμου... ό σολιψισμός γίνεται άδιανόητος... Τό δρών Έγώ μου δέν είναι βεβαιότερο για τή συνείδηση άπ' ό,τι τό δρών (Μοί) των άλλων άνθρώπων. [...] τό δρώμενο Έγώ (Μοί) άντλεί... όλο του τό περιεχόμενο άπό τόν Κόσμο. Αυτό άρκει για νά θεμελιώσουμε φιλοσοφικά μιά ήθική καί μιά πολιτική άπόλυτα θειικές», καταλήγει τό δοκίμιο.¹³ Πού θά πει άκριβώς μιά ήθική καί μιά πολιτική πού ύποτάσσουν τό άτομο στην άλληλεγγύη μέ τά άλλα έπειδή τό άναγνωρίζουν ως έντελώς έλεύθερο άν καί χωρίς «άυτόνομη βούληση» —χωρίς θεό. Αυτό είναι όμως μιά κομμουνιστική «ήθική καί πολιτική».

Σ' αυτό τό σχήμα ό μαρξικός καθορισμός της συνείδησης άπό τό είναι συμβιδάζεται πλήρως μέ τήν έλευθερία, άρα μέ τήν ευθύνη, πού προβάλλουν οι κατήγοροι του Μάρξ. Τό έπιχείρημα πού τό στηρίζει έχει ως έξής.

Στό *Είναι καί τό μηδέν* αυτός ό τρόπος ύπαρξης του άνθρώπου καταγράφεται έγελιανά ως τό καθ' *εαυτόν* (*roui soi*) πού διακρίνεται άπό τόν τρόπο ύπαρξης των πραγμάτων, τό *αυτό τουτόν* (*en soi*),¹⁴ έφόσον τά πράγματα ύπάρχουν ως έχουν ένω ό άνθρωπος, έπειδή προβάλλεται στό μέλλον προκειμένου νά νοηματοδοτήσει τά πράγματα, είναι ανά πάσα στιγμή ικανός ν' άποκοπεί άπό τήν ουσία του, δηλαδή νά πράξει κάτι άπροοδόκητο για τή μέχρι τώρα πολιτεία του. Έκείνα «είναι ό,τι είναι», αυτός «είναι ό,τι δέν είναι καί δέν είναι ό,τι είναι», άρα συνάμα «όφείλει νά είναι ό,τι είναι».¹⁵ «Ό άνθρωπος κατασκευάζει σημεία γιατί είναι σημαίνων ως προς τήν ίδια τήν πραγματικότητά του, κι είναι σημαίνων έπειδή άποτελεί διαλεκτική άναίρεση όλων είναι άπλώς δεδομένων. Έλευθερία όνομάζω τό γεγονός ότι τό πολιτισμικό δέν έξηγείται άπό τό φυσικό», όπως θά πει στα *Ζητήματα μεθόδου*.¹⁶

Τόν άνθρωπο χωρίζει ένα «μηδέν» άπό τό ίδιο του

τό «είναι» κι έτσι «ό άνθρωπος δέν υπάρχει», είναι ένα «έργο» (*à faire*) όπως θά επαναλάβει στην *Υπέροχων διανοουμένων συνηγορία* προσθέτοντας ότι αυτό ακριβώς συνειδητοποιεί ό διανοούμενος. Αυτός αντιλαμβάνεται πώς «τό καθόλου δέν υπάρχει έτοιμο, πώς είναι ένα άεναο έργο (*à faire*)». Τό αντιλαμβάνεται δέ εξετάζοντας τό άτομό του και άναζητώντας τούς ταξικούς προσδιορισμούς του. Αυτοί είναι μέν ένα περιεχόμενο, κάτι απαραίτητο γιά νά συγκεκριμενοποιηθεί ή έλευθερία του. Άλλά τήν συγκεκριμενοποιούν έν προκειμένο με ψεύτικο τρόπο, άφου επικαλύπτουν τήν έλευθερία παρουσιάζοντάς την ως ντετερμινισμό. Στή γλώσσα του Έγγελου αυτό σημαίνει ότι ό διανοούμενος στρέφεται πρós και κατά του έαυτού του ως «καθόλου καθολισμού» (*universalité singulière*).¹⁷ Η ιδιομορφία του είναι λοιπόν προϊόν τής παράδοξης δομής τής άθεις ήθικης πού λέγαμε, τού ότι τό συλλογικό θεμελιώνεται έντέλως άτομικό.

Τό καθ' έαυτόν άναιρείται από τόν αναλογισμό, πού του άποδίδει τούς προσδιορισμούς του ως ιδιότητες, άρα ορίζει τό φορέα του ως πράγμα, ως κάτι πού υπάρχει αυτό τούτο και όχι κατά τόν έαυτό του. Όμως αυτή ή άπόδοση ιδιοτήτων είναι συνάμα πράξη αυτοσχείας. Άρα ή «νόμμη κρίση» μέ τήν όποία «μέ θέτω ως ένα όρισμένο όν» συνιστά καθ' αυτή άρση του έαυτού τής: «διά τής ίδιας τής θέσης μου ως όρισμένου όντος υπερβαίνω αυτό τό όν – όχι πρós ένα άλλο όν, αλλά πρós τό κενό, τό τίποτα».¹⁸ Είμαι ως καθ' έαυτόν τό μηδέν πού μέ χωρίζει από τήν ουσία μου και πού θέτει τούς προσδιορισμούς μου ως υπό άρση.

Αυτή είναι ή βαθύτερη διαλεκτική ρίζα τής σκέψης του Σάρτρ πού τόν διακρίνει από άλλους αντιπροσώπους τής «φαινομενολογικής σχολής». Ό έγγελιανισμός του προέρχεται από τήν έριμηνεία του Κοζέβ στα μαθήματά του τού 1933-39. Ό Κοζέβ λέει πράγματι γιά τήν αυτοσυνειδησία στον Έγελο τά εξής «σαφρικά»: «Τό μόνο πού υπερβαίνει τή δεδομένη πραγματικότητα είναι ή ίδια ή Έπιθυμία. Γιατί ιδωμένη ως Έπιθυμία, προτού ικανοποιηθεί, δέν είναι παρά ένα φανερωμένο μηδέν, ένα έξωπραγματικό κενό... Άφου πραγματώνεται δέ ως πράξη άρνησης του δεδομένου, τό ίδιο τό είναι αυτού του Έγώ είναι πράξη... Η διατήρηση στην ύπαρξη σημαίνει λοιπόν γι αυτό: “να μίν είναι ό,τι είναι (ως στατικό και δεδομένο όν, φυσικό όν, “έμφυτος χαρακτήρας”) και νά είναι (δηλαδή νά κάνει τόν έαυτό του) ό,τι δέν είναι”. Αυτό τό Έγώ είναι λοιπόν έργο του έαυτού του».¹⁹ Άναγνωρίζουμε τή συνάφεια του μηδενός και του όντος πού είναι έργο του έαυτού του ως «καθ' έαυτόν», τό όποιο είναι ό,τι δέν είναι, σέ αντίθεση μέ τό «αυτό τούτο» των δεδομένων πραγμάτων και μέ τόν έαυτό του ως πράγμα (χαρακτήρας), πού είναι ό,τι είναι. Αυτή ή συνάφεια υιοθετείται στο *Είναι και τό μηδέν* και προεκτείνεται μετά στή διαλεκτικότερη *Κριτική του διαλεκτικού λόγου*.

Έδώ βέβαια ό «άτομικισμός» του κομμουνιστή Σάρτρ

διακρίνεται από του άντικομμουνιστή Χάιντεγγερ, παρά όλο πού τό *Είναι και τό μηδέν* χρωστούν πάρα πολλά στο *Είναι και χρόνος* του δεύτερου (1927). Ένώ ό Χάιντεγγερ αντιδιαστέλλει τήν αυθεντική ύπαρξη πρós τή συλλογική του «κάποιος», ό Σάρτρ, στην *Κριτική του διαλεκτικού λόγου*, αντιδιαστέλλει τό άδρανές συλλογικό του «κάποιος» πρós τήν αυθεντική συλλογική πράξη – τήν επαναστατική.

Άναδεικνύει δέ τήν τελευταία σέ πρότυπο κατανόησης τής ιστορίας, γιατί μόνον αυτή υπερβαίνει τήν άναγωγή τής πράξης σέ έξωτερικά περιεχόμενα (τόν οικονομισμό) όσο και τόν περιορισμό τής στην καθαρή τελεολογία (τόν ιδεαλισμό), άρα γιατί άποτελεί διαλεκτική λύση γιά τό ζήτημα τής κατανόησης τής διωμένης ιστορίας, πού είδαμε ότι θέτει ό Σάρτρ σχετικώς.²⁰ «Η ιστορία μας μās είναι κατανοητή επειδή είναι διαλεκτική, και είναι διαλεκτική επειδή ή πάλη των τάξεων μās παράγει ως υπερβαίνοντες τό άδρανές του συλλογικού πρós τίς μαχητικές ομάδες».²¹

Διαλεκτική τής συνείδησης και άντικειμενικότητα των έννοιών

Η θεμελίωση τής άθεις «άπόλυτα θετικής» ήθικης και πολιτικής δέν μπορεί έντέλει νά μίν είναι «διαλεκτική». Άλλά πρόκειται βέβαια γιά μία βιωματική διαλεκτική, και τούτο έχει δύο επιπτώσεις. Τό ύπαρξιακό πεδίο πού επιλέγεται ως άφετηρία – τό άντικείμενο τής φαινομενολογικής περιγραφής πού άποτελεί έδώ τήν προϋπόθεση γιά τήν ανάπτυξη τής διαλεκτικής – προσφέρει τή δυνατότητα νά αναλυθούν διαλεκτικά άτομικές πορείες. Σ' αυτό υπερτερεί ό σαφτισμός του ιστορικού μαρξισμού, θαρρώ, επειδή προσεγγίζει τήν ύπαρξιακή άπόφαση. Από τήν άλλη, όμως, μία βιωματική διαλεκτική σάν αυτή δέν μπορεί νά συνδεθεί εύκολα μέ τή διαλεκτική όπως αναπτύσσεται σέ έπιστημονικό-έννοιολογικό έδαφος. Ό Έγελος λ.χ. θεωρούσε ότι ή συνειδησιακή διαλεκτική εισάγει στην έννοιολογική, αλλά ότι ή δεύτερη θεμελιώνει τήν πρώτη. Αυτό άντιστρέφει ό Σάρτρ – όχι ό Μάρξ.

Στήν άνάλυση ατομικών πορειών, του Ζενέ, του Μπωντλαίρ, του Φλωμπέρ, ό Σάρτρ εκπτώσει μέν ένα πρότυπο άνάλυσης πού παρακάμπτει τήν ψυχανάλυση μέ γόνιμο τρόπο, εφόσον περιλαμβάνει στην εικόνα του συγγραφέα τό στοιχείο έλευθερίας πού παραμένει όμολογουμένως άνεξήγητο στην ψυχαναλυτική αιτιολόγηση. Όταν γράφει ότι «τό άνικανοποίητο του Μπωντλαίρ οφείλεται στην έξαρχής συνειδητοποίησή του τής ανθρώπινης υπερβατικότητας», τού ότι «όποια κι άν είναι ή περίσταση, όποια κι άν είναι ή προσφερόμενη ήδονή, ό άνθρωπος είναι άεναα πέραν αυτής, τήν υπερβαίνει πρós άλλους στόχους και τελικά πρós τόν έαυτό του»,²² ή έννοια του τής «ύπερβατικότητας» (τής υπερβατολογικής συνείδησης πρós τό εκάστοτε συγκροτημένο έγώ) τού επιτρέπει νά δώσει έστω μία

περιγραφή του παράγοντα άπροσδιοριστίας που διαπιστώνει ο Φρόντ στην ψυχική αιτιακή αλυσίδα.²³

Όταν όμως αναλύει κοινωνικά συμβάντα όπως τή Γαλλική Έπανάσταση, ή παράκαμψη του μαρξισμού φαίνεται νά αφήνει άπ' έξω κάτι όπωςδήποτε καθοριστικό, τήν άντικειμενότητα τής κοινωνικής δομής. Όταν χρησιμοποιεί, λ.χ., τή διαλεκτική θέση ότι, «όπως λέει ο Έγκελς, ή επίφαση έχει μιά πραγματικότητα ως επίφαση», για νά υποστηρίξει ότι «ή σταθεροποίηση των τιμών σέ μιά άνταγωνιστική αγορά πραγματοποιεί τή σχέση πωλητή και άγοραστή»,²⁴ υποθέτει τή δυνατότητα μιάς άόριστης εξάντικειμενισής, άντιδιαστέλλει στό φετιχισμό του έμπορεύματος μιά κατάσταση άπόλυτης ρευστότητας (άπαξίωση του «άδρα-νούς»).

Αυτή ή υποβάθμιση τής άντικειμενικότητας, που είναι συνώνυμη τής άναγωγής του έννοιολογικού στό συνειδησιακό, προκάλεσε τίσ κριτικές των «δομιστών», που σέ μεγάλο βαθμό όρίζονταν ως οι άντισαρτρικοί, οι όποιοι του προσάπτουν άκριβώς «τήν άποφυγή τής ψυχανάλυσης και του μαρξισμού στό όνομα τής έλευθερίας, τής «καταγωγικής έπιλογής» και του «ύπαρξιακού σχεδίου», όπως θά γράψει άργότερα ο Ντερριντά για τόν «όντοφαινομενολόγο τής άπελευθέρωσης».²⁵ Δηλαδή τόν κατηγορούν για ιστορικισμό (σχετικότητα του νοήματος κατά τίσ έποχές). Ο Λεβί-Στρώς στην Άγρια Σκέψη τονίζει ότι τό νόημα πρέπει νά είναι άντικειμενικό για νά μήν παραμυθιαζόμαστε: «Άπό τή διπλή διδασκαλία του Μάρξ και του Φρόντ ο Σάρτρ διατήρησε, θαρρώ, μόνο τό μισό. Μάς διδάξαν ότι ο άνθρωπος έχει νόημα μόνο άν τοποθετηθούμε άπό τή σκοπιά του νοήματος: ως εδώ συμφωνώ μέ τόν Σάρτρ. Άλλά πρέπει νά προσθέσουμε ότι αυτό τό νόημα δέν είναι ποτέ τό σωστό. Οι ύπερδομές είναι κοινωνικά έπιτυχείς παραπραξίες. Άρα είναι μάταιο νά ρωτάμε τήν ιστορική συνείδηση για τό άληθέστερο νόημα... Στο σύστημα του Σάρτρ ή ιστορία λειτουργεί άκριβώς ως μύθος».²⁶ Ο Άλτουσέρ του καταλογίζει ότι άνάγει όλες τίσ διαφορετικές κοινωνικές πρακτικές στην άόριστη «πράξη»: «μόλις συνάντησε τό μαρξισμό ο Σάρτρ έδωσε μιά ιστοριστική έρμηνεία του... Ισχύει σ' αυτόν ή ίδια μέ του Γκράμσι *άναγκαία άναγωγή των διαφόρων πρακτικών... σέ μιά και μοναδική*, που είναι εδώ ή «έννοια τής «πράξεως» άπλώς».²⁷ Όμως οι «δομιστές» άρνήθηκαν μαζί μέ τόν ύποκειμενισμό τής έλεύθερης έπιλογής, ή ιστορικισμό τής πράξεως, και τή διαλεκτική, που ταύτιζαν έν πολλοίς μ' αυτή τήν έκδοχή της. Η κοζεβική άνάγνωση του Έγκελου, που έπηρέασε και τόν άλλο «δομιστή» Λακάν, στηριζόταν στην έγγελιανή *Φαινομενολογία*, που άποτυπώνει τή διαλεκτική τής συνείδησης, και όχι στην *Λογική*, που εκθέτει τή διαλεκτική των έννοιών.²⁸ Παραμένει λοιπόν σημαντικός ο Σάρτρ, όχι μόνο ως ύπαρξιστής θεωρητικός τής κομμουνιστικής στρατεύσης, όπως προσάβηρα νά δείξω πριν, αλλά και ως διαλεκτικός στοχαστής τής κοινωνικής πράξης —έστω

μόνον έπειδή ο Μάρξ παρουσιάζεται ο ίδιος ως εισηγητής μιάς τέτοιας διαλεκτικής σκέψης. Όσο κι άν ύστερεί ή σαρτρική διαλεκτική σέ άντικειμενικότητα, όσο «βιοφιλοσοφική» ή «ιστορικιστική» κι άν εμφανίζεται άπό όρισμένες άπόψεις, δηλαδή όσο «ύπαρξιστική» κι άν είναι, παραμένει πάντως άπό τή συγκεκριμένη άποψη πίο μαρξιστική άπό τήν άπόρριψη τής διαλεκτικής, όσο διαφορετικές κι άν ήταν οι αίτιολογήσεις της.²⁹

1. Συνέντευξη Μ. Contat, παράθ. στή *Libération*, ειδική έκδοση «Sartre», 1980, σ. 7/4.

2. *Questions de methode*, Gallimard (Idées), Παρίσι 1960, σ. 173 (πρβλ. μτφρ. *Τό πρόβλημα τής μεθόδου*, Έξάντας, Άθήνα 1988).

3. *Engagement*: αυτός εισήγαγε τόν όρο μ' αυτή τήν έννοια τό 1945.

4. *Plaidoyer pour les intellectuels* (Διαλέξεις 1965), Gallimard, Παρίσι 1972, σ. 77 (μτφ. *Υπέρ διανοουμένων συνηγορία*, Πολίτης, Άθήνα 1994).

5. Άν θυμηθούμε ότι «έλευθεριακοί κομμουνιστές» λέγονταν στην Α' Διεθνή οι περί τόν Μπακούιν και «άνταρ-χικοί κομμουνιστές» οι γύρω άπό τόν Μάρξ.

6. Λ.χ. Σ. Ράμφος «Μαρτυρία» (1979), *Μαρτυρία και Γράμμα*, Κέδρος, Άθήνα χ.χ., σ. 9 κ.έ.

7. Ίσως γι' αυτό έχει μιά άποδεικτική δομή άντίθετη μέ τό ύπαρξιακό παράλογο που υποστηρίζει όπως σημείωνε ο Σάρτρ τό 1943 (*Situations I*, Gallimard, Παρίσι 1947, σ. 99-121).

8. *La transcendance de l'Ego*, 1936, Vrin, Παρίσι 1965, σ. 79.

9. *L'être et le néant*, Gallimard, Παρίσι 1943, μέρος α', κεφ. 2, ειδικά σ. 85-90, μέ έπίκληση του ψυχαναλυτή Stekel που γράφει: «Όποτε μπόρεσα νά διευρενήσω άρκετά διαπίστωση ότι ο κόμβος τής ψύχωσης ήταν συνειδητός» (μερική μτφρ. Παπαζήσης, Άθήνα).

10. Βλ. *Zur Psychopathologie des Alltagslebens*, κεφ. 7, σημ. 5, γαλλ. μτφρ. *Psychopathologie de la vie quotidienne*, Payot, Παρίσι χ.χ., σ. 157 = Nietzsche, *Jenseits von Gut und Böse*, §68: «“Έγώ τό έκαμα αυτό”, λέει ή μνήμη μου. “Δέν μπορεί έγώ νά έκαμα αυτό”, λέει ή ύπερηφάνεια μου και μένει άνυποχώρητη. Τελικά κάμπτεται ή μνήμη».

11. *Transcendance de l'Ego*, ό.π., σ. 82.

12. Για μιά προσέγγιση αυτού του σχήματος (σέ άντιδιαστολή μέ τό σαρτρικό), βλ. Γ.Φ., «Η πολιτική ως προσωρινή ήθική», στό *Θέση και άλήθεια*, Κριτική, Άθήνα, 1997, κεφ. ζ', = *Άξιολογικά-Ο Πολίτης*, Πολιτικές του όρθολογισμού, Έξάντας, Άθήνα 1999, σ. 95-120.

13. *Transcendance de l'Ego*, ό.π., σ. 85, 87.

14. Η παραδοσιακή άπόδοση αυτού του ζεύγους ως δι' έαυτόν/καθ' έαυτόν δέν μου φαίνεται σωστή, έξηγώ γιατί στή μτφρ. μου Ζ.-Π. Λεφέβρ-Π. Μασερέ, *Ο Έγκελς και ή κοινωνία*, Έστία, Άθήνα 1998, σ. 146 σημ. Οι όροι αυτοί είναι περίπου συνώνυμοι, έπίσης καθ' έαυτόν σημαίνει και άπευθυνόμενος στόν έαυτό του (βλ. λ.χ. στους *Έμπόρους των έθνών*: «τό καθ' αυτήν είχεν άποφασίσει», «έπιθύριζε καθ' έαυτήν», «έλεγε καθ' έαυτόν», «Έσκέπτετο δέ καθ' έαυτόν», «Ωμολόγησε δέ καθ' έαυτόν», «καθ' έαυτόν εί-

πε», σ. 47, 94, 106, 134, 150, 221 της έκδ. Πάπυρος).

15. *L'être et le néant*, ό.π., σ. 32.
16. *Questions de méthode*, ό.π., σ. 212.
17. *Plaidoyer pour les intellectuels*, ό.π., σ. 50, 49, 48.
18. *L'être et le néant*, ό.π., σ. 99.
19. A. Kojève, *Introduction à la lecture de Hegel*, Gallimard, Παρίσι 1947, σ. 12.
20. Η τρίτη καντιανή κριτική θέτει τό ζήτημα τής σχέσης μηχανισμού-τελεολογίας, που ό "Έγγελος έρμηνεύει ως διαλεκτική συγκρότηση του αντικειμένου στη Λογική του. Έτσι εξετάζει και ό Κ. Ψυχοπαίδης τή διαλεκτική, άν και με άλλους στόχους, κυρίως άναβαθμίζοντας τήν σημασία του θεσμικού σέ σχέση με τόν Σάρτρ, ό όποιος κλίνει όπωσδήποτε προς μιά μορφή «σποντανείσμου» (ύπερτονισμού του άυθορητισμού των μαζών).
21. *Critique de la raison dialectique*, Gallimard, Παρίσι 1960, σ. 744.
22. *Baudelaire*, Gallimard (Idées), Παρίσι 1963, σ. 120.
23. Βλ. Freud, «Ψυχογένεση μίας περίπτωσης γυναικείας όμοφυλοφιλίας», 1920.
24. *Questions de méthode*, ό.π., σ. 219.
25. J. Derrida, *Glas*, Denoël-Gonthier (Médiations), Παρίσι 1981, τ. α', σ. 39/2.
26. Cl. Lévi-Strauss, *La pensée sauvage*, Plon (Agora), Παρίσι 1962, σ. 302-303 (μτφ. *Η άγρια σκέψη*, Παλαζήσης, Αθήνα 1985).
27. L. Althusser, «L'object du Capital», στό L.A. -E. Balibar, *Lire le Capital I*, Maspero (Petite Collection), Παρίσι 1978 (α' έκδ. 1968), σ. 173-174.
28. Κυρίως τή Φαινομενολογία παραπέμπει ό νεαρός και έγγελικός Άλτουσέρ στην πτυχιακή του έργασία «Περί του περιεχομένου στη σκέψη του Έγγελου», βλ. *Écrits philosophiques et politiques*, τ. α', Stock/IMEC, Παρίσι 1994, σ. 59-238.
29. Τήν άρνηση τής άρνησης δέν τήν άπορρίπτει μόνο ό Macherey (*Hegel ou Spinoza*, Maspero, Παρίσι 1979, σ. 258 κ.έ.), αλλά ήδη ό Στάλιν, ένώ έπαναφέρθηκε με τήν άποσταλινοποίηση (βλ. G.A. Wetter, *Die Umkehrung Hegels*, Βόννη 1963, σ. 43-47).

Σημαντικότερα έργα του Σάρτρ, 1905-1980

1936: *La transcendance de l'Ego* [*Η ύπερβατικότητα του Έγώ*], *L'imagination* [*Η φαντασία*], *Le mur* [*Ό τοίχος*], διηγήματα

1938: *La nausée* [*Η ναυτεία*], μυθιστόρημα
 1940: *L'imaginaire* [*Τό φαντασιακό*]
 1943: *Les mouches* [*Οί μύγες*], θεατρικό, *L'être et le néant* [*Τό είναι και τό μηδέν*]
 1945: *Huis-clos* [*Κεκλεισμένων των θυρών*], θεατρικό
 1945-49: *Les chemins de la liberté* [*Οί δρόμοι τής έλευθερίας*], μυθιστόρημα, 3 τ.
 1946: *L'existentialisme est un humanisme* [*Ό ύπαρξισμός είναι άνθρωπισμός*], *Morts sans sépulture* [*Άταφοι νεκροί*], θεατρικό, *La putain respectueuse* [*Η σεβαστή πόρνη*], θεατρικό, *Réflexions sur la questions juive* [*Στοχασμοί για τό έβραϊκό ζήτημα*], *Qu'est-ce que la littérature?* [*Τί είναι ή λογοτεχνία;*]
 1947: *Baudelaire* [*Μπωντλαίρ*], *Situations I* [*Καταστάσεις Α'*], συλλογή
 1948: *Les mains sales* [*Τά βρόμικα χέρια*], θεατρικό, *Situations II* [*Καταστάσεις Β'*], συλλογή
 1949: *Situations III* [*Καταστάσεις Γ'*], συλλογή
 1951: *Le diable et le bon Dieu* [*Ό διάβολος και ό Θεός*], θεατρικό
 1952: *Saint Genet, comédien et martyr* [*Ό "Άγιος Ζενέ, θεατρίνος και μάρτυρας*]
 1956: *Nekrassov*, θεατρικό
 1957: *Questions de méthode* [*Ζητήματα μεθόδου*], πρώτο μέρος τής *Κριτικής*
 1960: *Les séquestrés d'Altona* [*Οί κρατούμενοι τής Άλτόνας*], θεατρικό, *Critique de la raison dialectique* [*Κριτική του διαλεκτικού λόγου*]
 1964: *Les mots* [*Οί λέξεις*], μυθιστορηματική αυτοβιογραφία, *Situations IV. Portraits* [*Καταστάσεις Δ': Προσωπογραφίες*], συλλογή, *Situations V. Colonialisme et neo-colonialisme* [*Καταστάσεις Ε': Άποικιοκρατία και νεοαποικιοκρατία*], συλλογή, *Situations VI/VII. Problemes du marxisme I/II* [*Καταστάσεις Ζ'/Ζ': Προβλήματα του μαρξισμού Α'/Β'*], συλλογή
 1971-72: *L'idiot de la famille* [*Ό βλάκας τής οικογένειας*], για τόν Φλωμπέρ, 3 τ.
 1972: *Situations VIII/IX* [*Καταστάσεις Η'/Θ'*], συλλογή
 1973: *Un théâtre de situations* [*Ένα θέατρο καταστάσεων*]
 1976: *Situations X* [*Καταστάσεις Ι'*], συλλογή

Η ΘΕΩΡΗΣΗ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ «ΛΕΥΚΟΤΗΤΑΣ» ΣΤΙΣ ΗΠΑ

του Γιώργου Αναγνώστου

Η καταξίωση του νέου πεδίου έρευνας αποκαλούμενου «Μελέτες Λευκότητας» (Whiteness Studies) είναι πλέον γεγονός τόσο στο αμερικανικό ακαδημαϊκό περιβάλλον όσο και στη μαζική κουλτούρα. Προγράμματα και μαθήματα με κύριο θέμα τους τη μελέτη της «λευκότητας» ξεφυτρώνουν σαν μανιτάρια σε πανεπιστήμια με κύρος και η έκδοση διδλίων που πραγματεύονται αυτό το θέμα αποτελεί μία έκδοτική βιομηχανία.¹ Η δέ ευρύτερη διάδοση αυτού του θέματος σπουδών στην αμερικανική συνείδηση αντικατροπρίζεται από το γεγονός ότι οι συζητήσεις για «λευκή» κουλτούρα και ταυτότητα έχουν γίνει ρουτίνα στα μαζικά μέσα ενημέρωσης.²

Τό ερώτημα φυσικά τό οποίο προκύπτει αφορᾶ τό τί είναι οι «Μελέτες Λευκότητας», σέ τί αποσκοπούν, σέ τί οφείλουν τή δημοσιότητά τους και ποιές κοινωνικές και πολιτικές συγκυρίες επέτρεψαν τήν τωρινή επικράτησή τους. Μπορούμε νά αρχίσουμε νά απαντάμε αυτά τά ερωτήματα διαγράφοντας κάποιες από τίς θεωρητικές εξελίξεις στό χώρο τής διανοήσης πού άνοιξαν τό πεδίο γιά τήν έπιβολή αυτών των σπουδών. Η άποδόμηση, μέ τήν έμφασή της στό διαμελισμό των ιεραρχιών πού ένσωματώνονται σέ γλωσσικές αντίθεσεις όπως «κέντρο-περιφέρεια», «δυτικό-μή δυτικό», «άρσενικό-θηλυκό», «έτερόφυλο-όμοφυλόφιλο», συνετέλεσε ως βασικός παράγοντας και θεωρητικό όπλο στην κριτική εξέταση τής αντίθεσης «λευκού-μή λευκού». Αν ή κυρίαρχη ιδεολογία σημασιολογικά κατασκεύαζε τήν ύπεροχή του πρώτου σέ βάρος του δεύτερου, διανοούμενοι πού λειτουργούν μέσα στό πλαίσιο τής «πολιτικής τής διαφοράς» άπαίτησαν τήν καταστροφή αυτής τής γλωσσικής άσυμμετρίας πού ιστορικά άναπαράγει ιδεολογίες κατωτερότητας και σιγματίζει τή διαφορά.³

Σημαντικές δημογραφικές άλλαγές στό χώρο του αμερικανικού ακαδημαϊκού περιβάλλοντος συνετέλεσαν στην ευρεία διάδοση αυτής τής προοπτικής. Η αύξανόμενη ισχύ διανοουμένων από πρώην δυτικοκρατού-

μενες άποικίες έδωσε μεγάλη ώθηση σέ αυτή, μιά και στόχευε νά άποτινάξει τήν κυριαρχία του λευκού πού δυνάστευε τίς σχέσεις άποικιοκρατή και άποικιοκρατούμενου. Παράλληλα, μιά αύξανόμενα σεβαστή μερίδα Άφρικανοαμερικανών διανοουμένων άσκησε άμείλικτη κριτική στην άναπαράσταση των «μή λευκών» ως κατώτερων, ύπογραμμίζοντας ότι ή κατασκευή του «μαύρου» προϋποθέτει τήν άρνητική άντιπαράθεσή του μέ τό «λευκό», τό οποίο λαμβάνεται ως τό άδιαφιλονίκητο πρότυπο.⁴ Τέλος, ή ύπεροχή του «λευκού» άμφισβητήθηκε τόσο από όρισμένους φιλελεύθερους «λευκούς» διανοουμένους όσο και από ακαδημαϊκούς, άπογόνους μεταναστών από τή Νοτιοανατολική Ευρώπη, οι όποιοι στίς αρχές του αιώνα σιγματιστήκαν ως «μή λευκοί». Οι μέν πρώτοι, στό όνομα κοινωνικής δικαιοσύνης, έπαναστατικής συνείδησης ή ακόμα και ένοχής, ως προνομιούχοι λευκοί ζήτησαν νά άποσυνδεθούν από ή νά άπολογηθούν γιά τά προνόμια πού τούς χαρίζει ή λευκή κατηγοριοποίησή τους.⁵ Οι δέ δεύτεροι, έχοντας μεγαλώσει κάτω από τήν άφομοιωτική πίεση αλλά και έπιθυμία νά προσεγγίσουν τά αισθητικά και πολιτιστικά πρότυπα τής κυρίαρχης λευκότητας, βρήκαν τήν ευκαιρία κάτω από τήν προστασία τής ακαδημαϊκής στέγης και τής επικαιρότητας αυτού του λόγου νά κριτικάρουν τήν ήγεμονία του «λευκού».⁶

Άλλά ποιά είναι τά βασικά αξιώματα και ή άτζέντα των «Μελετών Λευκότητας»; Η πρωταρχική άφετηρία αυτού του πεδίου σπουδών είναι ότι ή «φυλή» είναι μιά κατά βάση πολιτιστική κατασκευή ή όποία έξυπηρετεί συγκεκριμένα κατά έποχή ιδεολογικά, πολιτικά, κοινωνικά και ύλικά συμφέροντα. Η προοπτική αυτή βέβαια δέν άρνεϊται ότι ύπάρχουν διαφορές μεταξύ ανθρώπινων πληθυσμών, διαφοροποίηση στό χρώμα τής έπιδερμίδας των ανθρώπων γιά παράδειγμα. Αυτό πού τονίζει, όμως, είναι ότι ή χρησιμοποίηση του χρώματος τής έπιδερμίδας, γιά νά συνεχίσουμε μέ τό παράδειγμά μας, ως ενός άκαμπτου κριτηρίου διαφοροποίησης τής ανθρωπότητας σέ φυλετικές κατηγορίες

άποτελεί μιά πρακτική άμεσα συνδεδεμένη με σχέσεις εξουσίας. Η ιστορικοποίηση επομένως αυτού του φαινομένου αποτελεί τό πρώτο βήμα για τήν κατανόηση τής κατασκευής του.⁷

Τό λογικό επακόλουθο αυτής τής προοπτικής είναι ή επιστροφή τής έννοιας τής φυλής ως αντικειμένου κριτικής ανάλυσης. Αυτή ή κίνηση στοχεύει νά εκτοπίσει τόν όρο εθνικότητα (ethnicity) ως κεντρικό σημείο αναφοράς τού αμερικανικού πολυπολιτισμικού μοντέλου.⁸ Υποστηρικτές αυτής τής θέσης διατείνονται ότι ή ευρεία αναγνώριση και προβολή τών πολιτισμών πού συνδέονται ιδίως με Άμερικανούς εύρωπαϊκών καταβολών προσφέρει ένα άλλοθι στην ανακήρυξη τής Άμερικής ως μιᾶς ἀληθινᾶς δημοκρατικῆς και πλουραλιστικῆς χώρας. Έτσι, όμως, οι φυλετικές διακρίσεις και ακόμη ο ρατσισμός πού ύφίστανται οι μή λευκές μειονότητες τείνει νά αποσιωπείται, νά «παραχώνεται κάτω από τό χαλάκι» όπως τό θέλει μιᾶς ἔκφραση.⁹ Μέρμια επομένως τών «Μελετῶν Λευκότητας» είναι νά έντοπίσουν τόν τρόπο με τόν οποίο αντίληψεις για τή λευκότητα οργανώνουν τίς φυλετικές σχέσεις και τίς καθημερινές πρακτικές στή χώρα.

Οι «Μελέτες Λευκότητας» τοποθετοῦνται σέ μιᾶς πολεμική ἀντιπαράθεση με τή νατουραλιστική ἐπιστήμη ή οποία, μέσα στό πλαίσιο τής δυτικῆς ἡγεμονίας τού 18ου και 19ου αἰώνα, ιεράρχησε ἀνθρώπινους πληθυσμούς με μέτρα και σταθμά φαινοτυπικές διαφορές, τοποθετώντας τό λευκό στήν κορυφή τής φυλετικῆς πυραμίδας. Μέσα στό πλαίσιο τής αμερικανικῆς κοινωνίας, ή καινούργια προοπτική προσπαθεῖ νά καταστρέψει αυτή τήν ιδεολογία με τό νά ἐξετάζει τή δαιμονοποίηση τού μαύρου και τήν ταυτόχρονη ἐξύψωση τού λευκού σέ σχέση με τίς ἐκάστοτε οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες. Πιό συγκεκριμένα, στήν έντυπωσιακή συγκριτική μελέτη φυλετικῆς καταπίεσης στήν Άμερική και τήν Ἰρλανδία, ο Θεοντόρ Άλλεν (Theodore Allen) (1994, 1997) ὑποστηρίζει ότι ή λευκότητα κατασκευάστηκε ως φυλετική κατηγορία τόν 18ο αἰώνα ἔχοντας ως βασικούς παράγοντες τήν αμερικανική ἄρχουσα, ἰδιοκτήτρια φυτειῶν, τάξη, ή οποία ἐπιζητοῦσε με κάθε τρόπο νά ἐμποδίσει τήν ἀνάπτυξη μιᾶς λευκῆς (ἄποροι ἐργάτες χωρίς ἰδιοκτησία) και μαύρης (ἀπελευθερωμένοι σκλάβοι) ἀλληλεγγύης και τήν ἐπακόλουθη πιθανότητα ἐξέγερσης τής ἐργατικῆς τάξης. Ο Άλλεν προτείνει τόν όρο «σύστημα φυλετικῆς καταπίεσης» για νά περιγράψει τόν ἀντίκτυπο τής θεσμοθέτησης νόμων πού ἀπέκλεισαν τούς μαύρους ἀπό ἴση συμμετοχή στήν κοινωνική και πολιτική ζωή τής Άμερικής. Η κατασκευή λευκῆς φυλετικῆς ταυτότητας, συνεχίζει ο Άλλεν, συνοδεύτηκε ἀπό τήν παροχή πρωτοφανῶν πολιτικῶν και κοινωνικῶν προνομίων στους λευκούς σέ σχέση με τούς Ἀφρικανοαμερικανούς, προνόμια πού ἐπιπρόσθετα λειτουργοῦσαν ως ὅροι για νά κρατήσουν τούς μή λευκούς «κάτω και ἐκτός» (1994:14). Για παράδειγμα, ο φυλετικά προκατειλημμένος νόμος στήν πολιτεία τής Βιρτζίνιας τό

1723 καθιέρωσε μεταξύ ἄλλων τά ἀκόλουθα μέτρα: ἀρνήθηκε στους ἐλεύθερους μαύρους τό δικαίωμα ψήφου, τούς ἀρνήθηκε τό δικαίωμα νά εἶναι μάρτυρες σέ οποιαδήποτε δικαστική περίπτωση πού ἀφορᾶ λευκούς και τούς ἀπαγόρευε τήν κατοχή οποιασδήποτε μορφῆς ὄπλου. Αὐτοί οι νόμοι ὄρισαν (κυριολεκτικά καθήλωσαν, θά ἔλεγε κανείς) τούς μαύρους ως πολίτες δευτέρας κατηγορίας και δημιούργησαν μιᾶς αἰσθησι φυλετικῆς ὑπερηφάνειας και ἰσχύος μεταξύ τών λευκῶν, λειτουργώντας με αὐτόν τόν τρόπο ως ἕνα σύστημα κοινωνικοῦ ἐλέγχου ἀποκλείοντας τό σχηματισμό διαφυλετικῆς ταξικῆς συνείδησης μεταξύ ἄπορων λευκῶν και πρώην σκλάβων.¹⁰

Η θεώρηση τής φυλής ως ιδεολογίας πού διαπερνᾶ ἀλλά και διαχωρίζει τήν ἐργατική τάξη ἔχει φέρει στό προσκήνιο μιᾶς συστηματικῆς ἀναθεώρησης τού ρόλου τής φυλής ως κεντρικοῦ στή διαμόρφωση ταξικῆς συνείδησης. Η προοπτική αὐτή, καταφανῆς στά κείμενα ιστορικῶν ὅπως ο Ντάβιντ Ρέντιγκερ (David Roediger), ἀντιδρᾶ στήν παραδοσιακή μαρξιστική ἀνάλυση ή οποία θέτει τήν τάξη ως πρωταρχικό παράγοντα στήν ἀνάλυση τής ιστορίας. Ὅπως σημειώνει ο Ρέντιγκερ, ο μαρξισμός δέν μᾶς βοηθᾶ νά ἀπαντήσουμε στήν ἐρώτηση γιατί τόσο και τόσο ἐργάτες στήν Άμερική ιστορικά ὀρίζουν τούς ἑαυτούς τους ως λευκούς. Με ἄλλα λόγια, ο ἰσχυρισμός εἶναι ότι ο σχηματισμός τής ἐργατικῆς τάξης (ο ὁποῖος μπορεῖ νά προσδιοριστεῖ ἀντικειμενικά) και ή συνείδηση τής λευκότητας (φυλετικῆς ιδεολογία ή οποία κατασκευάζεται ιστορικά) ἀποτελοῦν ἀδιαχώριστους παράγοντες στήν ἀνάλυση τής αμερικανικῆς ἐργατικῆς τάξης.

Ένα κεντρικό μέλημα τών «Μελετῶν Λευκότητας» εἶναι ή ἀπάντηση στά ἐρωτήματα τού πῶς, πότε και γιατί ή λευκότητα ἀπέκτησε μεγάλη σημασία για τούς λευκούς ἐργάτες. Τό σημείο ἐκκίνησης τής σχετικῆς ἔρευνας βασίζεται στή συνεισφορά νεομαρξιστῶν ὅπως ο Χέρμπερτ Γκούτμαν (Herbert Gutman) στήν Άμερική και ο Έ.Π. Τόμσον (E.P. Thompson) στήν Ἀγγλία, οι ὁποῖοι ἔχουν ἀποδείξει ότι οι ἐργάτες δέν εἶναι παθητικά φερέφωνα ρατσιστικῶν ιδεῶν πού ἐπιβάλλονται ἀπό πάνω ἀλλά ἀποτελοῦν ἐνεργούς παράγοντες οι ὁποῖοι εἶναι σέ θέση νά κάνουν κάποιες ἐπιλογές και νά δημιουργήσουν τίς δικές τους πολιτιστικές ἐκφράσεις. Με αὐτά τά δεδομένα, ο Ντ. Ρέντιγκερ (*The Wages of Whiteness: Race and the Making of the American Working Class*, Verso, New York: 1991) ἐξετάζει τόν καθοριστικό ρόλο τής ιδεολογίας τής λευκότητας στή διαμόρφωση τής λευκῆς ἐργατικῆς συνείδησης, ἰδιαιτέρως στό πῶς οι λευκοί ἐργάτες εἶδαν τούς ἑαυτούς σέ σχέση με τούς μαύρους. Ο Ρέντιγκερ ἰσχυρίζεται ότι ή ιδεολογία τής λευκῆς ἀνωτερότητας μπορεῖ νά ἰδωθεῖ ως μιᾶς τουλάχιστον μερικῆς δημιουργία αὐτῆς καθ' ἑαυτῆς τής λευκῆς ἐργατικῆς τάξης. Η θέση αὐτή τείνει νά βλέπει τήν κατασκευή τής λευκῆς ταυτότητας ως ἕναν μηχανισμό ο ὁποῖος εἶναι στενά συνδεδεμένος με τήν ταξική πάλη στήν Άμερική. Η, για νά εἶμαι ἀκρι-

βής, τήν ἀποφυγή της. Ἔτσι σημειώνεται ὅτι ὁ ἀμερικανικός καπιταλισμός ὀργανώθηκε γύρω ἀπό τήν ἔννοια φυλῆς καί ὄχι τάξης ἀκριβῶς γιά νά ἀποφύγει τήν αἰωρούμενη ἀπειλή ἐνάντια στήν κεφαλαιοκρατική τάξη ἀπό τήν πιθανότητα σύμπραξης λευκῶν καί μαύρων ἐργατῶν. Ἐδῶ ὑποστηρίζεται ὅτι ἡ κατασκευή τῆς ταυτότητας «λευκός ἐργάτης» ἀναπτύχθηκε ὡς ἀντιπαράθεση μέ μιᾶ συγκεκριμένη οικονομική λειτουργία ἀλλά καί πολιτιστική διάσταση τῶν μαύρων. Δύο παράγοντες ἔπαιξαν σημαντικό ρόλο στή διαμόρφωση αὐτῆς τῆς φυλετικῆς-ταξικῆς ταυτότητας. Πρῶτον, ἡ ἰδεολογία τοῦ ἀνεξάρτητου (ἀρσενικοῦ) ἀτόμου πού κληρονομήθηκε ἀπό τήν περίοδο τῆς Ἀμερικανικῆς Ἐπανάστασης καί διαπέρασε τήν ἀμερικανική κουλτούρα ἔπαιξε πρωτεύοντα ρόλο στό διαχωρισμό λευκοῦ καί μαύρου ἐργάτη ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα καί γιά τά ὑπόλοιπα ἐξήντα πέντε χρόνια, μέχρι καί τόν ἐμφύλιο πόλεμο. Μιά καί ἡ οικονομική λειτουργία τῶν μαύρων ὡς σκλάβων ἀλλά ἐπίσης καί ὡς μίσθαρνη ἐργατιά ταυτιζόταν μέ οικονομική ἐξάρτηση (wage labor), ἡ κατασκευή τῆς λευκῆς ἐργατικῆς ταυτότητας

περιστράφηκε γύρω ἀπό τήν ἰδέα τῆς ἐλεύθερης ἐργατικῆς (free labor), συμφιλώνοντας κατά κάποιον τρόπο τήν ἰδέα τοῦ ἐργάτη καί τῆς ἀνεξαρτησίας καί ταυτίζοντας αὐτή τή θέση μέ τή λευκότητα. Δεύτερον, ὁ φόβος τῆς ἐξάρτησης ὄρθηκε ἔκφραση στήν ἰσοδύναμη ἀντιστοιχία λευκός-μαύρος, πειθαρχία-ἐλευθεριότητα ἠθῶν. Οἱ λευκοί ἐργάτες, ὑποκύπτοντας στίς πιέσεις τοῦ καπιταλισμοῦ γιά πειθαρχημένη ἐργασία, εἶδαν τοῦς μαύρους ὡς ἕνα πολιτιστικό «ἄλλο» ἔρμαιο στίς φυσικές τους ὀρμές καί ἔνστικτα. Ἡ πειθαρχία μέ αὐτό τόν τρόπο ἐγινε κατανοητή ὡς ἀπελευθέρωση ἢ, γιά νά εἶμαι πιό ἀκριβής, ἀνεξαρτησία ἀπό φυσικές ἀπαιτήσεις, καί προτάθηκε ὡς ἕνα πρότυπο ζωῆς ἀπόλυτα ξεκομμένο ἀπό τήν κατασκευή τοῦ μαύρου τρόπου ζωῆς ὡς προβιομηχανικοῦ, ἐρωτικοῦ καί ἀνέμελου, κάτι τό ὁποῖο ὁ λευκός ἐργάτης ἔμαθε νά μισεῖ ἐνῶ ταυτόχρονα λαχταροῦσε.¹¹

Ἡ ἱστορικοποίηση τῆς λευκότητας ὡς συστήματος ἀξιών, ἰδεῶν, αἰσθητικῆς, νόμων καί θεσμικῶν ἢ ἀνεπίσημων πρακτικῶν δημιουργεῖ τό βασικό πλαίσιο μέσα ἀπό τό ὁποῖο μελετητές ἐξετάζουν τήν λειτουργία

της στή σημερινή ἀμερικανική κοινωνία. Θεωρητικοί σέ αυτό τό στρατόπεδο ἐπισημαίνουν ὅτι μιά συστηματική κατασκευή τῆς λευκότητας σέ ἀντιπαράθεση μέ τό μαῦρο «ἄλλο» ἀνακηρύσσει τό τελευταῖο μιά σημαδεμένη, ἀρνητικά ἐννοούμενη κατηγορία, ἔμμεσα ὑποδηλώνοντας μέ αυτό τόν τρόπο τό λευκό ὡς κάτι μὴ μαρκαρισμένο καί ἐπομένως ἀόρατο, κάτι ἐπομένως ἔξω ἀπό τήν ἱστορία. Σέ αὐτή τήν ιδιότητα ἄλλωστε ἐγκείται καί ἡ τρομερή ἰσχύ τῆς λευκότητας, δηλαδή τήν ἀποδοχή της ὡς κάτι φυσικό πού δέν ὑπόκειται σέ ὅποιαδήποτε κριτική ἀνάλυση.

Τό νά ὀνομάσει κανεῖς τήν κατηγορία λευκότητα, νά ἐρευνήσει τήν ἱστορικότητά της καί σέ τελευταία ἀνάλυση νά ἐντοπίσει καί νά ἐξαρθρώσει τό σύστημα πού ἔμμεσα ἤ ἄμεσα ἀναπαράγει τήν κυριαρχία της ἀποτελοῦν, θά μπορούσαμε νά ποῦμε, τόν κεντρικό στόχο τῶν «Μελετῶν Λευκότητας». Ἐδῶ τό βασικό ἀξίωμα εἶναι ὅτι παρά τή νομική κατάργηση θεσμικῶν φυλετικῶν διακρίσεων, ὑποδόσκουσες ἀρνητικές προδιαθέσεις κατά τῶν μὴ λευκῶν μειονοτήτων συνεχίζουν ἄμεσα ἢ ἔμμεσα νά καθορίζουν ὀριστικά καθημερινές πρακτικές. Συνεπῶς, τό ζητούμενο εἶναι ἡ καταπολέμηση αὐτῶν τῶν τάσεων καί πρακτικῶν, γιατί μέσω τῆς ἀναπαραγωγῆς τους δέν μπορεί νά νοηθεῖ μιά πραγματική κοινωνική δικαιοσύνη.¹²

Ὁ ὅρος-κλειδί σέ αὐτή τήν προσέγγιση εἶναι «προνόμια λευκότητας», γύρω ἀπό τόν ὁποῖο μιά μερίδα διανοουμένων καί ἀκτιβιστῶν ἔχουν συσπειρωθεῖ καί ἐπιμένουν νά δείχνουν ὅτι παρά τήν κατάργηση τῶν θεσμικῶν ἐκφράσεων ρατσισμού, οἱ δομές οἱ ὁποῖες παρέχουν πρόνομια καί εὐκαιρίες στούς λευκοὺς συνεχίζουν νά ἀναπαράγονται συστηματικά ἄν καί ἀνεπίσημα σέ πολλά ἐπίπεδα τῆς ἀμερικανικῆς κοινωνίας. Σύμφωνα μέ αὐτή τή λογική, γενιές καί γενιές λευκῶν ἔχουν καρπωθεῖ ὑλικές, κοινωνικές καί ψυχολογικές ὠφέλειες σέ βάρος τῶν μὴ λευκῶν, οἱ ὁποῖοι ἔχουν νά σηκώσουν τό βάρος φυλετικῶν προκαταλήψεων. Τό φυλετικό σχῆμα λοιπόν ἐνεργεῖ ὡς ὄργανωτική ἀρχή τῆς ἀμερικανικῆς κοινωνίας μιά καί οἱ ἐπιλογές τῶν λευκῶν Ἀμερικανῶν σέ ὅποιαδήποτε πλευρά τῆς ζωῆς τους, ἀπό τήν ἐπιλογή σχολείων μέχρι τόν τόπο κατοικίας, καθῶς καί οἱ δυνατότητες καί ἡ εὐκολία εἰσπραξῆς δανείων συχνά καθορίζονται ἀπό φυλετικές διαστάσεις.¹³

Ὁ George Lipsitz γιά παράδειγμα διατείνεται ὅτι ἀκόμα καί οἱ πῖο φιλελεύθεροι λευκοὶ διστάζουν νά ἀπορρίψουν αὐτό τό σύστημα λόγω τῶν προνομίων πού τοὺς παρέχει, τονίζοντας ὅτι τωρινές τακτικές κατανόμης πλοῦτου καί ἰσχύος ἐμπεριέχουν μὴ ὁμολογούμενες προϋποθέσεις συνδεδεμένες μέ λευκή κυριαρχία.¹⁴ Ἡ ὑπαρξη προνομίων συνδεδεμένων μέ τή λευκότητα ἐπιβεβαιώνεται καί ἀπό μιά πεντάχρονη μελέτη (Multi-City Study of Urban Inequality) σέ τέσσερις ἀμερικανικές μεγαλουπόλεις (Ἀτλάντα, Βοστώνη, Ντιτρόιτ καί Λός Ἀντζελες), τά ἀποτελέσματα τῆς ὁποίας ἀνακοινώθηκαν πρόσφατα (1 Ὀκτωβρίου 1999). Ἐδῶ δια-

φαίνεται ἀδιαμφισβήτητα ὅτι ὁ παράγων φυλή εἶναι ἀδιαχώριστος ἀπό πιθανότητες εὐρέσεως ἐργασίας καί οικονομικῆς κινητικότητας. Στό Ντιτρόιτ γιά παράδειγμα χρειάστηκαν κατά μέσο ὄρο 91 ὥρες γιά νά δοθεῖ προσφορά ἐργασίας σέ λευκοὺς ἀνεργούς ἀνεπίκευτους ἐργάτες καί 167 ὥρες σέ ἀντίστοιχους μαύρους. Αὐτές οἱ στατιστικές συνοδεύτηκαν καί μέ σχόλια ἐργοδοτῶν, οἱ ὁποῖοι ἐξομολογήθηκαν ὅτι ἄν εἶχαν νά διαλέξουν μεταξύ ἐνός λευκοῦ καί μαύρου ἐργάτη μέ τά ἴδια προσόντα θά προτιμοῦσαν τόν πρῶτο σέ βάρος τοῦ δευτέρου.

Σέ αὐτό τό σημείο εἶναι σημαντικό νά ἀναφέρω ὅτι ἡ ἐπικέντρωση τῆς συζήτησης στά προνόμια τῶν λευκῶν καί στήν ἀντίστοιχη μειονοτική θυματοποίηση ἔχει ἀντίκτυπο καί στό πολιτικό ἐπίπεδο. Ἡ πολιτικοποίηση τῆς λευκότητας ἐκφράζεται μέ ἕναν ἀλληλένδετο τρόπο τόσο στίς προδιαθέσεις τοῦ (λευκοῦ) κοινού πρὸς προγράμματα πού στοχεύουν στήν ἰσότημη κοινωνικοοικονομική ἐνταξη τῶν μειονοτήτων στήν εὐρύτερη ἀμερικανική κοινωνία («affirmative action»), ὅσο καί στήν ἐμφάνιση νέων πολιτικῶν σχηματισμῶν.

Ἡ κατακραυγή πού ἀσπάζονται οἱ «Μελέτες Λευκότητας» ἐναντία στά προνόμια τῆς λευκότητας ἐπιμένει νά ὑπενθυμίζει ὅτι τό μὴ λευκό συνεχίζει νά εἶναι θύμα μέ τραγικά κοινωνικά καί οικονομικά ἐπακόλουθα. Αὐτή ἡ ἐμφαση προσδιορίζει τίς μειονότητες ὡς θύμα καί ὁμογενοποιεῖ τοὺς λευκοὺς ὡς τοὺς ἄμεσους ἢ ἔμμεσους θύτες. Εἶναι λοιπόν ἀπαραίτητο νά τοποθετήσουμε σέ αὐτό τό ἐρμηνευτικό πλαίσιο τή ρητορική πολιτικῶν ὅπως ὁ Πάτ Μπιουκάναν, ὁ λαϊκιστικός λόγος τοῦ ὁποῖου ἀπευθύνεται κυρίως πρὸς τίς δυσσαρπημένες μάζες λευκῶν ψηφοφόρων. Ἡ διάχυτη αἴσθησις στό τμήμα αὐτό τοῦ πληθυσμοῦ ὅτι οἱ λευκοὶ ἀντιμετωπίζονται ὡς μιά ξεχωριστή κατηγορία ἢ ὁποία καταγγέλλεται ὡς ὑπεύθυνη καί ἔνοχη ὁμάδα γιά οικονομικές καί κοινωνικές ἀδικίες στό παρελθόν ἀλλά καί στό παρόν, σέ συνδυασμό μέ ἕνα εὐρύ αἶσθημα οικονομικῆς ἀβεβαιότητας τῆς μικρομεσαίας τάξης δημιουργοῦν ἔχθρα καί ἀγανάκτηση βρίσκοντας πολιτική ἐκφραση σέ τηλεοπτικά τόκ-σόου, τήν πρωτοφανή δημοτικότητα δημαγωγῶν πολιτικῶν ὅπως ὁ Rush Limbaugh ἢ ἀκόμα καί σέ πολιτικούς σχηματισμούς πού δαιμονοποιοῦν τοὺς μετανάστες καί ἐπιτίθενται σέ προγράμματα πού λειτουργοῦν κάτω ἀπό τήν ὀμπρέλα τοῦ «affirmative action».¹⁵ Κατά συνέπεια, τά μέτρα ἐνταξῆς πού λαμβάνουν ὑπόψη τή φυλή ὡς ἀκόμη ἕναν παράγοντα πρόσληψης σέ δουλειά ἢ εἰσαγωγῆς στά πανεπιστήμια βρίσκονται σέ συνεχῆ πολιορκία ἀπό μιά μεγάλη μερίδα λευκῶν ψηφοφόρων. Λειτουργώντας μέσω τοῦ ιδεώδους τῆς ἀξιοκρατίας, αὐτή ἡ μερίδα τοῦ πληθυσμοῦ ἐρμηνεύει τά προγράμματα ὡς ἀντίστροφη διάκριση (reverse discrimination) καί καταφεύγει στό νόμο γιά νά διεκδικήσει τά ἴσα δικαιώματά της, ἐπιζητώντας μιά πολιτική πού διαγράφει τό φυλετικό χρῶμα ὡς κριτήριο ἀξιολόγησις (color blindness).¹⁶

Υπάρχει λοιπόν μιά μεγάλη φυλετική ένταση στην τωρινή αμερικανική κοινωνία, της οποίας τό σφυγμό θά μπορούσαμε νά διερευνήσουμε μέσα από τόν φακό τών «Μελετών Λευκότητας». Από τή μιά μεριά, τό ιδεώδες τής ισότητας, τό όποιο είναι βαθιά ριζωμένο στην αμερικανική συνείδηση, όραματίζεται μιά κοινωνία ή όποια βασίζει τήν αξιολόγηση σέ αυτά καθ' έαυτά τά προϊόντα, ανεξάρτητα από όποιουσδήποτε άλλους παράγοντες. Από τήν άλλη μεριά, ή συζήτηση για τά προνόμια πού γέυνονται οι λευκοί και οι πολιτικές τακτικές πού ζητούν νά επανορθώσουν ιστορικές αδικίες τίς όποιες έχουν ύποστει οι μή λευκοί (συμπεριλαμβανομένης και τής άνισης παροχής εύκαιριών για τήν ανάδειξη προσόντων) συντελούν σέ έναν λόγο πού ό κεντρικός άξονάς του περιστρέφεται γύρω από τήν άνιση κατανομή πόρων μέ βάση φυλετικά κριτήρια. Τό κρίσιμο έρώτημα τό όποιο προκύπτει είναι κατά πόσο θά κατορθώσουν οι μελέτες λευκότητας νά θέσουν τίς ιδεολογικές ύποδομές για τήν κατάργηση τής λευκότητας ως ένα προνομιούχο σύστημα και τίς βάσεις για μιά δίκαιη κοινωνία.

Ός μιά άρχική παρατήρηση θά μπορούσαμε νά πούμε ότι ή θεώρηση και ή πολιτική τής λευκότητας φέρνει βέβαια στην επιφάνεια φυλοκεντρικές ιδεολογίες και πρακτικές και έπομένως καλλιεργεί δυνατότητες καταπολέμησής της και συνεπώς άλλαγής. Από τήν άλλη μεριά, ό λόγος τών «Μελετών Λευκότητας» έχει ως επακόλουθο τήν αναπαραγωγή φυλετικών κατηγοριών παρά τήν άμφισβήτησή τους. Μέ τό νά φανερώνει προνόμια τών λευκών ή προοπτική αυτή έμμεσα νομιμοποιεί προγράμματα «affirmative action» και τήν πολιτική τής ταυτότητας, συντελώντας μέ αυτό τόν τρόπο στή φυλετική πόλωση παρά στην κατάργησή της. Η δέ προαναφερθείσα κατασκευή λευκής ταυτότητας και λευκής συσπειρώσης μέσω συγκεκριμένων πολιτικών κινητοποιήσεων κάθε άλλο παρά μιά επίλυση του προβλήματος ύπόσχεται. Αυτά τά άποτελέσματα βέβαια δέν άκυρώνουν τήν αξία αυτού του λόγου, μιά και είναι δυνατόν νά προέρχονται ως αντίδραση (προνομιούχων λευκών θά έλεγαν μερικοί) παρά ως φυσικά επακόλουθα τών βασικών του άρχών. Τό κατά πόσο και πώς ή γενιά τών σημερινών φοιτητών κολεγίου και αύριανών πολιτών και ήγετών θά εύαισθητοποιηθεί από —και θά έρμηνεύσει— τά διδάγματα τών «Μελετών Λευκότητας» επιτελικά θά καθορίσει τή μελλοντική κατεύθυνση τής αμερικανικής κοινωνίας προς τό φλέγον θέμα φυλή.

1. Η έκδοση σχετικών τίτλων αύξάνεται μέ τόση ταχύτητα πού καθιστά τήν παρακολούθηση τής σχετικής βιβλιογραφίας άπαιτητικό έγχείρημα. Για μιά έπιλεκτική βιβλιογραφία δές Parker C. Johnson («Reflections on Critical White(ness) Studies», στό *Whiteness: The Communication of Social Identity*, Thomas K. Nakayama και Judith N. Martin eds., SAGE Publications, Thousand Oaks 1999, σ. 7-

9). Οι ήλεκτρονικές βιβλιογραφίες του «Κέντρου για τή Μελέτη τής Λευκής Αμερικανικής Κουλτούρας» (www.euroamerican.org/library/subcat.html) και του καθηγητή άμερικανικών σπουδών Gregory Jay (www.uwm.edu/~gjay/Whiteness/Whitenessbib.html) είναι επίσης χρήσιμες.

2. Αναλύσεις και βιβλιοκριτικές βιβλίων πού πραγματεύονται τό θέμα «Λευκότητα» παρουσιάζονται συχνά στους *New York Times*. Δές για παράδειγμα Margo Jefferson's, «On Defining Race, When Only Thinking Makes is So» (20 Μαρτίου 1999), Felicia Lee's, «Facing Down His Color as a Path to Privilege» (5 Μαΐου 1999), και Sandra Tsing Loh's «The Unbearable Whiteness of Prime Time» (26 Σεπτεμβρίου 1999). Έπιπλέον, τό τηλεοπτικό δίκτυο CBS άφιέρωσε μέρος τών άπογευματινών του ειδήσεων σέ ένα ειδικό ρεπορτάζ άμέσως μετά τήν παρουσίαση του θέματος στό *New York Times Magazine* (Margaret Talbot, «Getting Credit for Being White», 30 Νοεμβρίου 1997/Section 6, σ. 116-119). Όσον άφορά τό Ίντερνετ, οργανισμοί όπως τό «Κέντρο για τή Μελέτη τής Λευκής Αμερικανικής Κουλτούρας» πασχίζουν συστηματικά νά διαδώσουν στό ευρύτερο κοινό τήν έννοια μιās πραγματικά πολυφυλετικής δημοκρατίας (www.euroamerican.org/org/index.htm). Ό σύγχρονος άπόηχος τής αμερικανικής έμμονης στην κατηγορία «λευκότητα» έχει φθάσει και στον έλληνικό καθώς και στον Τύπο τής διασποράς. Δές Χ.Α. Χωμενίδης («Δέν είσαι Λευκός έσύ, Έλληνας είσαι»), *Τό Βήμα*, Κυριακή 18 Ίανουαρίου 1998, σ. Γ14, και Melia Tatakis («Migrations: Fate in the Coffee Grounds», *Odyssey: The World of Greece*, Vol. 5:72-73, 1997).

3. Για τήν ανάπτυξη αυτού του ρεύματος στό άμερικανικό ακαδημαϊκό περιβάλλον, δές Jonathan Rutherford («A Place Called Home: Identity and the Cultural Politics of Difference», στό *Identity: Community, Culture, Difference*, Jonathan Rutherford ed. Lawrence & Wishart., London 1990, σ. 9-27). Για μιά πιό έπεκτεταμένη κάλυψη τών λόγων τής εμφάνισης τών «Μελετών Λευκότητας» δές Alastair Donnett («White Studies: The Problems and Projects of a New Research Agenda», *Theory, Culture and Society*, Vol. 13(2):145-155, 1996) και D.W. Stowe, D.W. («Uncolored People: The Rise of Whiteness Studies», *Lingua Franca*, 68-72, 74-77. September/October Issue 1996).

4. Η κλασική μελέτη εδώ είναι τό βιβλίο τής Toni Morrison, *Playing in the Dark: Whiteness and the Literary Imagination*, Harvard University Press., Cambridge 1991. Πρέπει νά σημειωθεί όμως ότι ή κριτική πού άσκησαν οι μαύροι διανοούμενοι έχει τίς καταβολές τής πολύ νωρίτερα από τή σημερινή τάση. Δές για παράδειγμα W.E.B. DuBois, *Black Reconstruction in America*, Atheneum, New York 1935, καθώς και τά γραπτά του λογοτέχνη-κριτικού James Baldwin.

5. Η πιό επαναστατική έκδοχή αυτής τής θέσης έχει άρθρωθεί από μιά μερίδα διανοομένων οι όποιοι, μέσω του περιοδικού *Race Traitor* και μέ σλόγκαν «προδοσία στην λευκότητα άποτελεί άφοσίωση στην ανθρωπότητα» (treason to whiteness is loyalty to humanity), προσκαλούν τους λευκούς νά άρνηθούν τά προνόμια τής λευκότητάς τους έναγκαλιζόμενοι πρακτικές όπως έγκατάλειψη κατοί-

κησης σέ κατά πλειοψηφία λευκά προάστια, ενεργή άμφισβήτηση κάθε μορφής φυλετικής άδικίας και άνοικτή, δημόσια άναμέτρηση μέ ρατσιστικές ιδέες και πρακτικές.

6. Γιά τήν περίπτωση των Νοτιοευρωπαϊών μεταναστών δές τήν έντυπωσιακή έργασία του Matthew Frye Jacobson (*Whiteness of a Different Color: European Immigrants and the Alchemy of Race*, Harvard University Press., Cambridge 1998) και τό άρθρο του Joseph W. Bendersky («The Disappearance of Blonds: Immigration, Race and the Reemergence of "Thinking White"» *Telos*, Special Issue on Populism II. No. 104:135-157, 1995). Η περίπτωση της κατασκευής των Έβραίων ως λευκών άναλύεται διεξοδικά από τήν άνθρωπολόγο Karen Brodtkin (*How did the Jews Become White and What does this Say about Race in American*, 1997). Τή λευκοποίηση των Έλλήνων μεταναστών στην Άμερική στις άρχές του 20ού αιώνα πραγματεύεται μέρος της διατριβής μου «Negotiating Identity, Connecting through Culture: Hellenism and Neohellenism in Greek America» (The Ohio State University, 1999).

7. Άπό έδω και στό έξής παύω νά χρησιμοποιώ εισαγωγικά όταν αναφέρομαι σέ έννοιες όπως φυλή, λευκότητα, λευκός και μαύρος. Η χρήση τους έννοείται.

8. Ο όρος έθνικότητα έχει εισαχθεί σχετικά πρόσφατα στό άμερικανικό λεξιλόγιο (μετά τόν Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο). Παρ' ότι έμπεριέχει διολογικές άναφορές, δίνει περισσότερη έμφαση στην κουλτούρα παρά στή φυλή.

9. Χρήσιμη έδω είναι ή διάκριση που κάνει ο Gregory Jusdanis («Can Multiculturalism Disunite America?» *Thesis Eleven*, No 40:100-110. 1996), μεταξύ δύο μορφών πολυπολιτισμικότητας στην Άμερική. Η πρώτη μορφή, ή «Ριζοσπαστική πολυπολιτισμικότητα» (Radical multiculturalism), συσπειρώνει γύρω της ομάδες οι οποίες έχουν στιγματιστεί και ύποφέρει στό παρελθόν λόγω του χρώματος, της κουλτούρας τους ή των σεξουαλικών προδιαθέσεων των μελών τους. Αυτές οι ομάδες άνταγωνιστικά έπιζητούν περισσότερη άυτονομία και διεκδικούν τά δικαιώματά τους από τήν πολιτεία μέσω της πολιτικής της ταυτότητας. Η δεύτερη μορφή άποκαλείται «Φιλελεύθερη πολυπολιτισμικότητα» (Liberal multiculturalism) και εκφράζεται κατά πλειοψηφία από τους άπογόνους Έυρωπαϊών μεταναστών, οι οποίοι γιορταστικά παρουσιάζουν τήν πολιτιστική διαφορά αισθητικά, κυρίως μέσω φολκλορικών εκφράσεων, φαγητού και συμβόλων σέ φεστιβάλ και παρελάσεις, ένω συγκατανεύουν καταφατικά και μέ έμφαση στην ιδεολογία της ένσωμάτωσης του «άλλου» στην κυρίαρχη κουλτούρα.

10. Δές Theodorre W. Allen's, *The Invention of the White Race: Racial Oppression and Social Control*, Volume One. Verso, New York (1994) και *The Invention of the White Race: The Origin of Racial Oppression in Anglo-America*, Volume Two, Verso, New York (1997).

11. Ο Noel Ignatiev υιοθετεί αυτή τήν προοπτική στην άνάλυση της διαδικασίας λευκοποίησης των Ίρλανδών μεταναστών στην Άμερική (*How the Irish Became White*, Routledge, New York 1995).

12. Έδω θά πρέπει νά σημειωθεί ότι ή λευκότητα δέν άναλύεται μεμονωμένα αλλά σέ άλληλεξάρτηση μέ ταξικές

και κοινωνικές διαστάσεις. Δές για παράδειγμα Philip Wander, Judith N. Martin και Thomas K. Nakayama («Whiteness and Beyond: Sociohistorical Foundations of Whiteness and Contemporary Challenges», και *Whiteness: The Communication of Social Identity*, Thomas K. Nakayama και Judith N. Martin eds., SAGE Publication, Thousand Oaks, σ. 30-26). Οι Matt Wray και Annalee Newitz στό βιβλίο που έπιμελήθηκαν *White Trash: Race and Class in American* (Routledge, New York 1997) τονίζουν ότι ή λευκότητα είναι μία έλιτιστική κατηγορία προσδιορισμένη σέ σχέση μέ οικονομική και κοινωνική κυριαρχία και ή όποια δέν περιλαμβάνει φτωχούς λευκούς, ή ύπαρξη των όποιων άντιτίθεται στην ιδεολογία μιας γενικής λευκής άνωτερότητας.

13. Χαρακτηριστικό αυτού του φαινομένου είναι ότι κατά τή διάρκεια μιας έθνογραφικής συνέντευξης που είχα μέ έναν Άμερικανό πληροφορήθηκα ότι αυτό τό άτομο σκόπευε νά μετακομίσει σέ άλλη περιοχή και νά στείλει τό παιδί της σέ άλλο σχολείο γιατί, όπως μου είπε κατά λέξη, ή γειτονία της «άρχισε νά μαυρίζει» (άναφερόμενη στην αύξανόμενη παρουσία μη λευκών γειτόνων).

14. Γιά πολλάπλά παράδειγματα προνομίων συνδεδεμένων μέ τή λευκότητα, δές Lipsitz George (*The Possessive Investment in Whiteness: How White People Profit from Identity Politics*, Temple University Press, Philadelphia 1998).

15. Λευκοί χωρίς έθνοτικό προσδιορισμό (δηλαδή λευκοί που δέν ταυτίζονται ως Ίρλανδαμερικανοί, Ίταλοαμερικανοί ή Έλληνοαμερικανοί) βλέπουν τόν έαυτό τους ως μία νέα μειονότητα (ή έκτοπισμένη πλειοψηφία —«displaced majority») μέ άποτέλεσμα νά παρατηρούμε τήν ανάπτυξη μιας λευκής ταυτότητας ή όποια βρίσκει και πολιτική έκφραση σέ λαϊκιστικά πολιτικά σχήματα όπως τό MAPs (Middle America Radicals), τά όποια στην πιο άκραιο τους μορφή άντιπροσωπεύονται από τόν πολιτικό της Λουισιάνα και πρώην μέλος της ρατσιστικής Κλουΐ Κλουΐ Κλάν David Duke και σέ πιο ήπια μορφή από τούς Ρός Περό και Πάτ Μπιουνάναν (Donald I. Warren «White Americans as a Minority», *Telos*, Special Issue on Populism II. No 104:127-134. 1995). Ο κεντρικός ρόλος της φυλής ως κριτηρίου διαμόρφωσης πολιτικής στρατηγικής φαίνεται και στην προεκλογική καμπάνια της Χίλαρι Κλίντον για μία θέση στή Γερουσία. Ο άμερικανικός Τύπος δέν παρέλειψε νά σχολιάσει ότι στην προεκλογική έκστρατεία της στην πολιτεία της Νέας Υόρκης, ή Κλίντον «φλερτάρισε» βέβαια μέ μαύρους αλλά από μία άπόσταση άσφαλείας ώστε νά μή δυσαρεστήσει και κατά συνέπεια άπομακρύνει λευκούς ψηφοφόρους.

16. Σέ αυτό τό σημείο ή θέση των μελετητών της λευκότητας βέβαια είναι ότι ή ρητορική αυτών που προτείνουν «color-blindness» έχει ως επακόλουθο τήν άναπαγωγή της άορατότητας (και έπομένως ισχύος) της λευκότητας.

ΤΟ ΠΡΑΣΙΝΟ ΣΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΧΩΡΟ: ΓΙΑ ΕΝΑ ΒΗΜΑ ΠΕΡΑ ΑΠΟ ΤΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ

της Έλένης Σβορώνου

Τό πρόγραμμα ένοποίησης των αρχαιολογικών χώρων και ανάδειξης του ιστορικού κέντρου της Αθήνας, οι διαγωνισμοί για την ανάπτυξη των τριών μεγάλων πλατειών (Ομόνοιας, Μοναστηρακίου και Κουμουνδούρου) και για τη διαμόρφωση δημόσιων χώρων στις έλληνικές πόλεις έδωσαν έναυσμα για την έναρξη ενός διαλόγου γύρω από την αισθητική και τη λειτουργικότητα των προτεινόμενων λύσεων (βλ. *Αρχιτέκτονες*, τ. 13, Ιαν.-Φεβρ. 1999). Η έκθεση στην ΑΣΚΤ των σχεδίων όλων των συμμετεχόντων στο διαγωνισμό για τη διαμόρφωση των τριών πλατειών της Αθήνας (17-28 Φεβρουαρίου) και οι συζητήσεις που οργανώθηκαν στη συνέχεια έδωσαν την ευκαιρία στο ευρύ κοινό να γνωρίσει τα σχέδια ανάβαθμισης του κέντρου της Αθήνας και να συμμετάσχει στον σχετικό προβληματισμό.

Η ύπαρξη γόνιμου και δημοκρατικού διαλόγου, όμως, φαίνεται ότι δυσχεραίνεται από την περιορισμένη κατανόηση εκ μέρους του κοινού τόσο των αρχιτεκτονικών σχεδίων (δέν είναι πολλοί αυτοί που μπορούν να κατανοήσουν κατόψεις και, πολύ περισσότερο, να φανταστούν τό τελικό αποτέλεσμα από τά σχέδια) όσο και των ιδεών που τίς υπαγορεύουν. Εάν ρίξει κανείς μιά ματιά, π.χ., στα δημοσιεύματα του Τύπου για τά σχέδια για την ανάπτυξη του ιστορικού κέντρου της Αθήνας (τό αστικό τοπίο της υπόλοιπης Ελλάδας δέν απασχολεί συχνά τόν Τύπο, μέ εξαίρεση ένα σύντομο διάστημα κατά τό οποίο ήρθε στην επικαιρότητα ή άδιαφάνεια στη λειτουργία των τοπικών πολεοδομιών, μέ άφορμή την υπόθεση της Ναυπάκτου) θά διαπιστώσει την άπουσία κριτικής σκέψης. Σχέδια που άπεικονίζουν μεταμορφωμένο τό κέντρο, άπαλλαγμένο από αυτοκίνητα, μέ γραφικές πλακοστρώσεις και πρώην ταλαιπωρημένους Αθηναίους να τό διασχίζουν ήρεμοι και εύτυχοι για την ξαφνική ανάβαθμιση της ποιότητας της καθημερινής ζωής τους. Ούτε οι δημοσιογράφοι φαίνονται έπαρκώς καταρτισμένοι για να θέσουν και να σχολιάσουν θέματα λειτουργικότητας, αισθητικής, άκόμη και σχέσεων κόστους-όφελους που προκύπτουν από τά σχέδια. Η έκθεση στην ΑΣΚΤ, οι συζητήσεις που άκολούθησαν, τό διήμερο

που οργανώθηκε στό Ίνστιτούτο Γκαΐτε μέ καλεσμένους Έλληνες και ξένους αρχιτέκτονες τόν περασμένο Άπρίλιο δέν προκάλεσαν τό ουσιαστικό ενδιαφέρον του Τύπου.

Δέν υπάρχει έλλειψη ενδιαφέροντος και εύαισθησίας γύρω από την ποιότητα ζωής. Αντίθετα, οτιδήποτε άφορά την καθημερινότητα του πολίτη κινητοποιεί τόσο τόν Τύπο όσο και τό κοινό. Υπάρχει, όμως, έλλειψη παιδείας και, συνακόλουθα, κριτικής ικανότητας και σκέψης γύρω από την αισθητική του χώρου. Πολυτέλεια, μπορεί να πει κανείς, μπροστά στην έλλειψη παιδείας σε τόσα άλλα θέματα. Ο έκδημοκρατισμός του διαλόγου και, κυρίως, των διαδικασιών μέσω των όποιων επιλέγονται και εφαρμόζονται λύσεις προϋποθέτει παιδεία. Δέν έννοούμε, όπως είναι φανερό, την παιδεία στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, στις αντίστοιχες σχολές των ΑΕΙ. Τό ζήτημα δέν είναι (μόνο) να έχουμε φωτισμένους αρχιτέκτονες και πολεοδόμους, αλλά και πολίτες ικανούς να άντιληφθούν, να συζητήσουν και, εάν χρειάζεται, να άντισταθούν στις προτάσεις τους. Στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση έχει ήδη ένταχθεί, εκτός έπίσημου αναλυτικού προγράμματος και σε έθελοντική βάση, ή περιβαλλοντική εκπαίδευση. Πολλά σχολεία σε όλη την Ελλάδα δουλεύουν μέ ένθουσιασμό θέματα προστασίας φύσης και μνημείων. Στό πλαίσιο της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης μπορεί κανείς, ξεπερνώντας τη μουσειακή άντίληψη της φύσης και των μνημείων, που έξαντλείται στην έννοια της διατήρησης μιάς άπειλούμενης κληρονομιάς, να έπεκταθεί στη διαμόρφωση του τοπίου, που συντίθεται από τό φυσικό και τό άνθρωπογενές περιβάλλον, και στην αισθητική του.

Φαίνεται ότι άνάλογη άπουσία προβληματισμού γύρω από τό αισθητικό αποτέλεσμα που παράγεται στό τοπίο από την άλληλεπίδραση φυσικού και δομημένου χώρου υπάρχει και στους ίδιους τους αρχιτέκτονες. Δέν έξηγείται άλλιώς ή άπουσία σκέψης γύρω από τό ρόλο του πράσινου στους δημόσιους χώρους της πόλης. Αυτό διαπιστώνει κανείς βλέποντας τά σχέδια για τη διαμόρφωση των τριών πλατειών της Αθήνας και διαβάζοντας τά πρακτικά των κριτικών έπιτροπών της

ΕΑΧΑ για τούς διαγωνισμούς αυτούς. Το ίδιο ισχύει και για τη διαμόρφωση πλατειών άλλων πόλεων (*Αρχιτέκτονες*, τ. 13). Γενική μοιάζει να είναι η παραδοχή ότι στις πλατείες πρέπει να αφήνεται όσο το δυνατόν περισσότερος ελεύθερος χώρος και ότι το πράσινο πρέπει να έχει έναν πολύ συγκεκριμένο, διακοσμητικό κυρίως, παρά τις διαβεβαιώσεις περί του αντιθέτου, ρόλο να επιτελέσει.

Στά Πρακτικά της Κριτικής Έπιτροπής για τη Διαμόρφωση της Κουμουνδούρου αναφέρεται ότι η μελέτη με αριθμό 10101 προτείνει «χώρους πρασίνου που δεν οργανώνονται έτσι ώστε να προσφέρουν σημεία ανάπαυσης και στάσης» (*Πρακτικά Κριτικής Έπιτροπής για τη Διαμόρφωση της Κουμουνδούρου*, σ. 19). Αντίστοιχα, στη μελέτη με αριθμό 13021 οι «χώροι πρασίνου δεν φαίνονται επαρκείς ούτε κατάλληλα διαμορφωμένοι για να προσφέρουν ανάπαυση σε επίσκεπτες». Σχολιάζοντας τις μελέτες με αριθμούς 39185 και 00004 η έπιτροπή κάνει κριτική στην άνεπιτυχή προσπάθεια για λειτουργική ενσωμάτωση του πράσινου στην πλατεία, στην πρώτη περίπτωση, και στον «διακοσμητικό ρόλο του πρασίνου που δεν υπακούει στην κεντρική συνθετική ιδέα», στη δεύτερη (*Πρακτικά*, σ. 11). Η μελέτη με αριθμό 61175, που απέσπασε το τρίτο βραβείο, σχολιάζεται θετικά για την «ένδιαφέρουσα ιδέα δύο περιοχών πρασίνου με διαφορετικό χαρακτήρα».

Στις μελέτες, και αντίστοιχα στα Πρακτικά, για τη διαμόρφωση των δύο άλλων πλατειών η τύχη του πράσινου αγνοείται. Διαβάζοντας κανείς για τις μελέτες άλλων δημόσιων χώρων στις ελληνικές πόλεις (*Αρχιτέκτονες*, σ. 42-64) διαπιστώνει την ίδια έλλειψη ενδιαφέροντος για το ρόλο του πράσινου. Στην καλύτερη περίπτωση επιδεικνύεται μέριμνα για το ύψος των δένδρων ή θάμνων που επιλέγονται να φυτευτούν ώστε να μην παρεμποδίζουν την ένότητα του χώρου και για το συνδυασμό του πράσινου με πεζούλια και τη δημιουργία χώρων για υποδοχή φωτιστικών, καλθθαν αχρήστων, πινακίδων ενημέρωσης (στη μελέτη για τη διαμόρφωση πλατείας Ύψηλων Άλωνιών, *Αρχιτέκτονες*, σ. 50).

Ο ρόλος που επιφυλάσσεται από τούς μελετητές στο πράσινο είναι καθαρά δευτερεύων και διακοσμητικός. Κατ' αρχάς, καμία αναφορά και μέριμνα δεν υπάρχει για τα είδη που επιλέγονται προς φύτευση. Μέ τον όρο «πράσινο» εννοούνται γενικά και άοριστα όλα τα είδη, από τους ευκάλυπτους και τις γιακαράντες ως τις μυρτιές και τις δάφνες. Θά μπορούσε να αντιτάξει κανείς ότι αυτό είναι δευτερεύον στοιχείο μιάς μελέτης δημόσιου χώρου και δεν έχει θέση στην πρώτη παρουσίαση ή κριτική των σχεδίων. Μακάρι να ήταν έτσι και στη συνέχεια να βλέπαμε φαντασία, καλαισθησία και γούστο στη διαμόρφωση του «πράσινου» στις πλατείες.

Είναι χαρακτηριστική η φροντίδα και η ευαισθησία για το ρόλο του πράσινου στους δημόσιους χώρους

που βλέπουμε να υπάρχει σε παλαιότερες εποχές. Στην παρουσίαση της μελέτης τους για την πλατεία Ύψηλων Άλωνιών της Πάτρας, η ομάδα μελέτης παραθέτει σχόλιο δημοσιογράφου για τη φύτευση της πλατείας στην έφημερίδα *Νεολόγο* του 1900:

«[...] Πρέπει να φυτευτούν δένδρα ύψικορμα, διότι τότε όχι μόνο ο εις οιονδήποτε μέρος της πλατείας εύρισκόμενος θά δύναται να απολαύσει του δύοντος ήλιου, αλλά και η εικών θά καθίσταται μεγαλοπρεπεστέρα, διότι ενώ άφ' ενός διά μέσου των κορμών των δένδρων θά βλέπει τις την έξελισσομένην εκεί κάτω εικόνα, έξ άλλου θά διαγράφονται οι σιλουέττες των κορμών αυτών εις τό φόντο της όλης εικόνας και τότε θά άποτελείται έν σύνολον μεγαλοπρεπειάς» (*Αρχιτέκτονες*, σ. 50).

Ο δημοσιογράφος του 1900 έχει άποψη για τό πράσινο. Μιλάει για ύψικορμα δένδρα, και όχι για πράσινο γενικά, ή έστω για ψηλά δένδρα (που θά ήταν πιο άοριστο από τον όρο «ύψικορμα δένδρα») και για τό ρόλο τους στην όργάνωση της θέας και του φωτός. Διαφαίνεται επίσης μία άμεση συναισθηματική σχέση με τον δημόσιο χώρο. Ο γράφων έχει απολαύσει πολλές φορές τον άπογευματινό του περίπατο στην πλατεία. Διατηρεί επίσης σχέση με τη φύση και θέλει να βλέπει τις διαφορετικές όψεις της στη διάρκεια της ημέρας και στην άλλαγή των εποχών. Οι κάτοικοι των πόλεων, έπομένως και οι μελετητές και οι δημοσιογράφοι του 2000, δεν έχουν αυτή την προσωπική και δημιουργική σχέση με τό χώρο. Τό λεξιλόγιο (κιριολεκτικό και εικονοπλαστικό) που χρησιμοποιούμε σήμερα είναι φτωχό γιατί φτωχή είναι η σχέση μας με τό περιβάλλον, δομημένο και φυσικό.

Είναι γνωστή η μέριμνα του Δ. Πικιώνη για τό είδος των φυτεύσεων που πρότεινε για τούς αρχαιολογικούς χώρους και την άποψη που είχε διαμορφώσει για την ελληνική χλωρίδα. Σε μία από τις πολλές αναφορές του στό θέμα προτρέπει:

«Εις την δενδροφύτευσιν ιδίως δέον να καταβληθῆ μεγίστη φροντίς. Η σχέση γῆς και αυτόχθονος χλωρίδος δεν είναι άπλή τυχαιότης. Ως σχῆμα, ως χρώμα, ως τόνος, ως άρωμα, ή χλωρίς αυτή, δένδρον ή θάμνος, συνδέεται διά μιάς μυχίας άρμονίας προς την γῆν ή όποία την εγέννησεν. Η τάσις μας να προτιμώμεν από τά αυτόχθονα τά ξένα, μόνον για τόν λόγο ότι φύονται ταχέως, άποτελεί αυθαιρεσίαν, ή όποία διασπᾶ και καταστρέφει την μυστική αυτήν άρμονίαν πολύ πέραν των προβλέψεων της νοοτροπίας των πολλών.

Διότι δεν είναι μόνον ή άρμονία των έξωτερικών χαρακτηριστικών —σχήματος, τόνου και χρώματος— που καταστρέφεται. Κάτι πολυτιμότερον της φυσικής αυτής άρμονίας καταστρέφεται, τό μεταφυσικόν, τό ψυχικόν σύμβολον, που άποτελεῖ δι' ἡμᾶς ή εικών της χλωρίδος αυτής...»

(Πικιώνης Δ., «Εισήγησις τῆς Αἰσθητικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Γενικῆς Γραμματείας Τουρισμοῦ», 1946, *Κείμενα*, σ. 144-145).

Ἄλλοῦ ὁ ἴδιος ἐπισημαίνει:

«Μέ τό λουλούδι καί μέ τό δέντρο δένει τή ρωμαίικη ψυχή ἕνα βαθύτατο αἶσθημα, πού τῆς ἰδιαίτερης πνευματικότητάς του τό ἄρωμα δέ θά τό βρεῖς σ' ἄλλους λαούς. Καί τό αἶσθημα αὐτό θά τό δεῖς στίς αὐλές τῶν σπιτιῶν καί τῶν μοναστηριῶν μας. Ὅμως σέ μᾶς τοὺς ἄλλους ἔχει πιά ἀπονεκρωθεῖ» (Πικιώνης Δ., «Τό πρόβλημα τῆς μορφῆς», 1950, *Κείμενα*, σ. 227-228).

Ζητήματα ὅπως ἡ αἰσθητικὴ καί ἡ μεταφυσικὴ ἀξία τῆς ἑλληνικῆς γλωσσίδας, ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο ἡ φύτευση ὀργανώνει ἕναν χῶρο καί τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο τόν ἀντιλαμβάνομαστε καί οἰκολογικοὶ παράγοντες, ὅπως ἡ ἀντοχή τῶν εἰδῶν στήν ξηρασία, ἡ συμβολή στή βιοποικιλότητα, ἡ ρύθμιση τοῦ μικροκλίματος κλπ. δέν ἀπασχολοῦν τοὺς ἀρχιτέκτονες καί πολεοδόμους. Ὅσο καί ἐάν εἶναι γνωστή ἡ θεωρία γιά τὴν οὐσιαστικὴ σχέση τοῦ φυσικοῦ μέ τό δομημένο περιβάλλον στήν ἀρχαία ἑλληνικὴ καί παραδοσιακὴ ἑλληνικὴ ἀρχιτεκτονικὴ, ὥστόσο σήμερα κανένας ἀπόηχος αὐτοῦ τοῦ προβληματισμοῦ δέν συναντᾶται στήν παραγωγή τοῦ κτιστοῦ χῶρου. Τό ζήτημα τοῦ πράσινου στοὺς δημόσιους χώρους ἀξίζει νά ἰδωθεῖ στοῦ πλαίσιο

ἐνός εὐρύτερου προβληματισμοῦ. Ἀκόμη καί στίς πλατεῖες μποροῦμε νά ξεφύγουμε ἀπό τὰ παραταγμένα σάν στρατιῶτες δέντρα ἢ τὴ χαμηλὴ καί φτωχὰ ὀργανωμένη βλάστηση καί νά δημιουργήσουμε κάτι πού νά ἐπαναφέρει στή μνήμη μας, χωρὶς ἀπαραίτητα νά ἀντιγράφει, ἐκεῖνη τὴ μαγικὴ αἴσθησι πού ἀναδίδεται ὅταν περνᾶμε ἔξω ἀπὸ τίς αὐλές παραδοσιακῶν ἑλληνικῶν σπιτιῶν.

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Ἀρχιτέκτονες, τ. 13, Ἰανουάριος/Φεβρουάριος 1999.
Ἐνοποίηση Ἀρχαιολογικῶν Χώρων Ἀθήνας Α.Ε., Ἀρχιτεκτονικός Διαγωνισμός Προσχεδίων γιά τὴ Διαμόρφωση τῆς Πλατείας Ἐλευθερίας (Κομμουνδούρου), Πρακτικά Κριτικῆς Ἐπιτροπῆς, Ἀθήνα 1998.

Ἐνοποίηση Ἀρχαιολογικῶν Χώρων Ἀθήνας Α.Ε., Ἀρχιτεκτονικός Διαγωνισμός Προσχεδίων γιά τὴ Διαμόρφωση τῆς Πλατείας Ὀμονοίας, Πρακτικά Κριτικῆς Ἐπιτροπῆς, Ἀθήνα 1998.

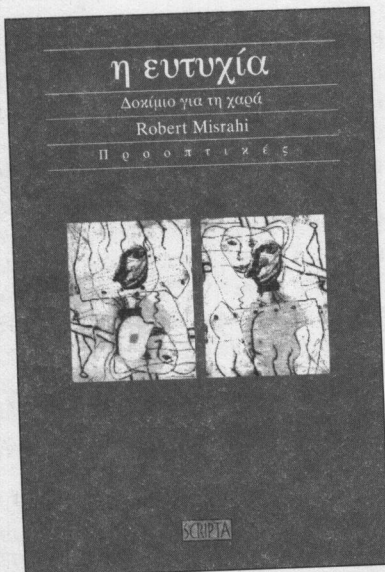
Ἐνοποίηση Ἀρχαιολογικῶν Χώρων Ἀθήνας Α.Ε., Ἀρχιτεκτονικός Διαγωνισμός Προσχεδίων γιά τὴ Διαμόρφωση τῆς Πλατείας Μοναστηρακίου, Πρακτικά Κριτικῆς Ἐπιτροπῆς, Ἀθήνα 1998.

Πικιώνης Δ., *Κείμενα*, Μορφωτικό Ἴδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης, Ἀθήνα 1985.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ SCRIPTA

Π Ρ Ο Ο Π Τ Ι Κ Ε Σ

ROBERT MISRAHI Η ΕΥΤΥΧΙΑ

SCRIPTA

Ὅσοι σύγχρονοι φιλόσοφοι θεωροῦν τὴν ευτυχία ἀδύνατη, ἀπλῶς διαιωνίζουν τὸ ρεῦμα ἐκεῖνο τῆς σκέψης, τὸ ὁποῖο ἀπὸ τὸν Πλάτωνα ὡς τὸν Καντ, μετέθετε εσαεὶ τὴν πραγμάτωση. Ὡστόσο δὲν πρέπει νὰ λησμονεῖ κανεὶς καὶ τὸ ἄλλο ἐκεῖνο ρεῦμα τὸ ὁποῖο, ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη ὡς τὸν Ἔρνοστ Μπλοχ, δια μέσου τοῦ Σπινόζα, ἀνοίξε ἕνα διαφορετικὸ δρόμο, καθιστώντας τὴν ευτυχία ἐν ἐνεργείᾳ χαρά: πρωταρχικὸ ἀντικείμενο τοῦ στοχασμοῦ καὶ ταυτόχρονα πυρῆνα τῆς ευτυχισμένης καὶ ουσιαδούς ὑπαρξης. Αὐτὸς ὁ δρόμος δὲν εἶναι ἀδιάβατος: ὅταν ὁ ἀναστοχασμὸς μεταμορφῶναι τὴν ἐπιθυμία, τότε ἔχουμε κατορθῶσει ν' ἀγγίξουμε τὴν ευτυχία.

ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ 10 106 80 ΑΘΗΝΑ ΤΗΛ: 3616 528 FAX: 3616 529

ΓΙΑ ΤΗ ΦΥΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑΣ

του Μιχάλη Μοδινού

Αρχή μου είναι να μην απαντώ σε κριτικές και επιθέσεις προσωπικού τύπου, κυρίως όταν υπερβαίνουν τα όρια της ευπρέπειας. Θα τό κάνω τώρα με άφορημή τό δημοσιευθέν κείμενο του άγνωστου σε μένα δρ βιολόγου Σπ. Σφενδουράκη, τόσο γιατί κάτι ίσως θα άποκομίσουν οι άναγνώστες του Πολίτη άπ' αυτό τό σημείωμα όσο και για λόγους σχετιζόμενους με τήν υπόληψή μου. Άς μου επιτραπεί λοιπόν κατ' αρχήν να παραθέσω τό μεγαλύτερο μέρος του προλόγου πού έγραφα για τό υπό κρίσιν βιβλίο, καθώς ξεκαθαρίζει τήν όπτική των έπιμελητών κυρίως ως προς τά ζητήματα πού έθεσε ο κ. Σφενδουράκης.

«Η φύση είναι τό προνομιακό πεδίο κινητοποίησης της οικολογικής σκέψης και δράσης. Και άν για τήν επιστημονική οικολογία πού εκκίνησε ως ένας άπλός κλάδος των βιολογικών επιστημών, πραγματευόμενος τις σχέσεις μεταξύ έμβίων όντων και των φυσικών τους ύποδοχέων, αυτό είναι αυτονόητο, ή λεγόμενη πολιτική οικολογία χρειάσθηκε ένα ίκανό διάστημα για να θέσει τήν φύση στό επίκεντρο της προβληματικής της. Καθώς τό περιβαλλοντικό κίνημα δομήθηκε πάνω στην άμφισβήτηση της βιομηχανικής κοινωνίας και τήν κριτική της ανάπτυξης, αρχικά ήταν τό άμεσο περιβάλλον του ανθρώπου πού ένδιέφερε. Σταδιακά όμως, τό νεαρό αυτό κίνημα, δανείσθηκε τά εργαλεία, τις μεθόδους και έρευνητικά έρωτήματα της οικολογίας, ή όποία συνεξελισσόμενη μαζί του έφτασε να θεωρείται από πολλούς “καθοδηγητική επιστήμη”. Στά τέλη του 20ού αιώνα τό περιβαλλοντικό κίνημα έπιχειρεί πλέον να επανεγκαθιδρύσει τή φύση στό δάθρο της διακηρύσσοντας, ως καταστατική του αρχή, τήν επαναδιαπραγμάτευση των σχέσεων κοινωνίας-φύσης.

Παρά τις σχέσεις έντασης μεταξύ επιστήμης και κινήματος, ή μεταξύ τους άλληλεπίδραση υπήρξε άμοιβαία έπωφελής. Η οικολογία ως επιστήμη εμπλούτισε τό έρευνητικό της πρόγραμμα με άφορημή τις κινητοποιήσεις για τήν προστασία της φύσης. Βρέθηκε δηλα-

δή συχνά ύποχρεωμένη να γίνει μιά κοινωνική επιστήμη άπαντώντας σε καθημερινά, πολιτικής χροιάς έρωτήματα. Άπό τή μεριά του, τό οικολογικό κίνημα ήταν έξ' όρισμού ύποχρεωμένο να υιοθετήσει τά πορίσματα ενός διαρκώς εξελισσόμενου επιστημονικού κλάδου, βγάζοντάς τον από τό εργαστήριό του και κάνοντάς τον “κοινωνικό κτήμα”. Η δυναμική αυτή σχέση επιστήμης-κινήματος είναι ίσως πρωτοφανής. Ποτέ άλλοτε ένα κίνημα δέν υιοθέτησε με τόση άμεσότητα τήν σκληρή —και ίσως δύσκολη— επιστημονική γλώσσα.

Στόν τόμο αυτόν ή οικολογία νοείται και με τις δύο της έκδοχές, ως κοινός δηλαδή παρονομαστής όπου συγκλίνουν έρευνητικές μέθοδοι και πολιτικές πρακτικές. Άλλά ή φύση τί είναι; Ένας ύγρότοπος στό ήλιο-βασίλειο; Ένα Σαββατοκύριακο στους ξενώνες του Πηλίου; Τά πράσινα αιταροχώραφα τήν άνοιξη; Η καμένη Πεντέλη; Μήπως τό άπόμακρο και άπειλούμενο οικοσύστημα του Άμαξονίου; Η μήπως οι όργανικές ντομάτες, ή φυσική ζωή, τό κανόε-καγιακ, ή χαράδρα του Άώου και ο Έθνικός Δρυμός Πάρνηθας; Τί άπ' αυτά είναι φύση και πώς όριοθετείται σήμερα τό φυσικό άπέναντι στο κοινωνικό; Μήπως έχουμε ήδη φτάσει στο “τέλος της φύσης” και μιλούμε για άκραιφώς τεχνητά περιβάλλοντα; Και ή περίφημη βιοποικιλότητα σε τί συνίσταται; Και τά μεσογειακά οικοσυστήματα; Και ο όρεινός μας πολιτισμός; Και πώς τελικά θα σωθεί ό,τι απέμεινε από τήν άγρια φύση; Με ποιά εργαλεία, ποιά πολιτική, ποιές διαχειριστικές μεθόδους, ποιές κοινωνικές συμπράξεις και συσσωματώσεις;

Στόν καταγισμό αυτό έρωτημάτων έπιχειρείται εδώ μιά πρώτη άπάντηση, καθώς ή έλληνική βιβλιογραφία είναι μερική και άποσπασματική. Προφανώς και τό άποτέλεσμα έχεις τους περιορισμούς του. Ο τόμος, άρθρωμένος έτσι ώστε να χρησιμεύσει ως βάση συζήτησης στο Θερινό Οικολογικό Πανεπιστήμιο (Πάτιος, 1999) αφήνει αρκετά ζητήματα απέξω λόγω της άχανούς ποικιλότητας του θέματος. Έπιχειρήθηκε, ωστόσο, να ειδωθεί ή έμπλοκή της φύσης στην οικολογική

σκέψη ἀπό τρεῖς κυρίαρχες σκοπιές. Στό Α' μέρος ἀναπτύσσεται ἡ ἱστορική σχέση κοινωνίας-φύσης, οἱ φιλοσοφικές θεωρήσεις καί ἡ δυναμική ἐξέλιξη τῆς ἐπιστημονικῆς οἰκολογίας ἐν μέσω ἀντιφάσεων καί συγκρούσεων. Στό Β' μέρος ἀντιμετωπίζονται ζητήματα πολιτικῆς, διαχείρισης, διατήρησης καί προστασίας τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος. Καί στό Γ' μέρος, μελετῶνται διάφορες ὄψεις τῆς φύσης (ἀγροτικό περιβάλλον, ὑγρότοποι, μεσογειακά οἰκοσυστήματα κλπ.), οἱ ὁποῖες ἀναδύθηκαν ὡς λειτουργικά κυρίαρχες στά πλαίσια τόσο τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας, ὅσο καί τῶν κοινωνικῶν ἀγώνων, κατά τίς τελευταῖες δεκαετίες.

Ὁ ἀναγνώστης εὐκόλα θά διαπιστώσει ὅτι τό βιβλίον αὐτό θά μπορούσε νά ἔχει κατά πολὺ ἐπεκταθεῖ προκειμένου νά καλύψει καί ἄλλες ὄψεις τῆς σχέσης φύσης καί οἰκολογίας. Θά διαπιστώσει ἐπίσης ὅτι πολλές ἀπό τίς ἐκφραζόμενες ἐδῶ ἀπόψεις εἶναι ἀποσπασματικές ἢ καί ἀλληλοσυγκρουόμενες. Θέλουμε ἐντούτοις νά πιστεύουμε ὅτι ἡ φύση ὑπόκειται σέ διαρκή ἀναθεώρηση ὡς πρὸς τίς ἀξίες πού ἐσωκλείει, τίς λειτουργίες πού ἐπιτελεῖ καί τίς ἐνκαιρίες πού προσφέρει γιά κοινωνικό στοχασμό, συμπόρευση, αἰσθητικὴ ἀπόλαυση καί δημιουργικὴ αὐτοπραγμάτωση. Κι ἂν ἡ σχέση κοινωνίας-φύσης παραμένει ὁ θεμέλιος λίθος τῆς οἰκολογικῆς σκέψης, ἡ φύση καθ' ἑαυτὴ "συνιστᾷ τὸν ὄριζοντα τῆς κοινωνίας" ὅπως τό ἔθεσε ἕνας "πράσινος" φιλόσοφος. Αὐτό σημαίνει μέ τή σειρά του ὅτι τό κοινωνικό εἶναι καί πράττειν ὑπόκειται σέ φυσικούς περιορισμούς, ἀλλά καί στοχάζεται τή φύση, ἐπαναδιαπραγματευόμενο διαρκῶς τήν οὐσία καί τὰ ὅριά του. Ἡ οἰκολογικὴ σκέψη, διαπραγματευόμενη τήν φύση, διαπραγματεύεται κατ' οὐσίαν τίς ἴδιες τίς κοινωνικὲς σχέσεις. Γι' αὐτό ἀλέχει πολὺ ἀπὸ τό νά συγκροτεῖ μιά σκέψη ὀλοκληρωμένη, "παγωμένη", πλήρη, ἀλλά μιά σκέψη σέ κίνηση, ὑπὸ διαρκή διαμόρφωση, ἀνήσυχη καί συχνά ἀντιφατικὴ.

Ἄν ὁ κ. Σφενδουράκης εἶχε διαβάσει προσεκτικὰ τό κείμενο αὐτό –καί ἐνδεχομένως τό εἶχε περιλάβει στήν κριτικὴ του– ἴσως δέν θά εἶχαν προκύψει ὀρισμένες παρανοήσεις. Γιὰ παράδειγμα, ἡ λέξη «οἰκολογία» χρησιμοποιεῖται στό βιβλίον αὐτό ὑπὸ τῆς διττῆς ἔννοιας τοῦ ὅρου –ἐπιστημονικὴ καί πολιτικὴ, ἐκτός ὅταν ρητὰ δηλώνεται κάτι ἄλλο, ὅποτε καί προτάσσεται ὁ ἀντίστοιχος προορισμός. Γι' αὐτό καί ἐπιλέγει ὡς τίτλο του τό «Ἡ φύση στήν οἰκολογία», ὑπονοώντας αὐτό τό ρεῦμα σκέψης, ἔρευνας, δράσης, πολιτικῆς παρέμβασης κλπ. πού δέν μπορεί νά χαρισθεῖ σ' ἕναν ὑποκλάδο (ὁποιονδήποτε) τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν. Θέλω νά πιστεύω ὅτι ἀπὸ ἀβλεψία καί μόνο διέφυγε τό γεγονός αὐτό ἀπὸ τὸν κ. Σφενδουράκη καί τὸν ὀδήγησε στό λανθασμένο συμπέρασμα ὅτι ἀποδίδω στήν «ἐπιστήμη τῆς οἰκολογίας» προγραμματικὲς ἀρχές, ἂν καί τῆ θεωρῶ μιά ἐπιστήμη μέ ἀξίες, ἀκολουθώντας τῆ γραμμὴ σκέψης του Λούντβιχ Τρέπλ (Ὁ Πολίτης, τ. 99/1989).

Δέν μπορῶ ὅμως νά θεωρήσω ἀβλεψία τὴν ἀπόδοση

σέ μένα τοῦ ἰσχυρισμοῦ ὅτι κάπου στό πρῶτο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου υἱοθετῶ τὴν ἀποψη ὅτι ἀνεξάρτητα ἀπ' ὅ,τι ἀνακαλύπτει ἡ ἐπιστήμη τῆς οἰκολογίας γιά τὸ πῶς λειτουργεῖ ἡ φύση ἐμεῖς θά ἀπαιτήσουμε τὴ διατήρηση τῶν ἐννοιῶν τῆς τάξης καί τῆς ἰσορροπίας οἱ ὁποῖες βολεύουν τὴν ἰδεολογικὴ μας τοποθέτηση. Ἄπλως, πουθενά δέν δηλώνεται κάτι τέτοιο οὔτε ἀσφαλῶς καί ὑπονοεῖται. Ἡ ἀνάγνωση αὐτῆ τοῦ κειμένου μου διευκολύνει πάντως τὸν κρίνοντα νά μοῦ ἀποδώσει «οἰκολογικὸ ἀλοκληρωτισμό» καί νά δηλώσει ὅτι «ἡ ἐπιστημονικὴ οἰκολογία δέν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ τέτοιους ὑπερασπιστές».

Ἐδῶ ἂς μοῦ ἐπιτραπῆ μιά παρέμβαση. Ὑπῆρξα ἐκδότης τῆς Νέας Οἰκολογίας ἀπὸ τὴν πρώτη της μέρα, τό καλοκαίρι τοῦ 1984, μέχρι τό 1997 (13 χρόνια, πῶς περνάει ἀλήθεια ὁ καιρὸς) καί ἔχω ἐντροφήσει μεταξὺ ἄλλων στή γνωστὴ πλέον τακτικὴ τῆς «κατασκευῆς ἐχθρῶν». Οἱ τεχνικὲς ἐδῶ εἶναι πολλές ἀλλὰ συνοψίζονται στήν ἀπλή διαδικασία τῆς ἀπόδοσης στὸν ἄλλο ἰσχυρισμῶν πού οὐδέποτε ἔχει διατυπώσει καί στή συνέχεια στήν ἐκκίνηση τῆς κατεδάφισής του. Ὑπάρχουν, ἀσφαλῶς, διαφορετικοὶ βαθμοὶ ἀλλοίωσης τοῦ ἰσχυρισμοῦ τοῦ ἄλλου, ποικίλοι βαθμοὶ ἐντασης τῆς κριτικῆς, ἀλλὰ καί ἀποκλίνοντα κίνητρα ἢ καί στοχεύσεις. Τό βέβαιο εἶναι ὅτι ἡ τεχνικὴ αὐτῆ: α) πουλᾷ, β) ἀνεβάζει τὴν ἀδρεναλίνη τοῦ γράφοντος, γ) γαργαλεῖ εὐχάριστα τὸν ἀναγνώστη, δ) δημιουργεῖ φιλίες μεταξὺ τῶν ὑποτιθέμενων ἀντιπάλων τοῦ κατασκευασθέντος ἐχθροῦ, ε) κατατάσσει τὸν συγγραφέα στήν κατηγορία τῶν «κριτικῶν διανοουμένων», κάτι γενικά καλό. Στίς μέρες μου στή Νέα Οἰκολογία ἔκοβα τέτοια ἄρθρα ἢ ἔστο τίς σχετικὲς παραγράφους προτείνοντας στὸν συγγραφέα μιά πιὸ ψύχραιμη ἀνάγνωση. Ἐπίσης ἔκοβα ἐπίθετα τοῦ τύπου «πρόχειρος», «ὑπὸ σύγχυσι», «ἐπικίνδυνος», «ἀσυνάρτητος», «ἡμιμαθὴς» καί ὀρισμένα ἄλλα πού τῆ στιγμή αὐτῆ μοῦ διαφεύγουν. Ἴσως αὐτὸς νά ἦταν ὁ λόγος πού ὁ κ. Σφενδουράκης δέν μᾶς ἐτίμησε ποτέ μέ κάποιο δημοσίευμα, σχετικὸ πάντα μέ τό ἐπιστημονικὸ του ἔργο, παρὰ τό ὅτι τό ἔπραξαν μεταξὺ ἄλλων πολλοὶ ἐκ τῶν δασκάλων του.

Προχωρῶ τώρα, κατ' ἀνάγκην ἐπιλεκτικὰ.

Σφοδρὸς ἐμφανίζεται ὁ κριτὴς στὸν ἐκ μέρους μου χειρισμὸ τῆς θεωρίας τῆς «νησιωτικῆς βιογεωγραφίας». Θά παρακάμψω τὰ κοσμητικὰ ἐπίθετά του καί θά ἐπιμείνω ὅτι ἡ θεωρία αὐτῆ δέν ἰσχυρίζεται παρὰ αὐτό πού ἀναπτύσσω στό βιβλίον. Λέω λοιπὸν τὰ ἐξῆς: «Μία ἀπὸ τίς πτυχῆς τῆς ἐπιστημονικῆς οἰκολογίας πού ἔχει ὑποστῆ ἔντονος κριτικῆς εἶναι ἡ θεωρία τῆς «νησιωτικῆς βιογεωγραφίας». Ἡ θεωρία αὐτῆ συνοψίζεται σέ μιά ἀπλή ἐξίσωση πού ἐπιχειρεῖ νά συσχετίσει τὸν ἀριθμὸ τῶν εἰδῶν πού διαβιοῦν σ' ἕνα νησί μέ τὴν ἔκτασή του. Ἡ ἐμπειρικὴ αὐτῆ ἀσκηση συνήθως ἀποδίδεται μέ τὸν τύπο $S=CA^z$ ὅπου ὁ S ὁ ἀριθμὸς τῶν εἰδῶν, A ἡ ἔκταση τοῦ νησιοῦ καί C μιά σταθερὰ πού προσαρμόζεται μέ τό Z γιὰ νά προκύψει μιά καμπύλη

υποδεικνύουσα τό ρυθμό εξαφάνισης τῶν εἰδῶν. Ἄν γιά παράδειγμα μειωθεῖ ἡ ἔκταση ἑνός νησιοῦ ἢ μιᾶς ὀριοθετημένης περιοχῆς στό 1/10 τῆς ἀρχικῆς, τότε ἡ λογαριθμική αὐτῆ καμπύλη συνεπάγεται ὅτι θά ἔχουν εξαφανιστεῖ περίπου τὰ μισά ἤδη. Ἡ καμπύλη ἔχει χρησιμοποιηθεῖ εὐρύτατα γιά νά γίνουν προβολές πού ἀπεικονίζουν τήν ὑποθετική ἢ πραγματική ἀπώλεια εἰδῶν ὅταν συρρικνωθεῖ τό ἐνδιαίτημά τους καί ἐπομένως νά ὑπολογισθεῖ ἡ μείωση τῆς βιοποικιλότητος τοῦ πλανήτη. Ὅμως ἔχει ὑποστεί καί ποικίλες ἐπιθέσεις.

Μιά διαφορά μας μέ τόν κριτή εἶναι ὅτι ἐκεῖνος πιστεύει πῶς ἡ θεωρία αὐτή ἔχει νά κάνει μόνο μέ νησιά, κάτι ὄχι ἀληθές, ἐφόσον ἡ ἔννοια τοῦ νησιοῦ ἔχει χρησιμοποιηθεῖ περισσότερο ὡς μεταφορά, γιά νά υποδηλώσει τήν ὀριοθετημένη, ἀνέπαφη ζώνη ἢ ὁποία αἰφνης συρρικνώνεται γιά λόγους ἐξωγενεῖς. Ἐπιπλέον, ὁ λόγος πού ἀναφέρομαι στή θεωρία αὐτή (καί μάλιστα μνημονεύω ἀναλυτικά καί τούς πολεμίους τῆς) δέν εἶχε τίποτα νά κάνει μέ τή σταθερότητα τῆς φύσης, ὅσο μέ τό ὅτι «ἡ πιθανότητα εξαφάνισης μεγάλου ἀριθμοῦ εἰδῶν ὅταν ὁ ζωτικός χῶρος συρρικνώνεται ἔχει χρησιμοποιηθεῖ κατά κόρον ἀπό ὅσους ἐπιτίθενται στό οἰκολογικό κίνημα κατηγορώντας το γιά καταστροφολογία». Ἀλλά ἡ ζωή δέν εἶναι ὁμοιόμορφη, μπορεῖ ἀνά πάσα στιγμή νά ἐμφανισθοῦν ἐκπλήξεις, μᾶς λέει ὁ Ἐντουαρντ Γουίλσον τοῦ Χάρβαρντ, τόν ὁποῖο καί ὁ κριτής μνημονεύει παρακάτω στό κείμενό του. «Ἄλλωστε», γράφω ἐγώ στό κείμενό μου, «τέτοιον τύπου ἐξιιώσεις ἐκφράζουν τάσεις καί πιθανότητες περισσότερο ἀπό αἰτιοκρατικές σχέσεις». Καί ἀναφέρομαι ἐνδεικτικά παρακάτω στόν Στιούαρτ Πίμ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Τεννεσῆ στό Νόξβιλ, ὁ ὁποῖος ὑπερασπίζεται τήν ἐπίμαχη θεωρία μέ σθένος, ἰσχυρίζομενος ὅτι ἰσχύει ἀπολύτως ὅταν ἀναφερόμαστε σέ ἐνδημικά εἶδη. Θεωρῶ πάντως ὅτι ἡ σχετική πολιτική ἔχει ἀφήσει ἐντελῶς ἀνέπαφη τήν ἔννοια τοῦ οἰκοσυστήματος, θεμελιακή ἔννοια τῆς οἰκολογίας, πού ἀναφέρεται σέ σύνολα εὐρισκόμενα πράγματι σέ διαρκή κίνηση, ὅπως ὀρθά ἀναφέρει ὁ κριτής, ἀλλά τά ὁποῖα διακρίνονται καί ἀπό ἐξελικτική σταθερότητα, ἄν φυσικά ἀφεθοῦν ἀνεμπόδιστα ἀπό τόν ἀνθρώπινο παράγοντα.

Ἡ ἐπόμενη κατασκευή ἐχθρικής ἀποψῆς συνίσταται στήν ἀπόδοση σέ μένα τῆς φράσης «ἡ οἰκολογία ἐπιβίωσε ἀπό τή δαρβινική θεωρία». Ἐψαξα καλά τό κείμενό μου καθῶς καί προγενέστερα συγγενικά κείμενα καί τό μόνο σχετικό πού βρήκα εἶναι ἡ πρόταση: «Ἀπό τά τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα, ὅταν συγκροτεῖται ἡ οἰκολογία ὡς αὐτόνομος ἐπιστημονικός κλάδος, ἡ πίστη στήν ἐγγενή ἰκανότητα τῆς φύσης νά προωθεῖ τόν ἑαυτό της πρός μιᾶ κατάσταση σταθερότητας καί ἰσορροπίας γίνεται κυρίαρχη. Μάλιστα καταφέρει νά ἐπιβίωσει ἀπό τή διάδοση τῆς θεωρίας τῆς ἐξέλιξης τοῦ Κάρολου Δαρβίνου ἀλλά καί ἀπό τίς νεοεξελικτικές ἀπόψεις». Βλέποντας μακροσκοπικά τή φύση, ἡ

ἐπιστημονική οἰκολογία ἀρνεῖται νά δώσει ἰδιαίτερη ἔμφαση στόν ἀνταγωνισμό τῶν εἰδῶν καί προτείνει τή συνεργασία ὡς θεμέλιο λίθο τῆς σταθερότητας τῶν βιοκοινοτήτων. Δέν ἰσχυρίζομαι λοιπόν οὔτε ὅτι ἡ οἰκολογία προηγήθηκε τῆς δαρβινικῆς θεωρίας (αὐτό τό γνωρίζουν μᾶλλον καί οἱ «δημοσιογραφούντες» ἀκόμη) οὔτε ὅτι ὡς ἐπιστήμη ἐπιβίωσε τοῦ δαρβινισμοῦ. Αὐτό πού ἐπιβίωσε ἦταν ἡ συγκεκριμένη ἀποψη-πίστη. Θά πρόσθετα ἐδῶ (καί θά τό κάνω ἀναλυτικά στό μέλλον) ὅτι ἡ σχέση οἰκολογίας-ἐξελικτικῆς θεωρίας ἰπῆρεξε ὄχι ἀπλῶς ἰδιαίτερα δημιουργική ἀλλά καί ὄρος γιά τή μέτεπειτα ἀνάπτυξη καί τῶν δύο. Στό προπερινό μάλιστα Θερινό Οἰκολογικό Πανεπιστήμιο ὁ Γιώργος Στάμου, καθηγητής στό Τμήμα Βιολογίας τοῦ Α.Π.Θ., εἶχε δώσει μιᾶ ἐνδιαφέρουσα εἰκόνα τῆς σχετικῆς συζήτησης ἀλλά καί συμβιδιασῶν. (Ἐπίσης στίς ἐκδόσεις *Στοχαστής/ΔΙΠΕ*, μέ τούς ἴδιους ἐπιμελητές καί τίτλο *Οἰκολογία καί Ἐπιστήμες τοῦ Περιβάλλοντος*.)

Περί σταθερότητας

Ἡ διαμάχη γύρω ἀπό τήν ἰσορροπία τῆς φύσης εἶναι πολύ παλαιά καί ἀσφαλῶς ἔχει καί πολύ μέλλον. Πολλοί θεωροῦν ὅτι εἶναι τόσο παλαιά ὅσο ἡ ἀγωνία τοῦ ἀνθρώπου νά βρεῖ τή θέση του στόν κόσμο, ἄλλοι ὀρίζουν ὡς ἀπαρχή τῆς τό ἔργο τοῦ Θεόφραστου, τοῦ Πλίνιου, τοῦ Ἡράκλειτου καί, βεβαίως, τοῦ Ἀριστοτέλη, ὅπως π.χ. ὁ καθηγητής τῆς ἱστορίας τῶν ἐπιστημῶν καί φυσικός Jean-Paul Deléage (*Une histoire de l'Ecologie*, Decouverte, 1991), χωρίς ἐντούτοις νά ὑποπίπτουν στό ἀμάρτημα τῆς «ἀναδρομικῆς κατασκευῆς ἀπόψεων». Ὁ Ντόναλντ Γουόρστερ, ἱστορικός τοῦ περιβάλλοντος, στό περίφημο (καί κλασικό) πιά ἔργο του *Ἡ οἰκολογία τῆς φύσης* τοῦ 1997, ἀποδίδει τίς ἀπαρχές τῆς σχετικῆς συζήτησης στόν φυσιοδίφη Τζίλμπερτ Γουάιτ καί βεβαίως στό μνημειῶδες ἔργο τοῦ Λίνναιου. Τό ἔργο τοῦ Γουόρστερ κατατάσσει τίς πολλές ἐνοράσεις τῆς φύσης («κατασκευές τῆς φύσης» στόν μεταμοντέρνο λόγο) σέ δύο μεγάλες κατηγορίες: τίς ἀρχαϊκές-ὀλιστικές-ρομαντικές-ὀργανιστικές κατασκευές καί τίς μηχανιστικές-ἱμπεριαλιστικές-ἀναλυτικές. Δεχόμενος δέ ὅτι οἱ ἰδεολογίες καί οἱ ἀξίες χαρακτηρίζουν τήν ἱστορία τῶν ἐπιστημῶν, διαπιστώνει ὅτι αὐτό συμβαίνει κατὰ μείζονα λόγο μέ τήν ἱστορία τῆς οἰκολογίας. Ἡ κοινωνία, ἀκόμη καί στίς πλέον ἐπεξεργασμένες ἐπιστημονικές τῆς ἀναπαραστάσεις, ἀναφέρεται συχνά στή φύση χρησιμοποιώντας ἀναλογίες παρμένες ἀπό τήν ἴδια της τήν ὀργάνωση καί λειτουργία. Συχνά, δηλαδή, ὁ λόγος ὁ σχετικός μέ τήν ἰσορροπία ἢ τήν τάξη στή φύση εἶναι λόγος νομιμοποιητικός τῶν κοινωνικῶν στοχεύσεων. Μέ τά λόγια τοῦ Πῶλ Φεγεράμπεντ, οἱ ἀξίες καί οἱ ἰδεολογίες δέν ἐπιπράζουν ἀπλῶς τήν ἐφαρμογή τῶν γνώσεων, ἀλλά εἶναι οὐσιώδη συστατικά τῆς ἴδιας τῆς διαδικασίας παραγωγῆς σκέψης (*Farewell to reason*, Verso, 1987). Ἡ σύγχρονη συζήτηση γύρω ἀπό τό θέμα ἐμπεριέχει ἐντούτοις μιᾶ

ιδιαίτερα ἔντονη φόρτιση πού προέρχεται ἀπό τό γεγονός ὅτι τό οἰκολογικό κίνημα ἀξιοποίησε πολλά ἀπό τά πορίσματα τῶν ἐπιστημῶν τοῦ περιβάλλοντος (καί ὄχι μόνο τῆς οἰκολογίας) μέ προγραμματική του ἀρχή (ἐδῶ ταιριάζει ὁ ὅρος) τῆ διατήρηση καί προστασία (conservation, γιά νά μήν ὑπάρξει παρεξήγηση). Εἶναι δέ ἐνδεικτικό τούτου τό ὅτι ἐνῶ δέν διαθέτουμε ἀστρονομικό, γεωγραφικό ἢ ἐντομολογικό κίνημα, διαθέτουμε οἰκολογικό. Μάλιστα ἤδη ἀπό τή δεκαετία τοῦ '20 εἶχε ἀρχίσει νά ὠριμάζει τό αἶτημα τῆς ἐξόδου τῆς οἰκολογικῆς ἐπιστήμης ἀπό τά ἐργαστήρια μέ τό ἔργο τοῦ Φρέντερικ Κλέμεντς καί ἄλλων, ὄχι μόνο γιά νά πάει «ἐκεῖ ἔξω» νά μελετήσει τίς φυτικές διαπλάσεις καί τήν ὁμαδική συμπεριφορά τῶν μυρμηγκιῶν ὅσο γιά νά συναντήσει τήν κοινωνία. Ὁ Πῶλ Σήαρς, βοτανολόγος στό Πανεπιστήμιο τῆς Ὀκλαχόμα καί συγγραφέας τοῦ περίφημου βιβλίου *Deserts on the March*, ἔγραφε ἤδη τό 1930 ὅτι ἡ οἰκολογία ὀφείλει νά ἀπασχολήσει ὅλους τούς πολίτες καί νά μπεῖ στήν προγραμματική διαδικασία σέ κυβερνητικό ἐπίπεδο. Μάλιστα τή θεωροῦσε ὡς μιά μορφή «ἠθικοῦ διαφωτισμοῦ» μέ σημαντικές πολιτικές καί οικονομικές προεκτάσεις.

Πρὶν ἀκόμη ἀπό τόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ἡ ἰσορροπία κοινωνίας-φύσης, οἱ πολιτικές προστασίας τῆς ἀγρίας φύσης καί ἡ ἀποκατάσταση τῆς βιολογικῆς τάξης δέν ἐγκαθιδρύονται ἀπλῶς ὡς ἐπιστημονικοί ὅροι ἀλλά παράγουν καί συγκεκριμένες πολιτικές ἐπί τοῦ ἐδάφους, στό ὄνομα μάλιστα τοῦ δημόσιου συμφέροντος. Μέ βάση τή «δυναμική οἰκολογία» τοῦ Φ. Κλέμεντς, πού ἀσχολοῦνταν μέ τήν ἀλλαγὴ καί τήν ἐξέλιξη στή φύση προκειμένου νά τεκμηριώσῃ τήν ἔννοια τῆς «καταληκτικῆς κοινότητας» ὡς προϊόν διαδοχικῶν φυσικῶν μεταλλαγῶν, φτάσαμε σέ μιά σύγχρονη θεώρηση τοῦ φυσικοῦ κόσμου ὅπου ἡ σταθερότητα καί ἡ ἰσορροπία εἶχαν θέση. Τό κείμενο τοῦ Ζῶρξ Μπερτράν στό ὑπό κρίση βιβλίο τεκμηριώνει καλά αὐτή τή θέση, ἄν καί ἀσχολεῖται περισσότερο μέ ἀνθρωπογενεῖς ἐνότητες. Ἡ ἔννοια «οἰκοσύστημα» τοῦ Α. Τάνσλεϋ θά βοηθοῦσε τά μέγιστα σ' αὐτή τήν κατασκευή, παρά τό ὅτι τό ἐπιστημονικό του παράδειγμα ἦταν παρμένο περιοσότερο ἀπό τή φυσική παρά ἀπό τή βιολογία. Τό «οἰκοσύστημα» μάλιστα θά ἐξελισσόταν στόν ἀκρογωνιαῖο λίθο τῆς ἐπιστημονικῆς οἰκολογίας καί θά κυριαρχοῦσε στή σκέψη τῶν περιβαλλοντιστῶν σέ τέτοιο βαθμό πού ἡ πολιτική οἰκολογία θεώρησε ἐνίοτε ὡς οἰκοσύστημα καί τήν ἀνθρώπινη κοινωνία, τουλάχιστον ὡς πρός τίς σχέσεις της μέ τή φύση (ιδιαίτερα ἐνδιαφέρουσα ἦταν ἡ σχετική ἀνάλυση τοῦ Ἀριστείδη Μπαλτᾶ σέ αὐτό τό περιοδικό πρὶν ἀπό 18 ὀλόκληρα χρόνια μέ τόν τίτλο «Γιά τό οἰκολογικό κίνημα: ἐπιστήμη καί διεπιστημονικότητα»).

Παρ' ὅλ' αὐτά, μέ τά χρόνια ἀναδύθηκε μιά ἄλλη ὄψη τῶν πραγμάτων. Ὁ Ρέημοντ Λίντεμαν στό ἄρθρο του «The Trophic Dynamic Aspect of Ecology», περ. *Ecology* /23/1942, ἔφερε τά πάνω κάτω δίνοντας ἰδι-

αίτερη ἔμφαση στίς ἐνεργειακές ροές σ' ἓνα οἰκοσύστημα καί οὐσιαστικά ἐφευρίσκοντας τήν *τροφική-δυναμική προσέγγιση τῆς οἰκολογίας*. Μέ ἀπλούς ὅρους, ὁ Λίντεμαν μετέτρεψε τά πάντα σέ ἐνέργεια, ἐμπνεόμενος ἀπό τή θερμοδυναμική πού ἀναπτυσσόταν ραγδαῖα ἤδη ἀπό τά τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα, κάτι πού τοῦ ἐπέτρεψε νά ἀξιοποιήσει τήν ἔννοια τοῦ οἰκοσυστήματος πρός παραγωγικότερους σκοπούς. Ἐπρόκειτο γιά μιά ἐπιστροφή τοῦ ἀναγωγισμοῦ εἰς βάρος τοῦ ὀλισμοῦ. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ὁ Λίντεμαν καί ὅσοι ἀκολούθησαν εἰσήγαγαν στήν οἰκολογία οἰκονομικούς ὅρους ὅπως «ἀπόδοση», «παραγωγικότητα» κλπ. Ἀλλά ὡς ἐπιφανέστερος ἐκπρόσωπος αὐτῆς τῆς ἀποψῆς γιά τά φυσικά πράγματα μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὁ Εὐγένιος Ὀντουμ, ὁ ὁποῖος δημοσίευσε τό 1953 τό ἐγχειρίδιό του *Fundamental of Ecology*, ἰσχυριζόμενος, μεταξὺ ἄλλων, ὅτι οἱ ἐνεργειακές ροές ὀδηγοῦν σέ σαφῶς ὀρισμένη τροφική δομή, βιοποικιλότητα καί ἀνταλλαγή ὕλης μέ τό περιβάλλον μέσα στό οἰκοσύστημα. Ὁλόκληρος ὁ πλανήτης, ὑποστήριξε ὁ Ὀντουμ, εἶναι ὀργανωμένος σέ μιά σειρά τέτοιων οἰκοσυστημάτων πού διαθέτουν μιά στρατηγική κατεύθυνση, ἓνα εἶδος σχεδίου. Ὁ Ὀντουμ δηλαδή ἐπανερχόταν στό ἔργο του στήν ἰδέα τοῦ Κλέμεντς ὅτι ἡ πορεία τῆς φύσης δέν εἶναι μιά ἄσκοπη περιπλάνηση ἢ παλινδρομηση ἀλλά μιά μεταβολή πρός τήν κατάσταση τῆς σταθερότητας. Ἡ τελευταία μάλιστα μποροῦσε τώρα πιά νά γίνει ἀντιληπτή μέ ἀκρίβεια ἀπό τήν ἐπιστήμη, ἔστω καί μέ ἀναγωγικές, ἀφαιρετικές μεθόδους. Στό στάδιο αὐτό, ἰσχυρίζεται ὁ Ὀντουμ, ἡ φύση συγκροτεῖ μιά ἐκτεταμένη καί ποικίλη δομή τόσο ὅσο ἐπιτρέπουν οἱ φυσικές συνθήκες. Ἡ ἀξιοποίηση αὐτῆ τῶν φυσικῶν συνθηκῶν ὀδηγεῖ στήν τάξη, μέχρις ὅτου μιά ἰσχυρή ἐξωτερική διαταραχή ἀνατρέψῃ αὐτή τήν κατάσταση. Παρά, πάντως, τήν ἐμμονή του στό ἐνεργειακό μοντέλο, ὁ Ὀντουμ ἀναφερόταν συχνά σέ ἓναν φυσικό κόσμο συνεργασίας καί ἀλληλεξάρτησης. Παρά δηλαδή τίς ἀρχικές συνθήκες ἀνταγωνισμοῦ καί ἐπιβίωσης τοῦ ἰσχυροτέρου, τά εἶδη «μαθαίνουν» σταδιακά νά συνεργάζονται πρός τήν κατεύθυνση τῆς δημιουργίας ἐνός συνόλου ἀρκετά ἰσχυροῦ ὥστε ν' ἀποκλειστοῦν οἱ εἰσβολεῖς-ὀρροτουμιστές τουλάχιστον γιά ἱκανό χρονικό διάστημα. Τό σημεῖο αὐτό ὀνομάζεται *ὁμοιόσταση* καί τότε μποροῦμε νά μιλοῦμε γιά ὄργανο οἰκοσυστήματα, ὅπου οἱ ὀργανισμοί ἔχουν ἐπιτύχει τή μέγιστη δυνατή παραγωγικότητα ἀλλά καί τό ἀμοιβαῖο ὄφελος.

Ἡ οἰκοσυστημική θεωρία μᾶς ἔδωσε ἓνα κομψό καί διαυγές σύνολο κριτηρίων ὡς πρός τή διάκριση μεταξὺ τάξης καί ἀταξίας. Στό στάδιο τῆς ὁμοιόστασης τό οἰκοσύστημα ἐπενδύει περισσότερη ἐνέργεια στή δόμηση ἀντιστάσεων στίς ἐξωτερικές ἀπειλές καί λιγότερη στήν αὐξηση τῆς παραγωγῆς του. Τότε ἡ βιομάζα του παραμένει σέ σταθερό ἐπίπεδο, σ' ἓνα εἶδος «οἰκονομίας τῆς μηδενικῆς ἀνάπτυξης» θά λέγαμε ἄν μᾶς ἐπιτρεπόταν ἡ μεταφορά. Τότε τά κυριαρχοῦντα εἶδη

είναι μεγαλύτερα, μέ δυνατότητες επιβίωσης αλλά μικρότερο αναπαραγωγικό δυναμικό. Έχουν αντικαταστήσει τους μικρούς, πολυπληθείς, έρημικά αναπαραγόμενους και σπάταλους οικολογικούς όπορτουνιστές των προγενέστερων σταδίων διαδοχής. Το οικοσύστημα δέ έχει μικρές απώλειες θρεπτικών συστατικών προς τά έξω. Οι δείκτες αυτοί οικολογικής τάξης μετρώνται έπακριβώς από τον καιρό του Όντουμ και στήριξαν τις άνησυχίες του οικολογικού κινήματος ήδη από τή δεκαετία του '60, όταν διεφάνη ότι ή έξωθεν επέμβαση στην πλό πάνω εξέλικτική στρατηγική τής φύσης οδηγεί κατά κανόνα σέ διαταραχή ή και κατάρρευση του οικοσυστήματος.

Έτσι, δυό ολόκληρες γενιές έπιστημόνων, υιοθετώντας τήν άποψη του Κλέμεντς και του Όντουμ για τή φύση —ως σύνολο άλληλοεπικαλυπτόμενων και ισορροπημένων οικοσυστημάτων, τοποθετήθηκαν ύπέρ τής σθεναρής διατήρησής της σέ μία κατά τό δυνατόν φυσική κατάσταση. Οι λόγοι θά μπορούσαν νά είναι ώφελμιστικοί-άνθρωποκεντρικοί (ό άνθρωπος και ειδικότερα ή οικονομική δραστηριότητα έχουν ανάγκη τή φύση και τά προϊόντα της) ή έγγενείς (ή φύση έχει τή δική της αξία, τά ζώα και τά φυτά έχουν δικαιώματα κ.ο.κ.).

Όσο κι αν ή έπιστημονική ανάλυση δέν μπορεί νά υποκαταστήσει τήν ήθική αιτιολόγηση, ή έπιστήμη τής οικολογίας στήριξε τήν οικολογική πολιτική σ' όλα της τά βήματα, παρά τήν άμοιβαία καχυποψία, τίσ εντάσεις, τίσ άμφισβητήσεις πού τόσο καθαρά έκφράζονται στην κριτική του δρα Σφενδουράκη. Σίγουρα, όμως, οι θεμελιωτές τής έπιστημονικής οικολογίας θά έξυναν άμήχανα τό κεφάλι τους αν τους άποδιδόταν ή πρόταση «υπάρχει φυσική ισορροπία εν γενεί». Τίποτα στή δυναμική οικολογία ή άκόμη στή συστηματική και πληθυσμιακή οικολογία δέν υποδηλώνει τέτοιου τύπου δηλώσεις. Θά έμεναν όμως πολύ περισσότερο έκπληκτοι αν άκουγαν τίσ συμβουλές πού οι οικολόγοι (έπιστήμονες) δίνουν στίς μέρες μας: αν έβλεπαν δηλαδή ένα ολόκληρο τμήμα του οικολογικού χώρου νά έχει εγκαταλείψει τή «δημόσια έπιστημονική γνώση» —όπως θά έλεγε λ.χ. ο Ούλριχ Μπέκ, τή διεκπεραίωση ενός προγράμματος ήθικου διαφωτισμού, όπως θά έλεγε παλιότερα ο Πάωλ Σήααρς, ή τήν αναδιαπραγμάτευση των σχέσεων κοινωνίας-φύσης, όπως θά ήθελε ο Μάρραη Μπούκταιν και πολλοί άλλοι «άριστεροί οικολόγοι». Δέν θά πίστευαν σ' αυτιά τους αν άκουγαν άπόψεις του τύπου «ή σταθερότητα τής φύσης δέν έχει τίποτα νά κάνει μέ τίσ πολιτικές προστασίας». Σέ τί συνίσταται όμως αυτή ή άλλαγή παραδείγματος;

Στά μέσα τής δεκαετίας του '70 άρχισαν νά έμφανίζονται στόν ειδικευμένο οικολογικό Τύπο άρθρα πού άμφισβητούσαν ευθέως τίσ άπόψεις περί διαδοχής και ισορροπίας, ισχυριζόμενα ότι ή πορεία τής φύσης άπλώς οδηγεί στό πουθενά: δέν έμφανίζει δηλαδή προσδιοριστέα κατεύθυνση ούτε αύξουσα ώριμότητα ούτε σημεία σταθερότητας ούτε αύξουσα συνοχή στα έπιμέ-

ρους στοιχεία ενός οικοσυστήματος. Κλασικό στό είδος του είναι ένα άρθρο των Γ. Ντιούρου και Ι. Νίζμπετ πού δημοσιεύθηκε στό *Journal of the Arnold Arboretum* και διατύπωσε τό συμπέρασμα ότι στα βορειοανατολικά των ΗΠΑ δέν ίσχυε κανένα από τά κριτήρια των πατέρων τής οικολογίας ως προς τήν ισορροπία και τά ώριμα οικοσυστήματα. Δέν υπήρχε κάποια ιδιότητα του υποτιθέμενου καταληκτικού υπεροργανισμού ρυθμιστική του περιβάλλοντος χώρου, δέν άπαντώνταν προοδευτική αύξηση τής βιοποικιλότητας και δέν διαπιστώνταν πουθενά σταθεροποίηση τής βιομάζας. Τό συμπέρασμα τής έργασίας αυτής μέ τόν άπλό τίτλο «Διαδοχή» και άλλων πού άκολούθησαν ήταν ότι ή φύση είναι ένα άσυνάρτητο μωσαϊκό, διαρκώς μεταβαλλόμενο, άποτελούμενο από άτομα και όχι σύνολα, πού τό καθένα άκολουθεί τήν προσωπική του στρατηγική επιβίωσης και τίποτα παραπάνω. Μάλιστα συχνά επιδιώνουν τά πρωτοεισβάλλοντα είδη, και όχι ή μεταγενέστερη άνώτερη ομάδα έπισκεπτών.

Μέχρι σήμερα ή άποψη αυτή θεώρησε έαυτήν ως τό νέο έπαναστατικό παράδειγμα στην οικολογία, καθώς, άρνούμενη τήν έννοια τής «διαδοχής», άρνούταν φυσιολογικά και έκείνη τής τάξης. Ό όρος διαταραχή άρχισε νά έμφανίζεται όλο και συχνότερα στα έπιστημονικά γραπτά αναφερόμενη άκόμη και στα φυσικά συστήματα (δηλαδή όχι μόνο στα άνθρωπογενή). Η νέα αυτή οικολογία άρεσκόταν όλο και περισσότερο νά μιλά για κατακλυσομούς, πυρκαγιές, ήφαιστεια και εισβολείς ως έγγενή στοιχεία τής φύσης (κάτι πού πράγματι είναι) και άρνούταν νά χρησιμοποιήσει ιδιαίτερα συχνά τόν όρο οικοσύστημα πού, αν μή τί άλλο, θά όριοθετούσε και τό προς μελέτη αντικείμενο. Έκφράσεις όπως «τό πάζλ τής φύσης» και «ή φύση-κουρελού» έγιναν τής μόδας, καθώς ή όρατή φύση (ή ύπαρκτή δηλαδή) μεταβαλλόταν σ' ένα διαρκώς συρρικνούμενο μωσαϊκό υπό τήν εισβολή τής ανάπτυξης. Δανειζόμενοι λοιπόν τήν τρέχουσα εικόνα τής κατατεμαχισμένης και ύποβαθμισμένης φύσης από τή γύρω τους πραγματικότητα, οι συγγραφείς αυτοί τήν προέβαλλαν άναδρομικά στό παρελθόν για νά υποστηρίξουν ότι «πάντα έτσι ήταν», άπλώς στό παρελθόν τά αίτια τής καταστροφής ήταν φυσικά ενώ τώρα γίνονταν και κοινωνικά. Στην άπόπειρα αυτή τό νέο παράδειγμα δέν άναφερόταν συνήθως στό χρόνο των μεταβολών. Γιατί, για παράδειγμα, οι μαζικές εξαφανίσεις ειδών στόν πλανήτη διαρκούσαν κατά τό παρελθόν εκατομμύρια χρόνια ενώ οι τωρινές αναφέρονται σέ μερικές δεκαετίες.

Τό πώς ξεπήδησε αυτό τό νέο είδος των «έγκωμιστών τής διαταραχής» δέν είναι άκριβώς γνωστό. Ό Ντ. Γουόρστερ τό άποδίδει στό ότι «δέν είναι και δέν υπήρξαν ποτέ έπιστήμονες των οικοσυστημάτων έκπαιδευθήκαν στην πληθυσμιακή βιολογία και έκφράζουν τήν αύξουσα αυτοπεποίθηση, τή μεθοδολογική ώριμότητα και τήν έπιρροή αυτού του πεδίου». Αν και στενά έπιστημονική, ή έρμηνεία αυτή έχει τήν αξία

της. Αναφέρεται σέ ἐπιστήμονες πού δέν ἀσχολοῦνται μέ τό εἶδος ἀλλά μέ τό ἄτομο, ὄχι μέ τό δάσος ἀλλά μέ τό δέντρο, θεωρώντας ὅτι τό σύνολο εἶναι ἀπλῶς τό ἄθροισμα τῶν μερῶν του. Ἐξοπλισμένοι μέ σύγχρονους ὑπολογιστές παρακολουθοῦν καί καταγράφουν τίς πληθυσμιακές διακυμάνσεις ἢ τήν πορεία μιάς ἀρκούδας καί εἰσάγουν ἕνα μεγάλο βαθμό ἀκρίβειας στόν οἰκολογία. Ἀλλά ἡ ἀκρίβεια αὐτή στό ἐπίπεδο τοῦ ἀτόμου δέν μπορεῖ παρά νά ἀποδίδει καταστάσεις μή-ἰσορροπίας σέ ἀνώτερα ἐπίπεδα ὀργάνωσης. Πρόκειται γιά τήν ἀρχή τῆς ἀπροσδιοριστίας. Ὁ ἱστορικός τῶν ἐπιστημῶν Τόμας Σόντεκχιστ ἔχει μίαν ἄλλη ἐρμηνεία: «Ἡ γενιά αὐτή τῶν ἐξελικτικῶν οἰκολόγων φαίνεται νά ἀσχολεῖται μέ τό θέμα χάριν ψυχαγωγίας... Εἶναι ἀτομιστές πού ἀπεχθάνονται τήν ἰδέα τῶν μελετῶν μεγάλης κλίμακας γιά τά οἰκοσυστήματα. Στήν πράξη, ἡ μετάβαση ἀπό τήν οἰκολογία τῶν οἰκοσυστημάτων στήν ἐξελικτική οἰκολογία φαίνεται πῶς ἀντανაკλᾷ τή γενεακή μετάβαση ἀπό τήν πολιτικά συνειδητοποιημένη γενιά τῆς δεκαετίας τοῦ '60 στή γενιά τῶν γιάσις τῆς δεκαετίας τοῦ '80». Ἀσφαλῶς, τέτοιου τύπου κατηγορίες δέν ἐπιτρέπεται νά ἐκτοξεύονται σέ κάθε ἐπιστήμονα πού παρατάσσεται στό ἐσωτερικό τῆς «σχολῆς τῶν διαταραχῶν» ἀλλά ἔχουν τήν ἀξία τους, καθώς μᾶς ἐπισημαίνουν τόν πολλαπλασιασμό τῶν ἐπιστημῶν πού δέν θέλουν νά ἔχουν καμιά σχέση μέ τίς πολιτικές προστασίας τῆς φύσης, πολύ δέ περισσότερο μέ τήν πολιτική οἰκολογία.

Ἡ στάση αὐτή ἔχει καί τό συμπλήρωμά της κι αὐτό συνίσταται στήν ἀνακάλυψη τοῦ χάους. Οἱ γενικές γραμμές τῆς ἐκλαϊκευμένης ἐκδοχῆς τῆς θεωρίας τοῦ χάους εἶναι γνωστές. Στήν οἰκολογία, τό χάος πρωτοεμφανίσθηκε μέ τόν Ρόμπερτ Μαίη στά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '70, ἔμεινε γιά λίγο στό περιθώριο γιά νά ἐπανεισέλθει βίαια στό προσκήνιο μιά δεκαετία μετά. Ὅρισμένοι διατείνονται ὅτι προοιωνίζεται μιά ἐπανάσταση στόν τρόπο σκέψης μας, ἀντίστοιχη μέ τή θεωρία τῆς σχετικότητας ἢ τήν κβαντομηχανική. Ἄλλοι θεωροῦν τήν ἐπιστήμη τοῦ χάους ὡς μιά πρόσκαιρη παραξενιά. Τήν πιό σύγχρονη ἐκδοχή της στήν οἰκολογική σκέψη τήν περιέγραφα στό κείμενό μου καί δέν θά ἐπανέλθω ἐδῶ. Θά πῶ μόνο ὅτι ἡ σχετική προσέγγιση θεωρεῖ τή φύση ἐξ ὀρισμοῦ ἀσυνεχῆ, ἀπρόβλεπτη, χαοτική, κατακλυζόμενη ἀπό μή ἀναμενόμενες καταστάσεις πού ἐκφεύγουν τῆς ἀντιληπτικῆς ἢ ἐρμηνευτικῆς μας δυνατότητας. Ἐδῶ δίνονται χιλιάδες παραδείγματα πού ἄλλες σχολές σκέψης τά ἔχουν προσεγγίσει ἐντελῶς διαφορετικά, ἀπό τά ἀκραῖα μετεωρολογικά φαινόμενα καί τό κυκλοφοριακό μέχρι τίς μή ἀναμενόμενες κοινωνικές συμπεριφορές, προκειμένου νά περιγραφῶν συστήματα στά ὁποῖα μικροσκοπικές ἀναστατώσεις στήν εἴσοδο τοῦ συστήματος ἐνδέχεται νά πολλαπλασιασθῶν σημαντικά τῆς ἐκροῆς (π.χ. ἡ γνωστή ἐπίδραση τῆς πεταλούδας, ὅπου ἡ ἀνατάραξη τοῦ ἀέρα στό Πεκίνο ἀπό τά φτερά τοῦ ἐντόμου μπορεῖ νά προκαλέσει θύελλα στό Παρίσι). Τό χάος μᾶς χτυ-

πᾶ κατά πρόσωπο μέ ἀσυνήθιστη σφοδρότητα καί ὁ αὐτό τόν κόσμο τῆς συνεχοῦς μεταβολῆς, κίνησης καί ἀλλαγῆς δέν ἔχει θέση ἢ ὅποια σταθερότητα. Ἡ παρούσα δηλαδή κατάσταση τοῦ κόσμου προβάλλεται στό παρελθόν, στήν ἱστορία, καί γίνεται αἰώνια ἀλήθεια. «Ἡ φύση ἦταν ἀνέκαθεν χαοτική», μᾶς λένε, ἄρα δέν ὑφίσταται ἐπιθυμητή κατάσταση, ἁρμονία, αἰσθητική ἢ ἔστω μέγιστη παραγωγικότητα. Ἀκόμη καί διαχειριστικές πρακτικές ὅπως ἡ «ἀειφορία» (ὄχι ἡ ἀειφόρος ἀνάπτυξη) δέν ἔχουν νόημα, ἀφοῦ τό πάνω χέρι τό ἔχει ἡ βίαιη ἐξωτερική ἀλλαγή. Τί νόημα ἔχει δηλαδή ἡ ὀρθολογική διαχείριση μιάς δασικῆς συστάδας ὅταν αὐτή μπορεῖ νά καταστραφεῖ ἀπό ἕναν κεραυνό ἢ νά γίνει οἰκόπεδο ἐν μιά νυκτί;

Ἡ ἀνεκτική αὐτή μεταμοντέρνα προσέγγιση τῶν πραγμάτων, ἀκόμη καί ὅταν βασίζεται σέ καλή ἐπιστήμη, ἔχει τό προσόν ὅτι ἀποδεχόμενη τά πάντα, ἐπιτρέπει τά πάντα. Εἴτε τό ὑποδεικνύουν οἱ μετρήσεις καί οἱ ἔρευνες εἴτε οἱ χαοτικές ἀλλαγές στήν καθημερινή μας ζωὴ πού ἐσωτερικεύονται πολιτισμικά, ἡ σχολή αὐτή διατείνεται ὅτι ὁ κόσμος εἶναι πολύ πιό πολύπλοκος ἀπ' ὅ,τι θά μπορούσαμε ποτέ νά φαντασθῶμε. Ἀσφαλῶς ὅμως πολύπλοκος δέν σημαίνει καί χαοτικός. Πολύπλοκος εἶναι λ.χ. τό τροπικό δάσος βροχῆς ἀλλά μακροσκοπικά ἰδωμένο εἶναι περιγράψιμο καί μάλιστα ποικίλο καί σταθερό. Τό χάος ὑποκαθιστᾷ λοιπόν τήν πολυπλοκότητα τῆς φύσης γιά ν' ἀποδώσει αὐτό πού δέν μποροῦμε νά περιγράψουμε.

Ἡ ἀναγκαστικά ἐλλιπής αὐτή περιγραφή δέν σκοπεύει νά κατεδαφίσει ἔρευνες ἢ καί σχολές σκέψης. Ἀπλῶς μεταφέρει ἕναν διάλογο, ὅσο πιό πιστά γίνεται, κάτι, ἀπ' ὅ,τι φαίνεται, ἀπολύτως ἀναγκαῖο. Ἡ θέση μου, ὅμως, ἐδῶ εἶναι σαφής. Θά ἤθελα νά προειδοποιήσω, ὅπως τό κάνω ἐδῶ καί μιά εικοσαετία, ὅτι τά ζητήματα τῆς οἰκολογίας εἶναι πολύ σημαντικά γιά νά ἐγκαταλειφθοῦν στή δικαιοδοσία τῆς ἐπιστήμης. Πολλῶ μάλλον ὅταν ἡ ἐπιστήμη αὐτή ἐνδέχεται νά τροφοδοτεῖ τίς ἀξιώσεις συγκρότησης ἑνός κόσμου ἀτομιστικοῦ, χαώδους, ἐγωιστικοῦ, κάτι σάν τίς παγκόσμιες ἀγορές, ὅπου ὁ καθείς μπορεῖ νά τραβήξει μπρός μέ ὅλες του τίς προσωπικές φιλοδοξίες ἄσχετα ἀπ' τό κακό πού ἐπιφέρει. Ὅπως διερωτᾶται εὐγλωττα ὁ Ντόναλντ Γουόρστερ: «Τί θά σημαίνει ἐντέλει ἢ ἔννοια περιβαλλοντική καταστροφή σ' ἕναν κόσμο πλημμυρισμένο ἀπό τόσο φυσικό χάος;»

Καταληκτικά σχόλια

Δέν περιμένα ὅτι τό κείμενο αὐτό θά μέ πῆγαινε τόσο μακριά ἀλλά γι' αὐτό καί μόνο θά εὐχαριστήσω τόν δρ Σφενδουράκη. Πρέπει, ὅμως, νά κλείσω μέ μερικές ἀκόμη παρατηρήσεις.

Κατ' ἀρχήν μέ ἱκανοποιεῖ ἰδιαίτερα τό γεγονός ὅτι ὅλο τό ὑπόλοιπο βιβλίο τοῦ ἄρесе (μέ ἐξαίρεση, ἴσως, τό κεφάλαιο τοῦ Θύμιου Παπαγιάννη). Μέ κολακεύει τό γεγονός ὅτι ὑπῆρξε συνεπιμελητής αὐτῆς τῆς ἐκδο-

σης πού μάλιστα ίσως είναι ή πρώτη βιβλιογραφική συμβολή αυτού του είδους στή χώρα μας. Κι αυτό διότι ό επιμελητής (editor) ενός βιβλίου τό σχεδιάζει, προγραμματίζει, τσακώνεται, απορρίπτει, επιλέγει τούς κατάλληλους ανθρώπους κ.ο.κ. Έχει λοιπόν μεγάλη ευθύνη αλλά όφείλει και νά χαίρεται όταν κείμενα συν-συγγραφέων του τυγχάνουν ευμενούς υποδοχής.

Μου φαίνεται, ώς εκ τούτου, αντιφατικό νά αποθεώνονται (και δικαίως) οί μισοί συγγραφείς, νά δέχονται ικανοποιητικά σχόλια οί άλλοι μισοί και ή κριτική νά βομβαρδίζει μόνο αυτόν πού συνέλαβε, προγραμμάτισε και εκτέλεσε τήν έκδοση.

Ένας κακόπιστος αναγνώστης θά έφτανε στό συμπέρασμα ότι αυτό συμβαίνει μόνο όταν ή επίθεση είναι προσωπική, κατευθυνόμενη και προσχεδιασμένη. Πρός Θεού, αποκλείεται νά συμβαίνει αυτό εδώ. Ό κριτής απέδειξε, νομίζω, ότι μ' έχει διαβάσει και στό παρελθόν και άρα θά είχε επιτεθεί μέ τή δέουσα σφοδρότητα έγκαιρως (π.χ. στό βιβλίο μου *Η Αρχαιολογία τής Ανάπτυξης: Πράσινες Προοπτικές*, Πανεπιστημιακές Έκδόσεις Κρήτης, 1996, Πρόλογος Άριστειδής Μπαλτάς, όπου έχουν αναλυθεί άρκετά από τά μοτίβα πού τόν έρέθισαν έν προκειμένω).

Μήπως τό κλειδί βρίσκεται τότε σ' έναν ιδιότυπο συνδικαλισμό πού συνοψίζεται στή φράση «έμφανής ένδεια του φετινού οικολογικού πανεπιστημίου ως προς τό έμψυχο δυναμικό, αφού οί πλέον άρμόδιοι νά καλύψουν τό βασικό του θέμα, δηλαδή οί έρευνητές πού ασχολούνται έπιστημονικά μέ τήν οικολογία, αποτελούν μειονότητα»; Πιθανώς. Θά ήθελα πάντως νά έπισημάνω ότι μέ τήν οικολογία δέν ασχολούνται έπιστημονικά μόνο οί βιολόγοι-οικολόγοι, αλλά και άγρονόμοι, γεωγράφοι, χημικοί, γεωπόνοι, φιλόσοφοι, νομικοί, χωροτάκτες, μηχανικοί, φυσικοί, ιστορικοί και άλλοι ών ούκ έστιν άριθμός. Μάλιστα οί ειδικότητες αυτές είναι άπολύτως απαραίτητες όταν θέμα ενός σεμιναρίου ή και ενός βιβλίου δέν είναι ή έπιστημονική οικολογία αλλά ή σχέση φύσης και οικολογίας υπό τή διττή έννοια πού τήν όρίσαμε και στήν άρχή. Καί μιά άδυναμία του βιβλίου πού δέν τήν έπισημάνε ό κριτής -άκριβώς επειδή θεωρεί ίσως τή βιολογία ως τή μόνη άρμόδια νά μιλήσει για τήν οικολογία- είναι ότι δέν στάθηκε δυνατόν νά καλυφθούν όλες οί πιό πάνω όπτικές. Παρά ταύτα, όφείλω νά πώ για τήν ιστορία ότι στά σεμινάρια δίδαξαν άκόμη ό επίκ. καθηγητής στό Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Λ. Λουλούδης, ή επίκ. καθηγήτρια στό Βιολογικό Τμήμα του Πανεπιστημίου Άθηνών Μαγ. Άριανούτσου και ό καθηγητής στό Βιολογικό Τμήμα του Πανεπιστημίου Κρήτης Μπ. Σαββάκης, των όποιων οί γραπτές συνεισφορές δέν κατέστη δυνατόν νά περιληφθούν στον τόμο για τεχνικούς και άλλους λόγους. Άς σημειωθεί επίσης ότι είχαν κληθεί νά διδάξουν και όρισμένοι άλλοι πού ασχολούνται έπιστημονικά μέ τήν οικολογία αλλά για διάφορους λόγους δέν κατέστη δυνατόν νά παραστούν (Α. Τρούμπης-Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Γιώργος Στάμου-

Α.Π.Θ., Π.Α. Γεράκης-ΕΚΒΥ-Α.Π.Θ., Τ. Λεγάκης, Πανεπιστήμιο Άθηνών). Άλλά βέβαια σ' ένα τέτοιου τύπου σχολείο δέν μπορούν νά χωρέσουν όλοι οί καλοί έρευνητές πού εργάζονται σ' αυτό τόν τόπο και λυπούμαστε πολύ γι' αυτό. Άλλη φορά, ίσως.

Μερικές τελευταίες παρατηρήσεις.

- Ό συλλογικός αυτός τόμος δέν είναι συλλογή άρθρων. Είναι προσχεδιασμένος μέ σημαντική άκρίβεια και αυστηρές προδιαγραφές. Τό ίδιο και τά σεμινάρια.

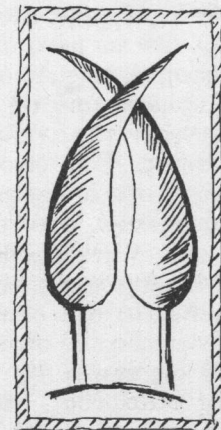
- Τήν ευθύνη για τήν έπιλογή-πρόσκληση τήν έχει προφανώς τό ΔΙΠΕ, όπως άλλωστε και για τό αποτέλεσμα. Μήπως έχει ποτέ προταθεί νά επιλέγονται εισηγητές μέ κλήρωση, μέ έναλλαγή, μέ ποσόστωση ψηλών-κοντών, ξανθών-μελαχρινών, άνδρών-γυναικών κλπ. και έγώ δέν τή γνωρίζω;

- Τό ΔΙΠΕ είναι αυτό πού λέει ό τίτλος του. Τό νά υπαινίσσεται κανείς ότι ή δουλειά του δέν αντιστοιχεί μέ τόν τίτλο του προϋποθέτει ότι γνωρίζει άκριβώς τί κάνει. Τί γνωρίζει ό κριτής μας για μάς και από ποιούς πληροφοριοδότες;

- Η χρήση του όρου «πανεπιστήμιο» γίνεται κυριολεκτικά προκειμένου νά δηλωθεί ή διεπιστημονικότητα-πολυεπιστημονικότητα τής προσέγγισής μας στα πράγματα. Δίνεται επίσης μέ μικρή δόση χιούμορ, διακοπές μέ σεμινάρια κάνουμε, δέν απονέμουμε τίτλους. Παρά ταύτα, τό επίπεδο του Θερινού Πανεπιστημίου είναι μέχρι στιγμής τέτοιο πού μπορεί νά ισχυρισθεί κανείς ότι αποδίδεται τό «state of the art» κάθε κλάδου ή τομέα.

- Ό όρος «έπιδοτούμενος» είναι μομφή; Δηλαδή τά έρευνητικά προγράμματα, τά διδακτορικά, τό ίδιο τό πανεπιστήμιο δέν έπιδοτούνται από τό κράτος ή αν τό θέλετε από τήν κοινωνία;

Έν κατακλείδι, ευχαριστώ τόν κριτή μας για τήν ευκαιρία πού μου έδωσε νά προεκτείνω λίγο τά όσα έγγραψα στό έπίμαχο κείμενο. Τόν ευχαριστώ επίσης εκ μέρους των άλλων συγγραφέων του τόμου για τήν προσοχή μέ τήν όποία μελέτησε τά κείμενά τους.

ΟΙ ΠΑΓΙΔΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΑΓΙΔΕΥΣΕΙΣ ΣΕ ΠΗΓΕΣ ΚΑΘ' ΟΛΑ ΑΞΙΟΣΕΒΑΣΤΕΣ

Βασίλης Κόντης, Σπυρίδων Σφέτας (έπιμ.), Έμφύλιος πόλεμος.
Έγγραφα από τά γιουγκοσλαβικά καί βουλγαρικά αρχεία,
Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1999.

του Γιώργου Μαργαρίτη

Η ανακάλυψη, ανάδειξη καί δημοσιοποίηση αρχαιολογικών υλικών είναι μιά δύσκολη καί επίμονη εργασία. Όσοι ασχολούνται μέ τήν ιστορία, οφείλουν πάντα μικρή ή μεγάλη ευγνωμοσύνη σέ εκείνους πού αναζήτησαν, βρήκαν καί παρουσίασαν κάποια επιπλέον στοιχεία, πλουτίζοντας αυτά πού μέχρι τώρα ξέραμε καί επιτρέποντας στήν αντίληψή μας γιά μιά κατάσταση καί μιά εποχή νά προχωρήσει σέ νέες υποθέσεις ή νά στηρίξει καλύτερα παλαιά συμπεράσματα. Η περίοδος του εμφύλιου πολέμου δέν θά μπορούσε νά αποτελέσει εξαίρεση σέ αυτό, κάθε άλλο μάλιστα. Καθώς ή ιστορική έρευνα, μέ τήν ακαδημαϊκή έννοια του όρου, έχει μόλις αρχίσει νά αντιμετωπίζει μέ τή δέουσα προσοχή τήν περίοδο αυτή της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας, οτιδήποτε θά μπορούσε νά βοηθήσει μελέτες πού βρίσκονται μόλις στήν άφετηρία τους, είναι παραπάνω από ευπρόσδεκτο.

Η ανάδειξη των αρχαιολογικών πηγών έχει φυσικά τή δική της τεχνική καί τους δικούς της κανόνες. Απαιτεί μιά μεθοδολογία πού θυμίζει σέ πολλά τίς τεχνικές των αρχαιολογικών ανασκαφών. Έχει, μέ άλλα λόγια, τήν γεωγραφία καί τήν τοπογραφία της. Τά εύρηματα δέν μπορούν νά έρθουν στό φώς μέ οποιοδήποτε τρόπο, νά εκτεθούν καί νά μελετηθούν ανεξάρτητα από τό περιβάλλον μέσα στό οποίο βρέθηκαν καί του οποίου μέρος είναι. Ο μόνος τρόπος μέ τόν οποίο μπορούν νά βοηθήσουν αποτελεσματικά τήν παραπέρα μελέτη μας είναι νά τά γνωρίζουμε μαζί μέ τόν περίγυρό τους. Τό επίπεδο όπου άνήκαν, τήν χρονολογία καί ό,τι άλλο γνωρίζουμε γι' αυτό, ό τόπος, ό ειδικός χώρος πού καταλάμβαναν μέσα σέ

αυτό τό επίπεδο, ή χρησιμότητά τους ή ό,τι μπορούμε νά συμπεράνουμε γι' αυτήν από τή θέση πού τά βρήκαμε καί πολλά άλλα πού ακόμα καί οι εκπαιδευόμενοι αρχαιολόγοι είναι σέ θέση νά εξηγήσουν καλύτερα απ' ό,τι εγώ. Αν δέν γίνουν αυτά, τό υλικό κινδυνεύει νά άδικηθεί. Η διαφορά ανάμεσα στήν ανασκαφή πού ακολουθεί τίς τεχνικές αυτές καί σέ οποιαδήποτε άλλη είναι τεράστια. Θά έλεγα, υπερβάλλοντας ίσως λίγο, ότι ξεχωρίζει τή δουλειά του αρχαιολόγου από εκείνη του αρχαιολογικού.

Γιά νά γυρίσουμε στό θέμα μας, ή παρουσίαση αρχαιολογικών υλικών γιά τόν ελληνικό εμφύλιο πόλεμο από τά πλούσια στό ζήτημα αυτό αρχεία των γειτονικών μέ τήν Ελλάδα χωρών, πρέπει νά είναι μιά πολύ προσεκτική υπόθεση. Προσωπικά θά φανταζόμουνά τά προκαταρκτικά της, όπως τά αντίστοιχα μιάς αρχαιολογικής ανασκαφής. Στίς πρώτες σελίδες του ήμερολογίου της ανασκαφής ό αρχαιολόγος θά καταγράφει μέ ακρίβεια τό τοπίο, τό χώρο των ευρημάτων καί θά προβληματιστεί πάνω σέ αυτό. Στήν περίπτωση μας, μάλιστα, τά έρωτήματα είναι πολλά. Μέσα σέ τί είδους αρχεία βρέθηκαν τά παρουσιαζόμενα έγγραφα; Από ποιά ποσότητα συνολικά εγγράφων επιλέχθηκαν τά 127 πού δημοσιεύονται; Σέ τί αναφέρονταν οι φάκελοι καί μέσα σέ τί συλλογές φακέλων βρίσκονταν; Τί είδους έπεξεργασία καί «κτένισμα» του υλικού είχε προηγηθεί (ή μπορούμε νά υποθέσουμε ότι είχε προηγηθεί); Ποιά ήταν ή ιστορία, τό παρελθόν αυτών των αρχαιολογικών συλλογών, ή συγκρότηση, ή εξέλιξη τους καί ή πιθανή ως τώρα χρήση τους; Ως ποιο σημείο έφθανε ή ελευθερία πρόσβασης; Ποιά ήταν ή θεματική οργάνωση

τῶν ὑλικῶν, πῶς γινόταν ἡ χρονολογική τους διάταξη; Ἐγινε ἐπίσης, ὅπως ἀναφέρεται, ἐπιλογή. Μὲ ποιά κριτήρια ἐγινε ἡ ἐπιλογή αὐτή; Τί προμοδοτήθηκε ἀπὸ πλευρᾶς ἀντικειμένου, τί ἀπὸ πλευρᾶς ἀξιολογίας, τί ἀπὸ πλευρᾶς ἐνδιαφέροντος; Σὲ καθεμία ἀπὸ τίς κατηγορίες αὐτές τί δέν προμοδοτήθηκε καί γιατί; Καί πολλά, πολλά, πολλά ἄλλα...

Αὐτή ἡ ἀπουσία «τοπογραφικοῦ» προσδιορισμοῦ δημιουργεῖ πλήθος ἐρωτηματικά καί προβλήματα σὲ ὅποιον θέλει νὰ ἀξιοποιήσει μεθοδικότερα τὸ ὑλικὸ αὐτό. Γιά νὰ δώσω ἓνα παράδειγμα, εἶναι τελείως διαφορετικὸ πρᾶγμα τὸ νὰ παραπέμπει ἓνας ἱστορικός σὲ ἓνα εἶδος «Λευκῆς Βίβλου», προσαρμοσμένης στοῦ νὰ ἀποδείξει –μὲ ἀρχαιολογικὸ ὑλικὸ καί αὐτή– τὸ δίκαιο τοῦ συντάκτη της, καί ἄλλο πρᾶγμα τὸ νὰ παραπέμπει κανεὶς σὲ σωστὰ ὀργανωμένα ἀρχεῖα. Ἔχω, γιά παράδειγμα, ἓνα εὖλογο ἐρώτημα: μήπως αὐτές οἱ ἀπίθανες ποσότητες ὀρισμένων εἰδῶν ὀπλισμοῦ πού οἱ Γιουγκοσλάβοι ἰσχυρίζονται ὅτι ἔστειλαν, καταγράφηκαν μόνον καί μόνον ὡς ἀπάντηση στίς ἀλληλοεκτοξευόμενες κατηγορίες περὶ προδοσίας τοῦ σοσιαλισμοῦ καί τῆς ἐπανάστασης πού συνόδεψαν τὴν κρίση μὲ τὴν ΚΟΜΙΝΦΟΡΜ; Προβληματίζονται, λόγου χάρι, γιά ἐκεῖνα τὰ «ἐλαφρά πυροβόλα» τύπου «Σάρατς» –3.500 τόν ἀριθμὸ!– τῶν ὁποίων τὴν ὑπαρξὴ οὔτε οἱ ἀντάρτες τοῦ ΔΣΕ ἀντιλήφθηκαν, οὔτε στοὺς καταλόγους τῶν λαφύρων πού δημοσίευσε ὁ ἑλληνικὸς Ἐθνικὸς Στρατός, ὑπάρχουν. Στὸ σημεῖο αὐτό, καί σὲ πολλά ἄλλα, οὔτε ἡ χρονολόγηση –ἢ ὁ προβληματισμὸς γιά τὴν χρονολόγηση– τῶν παρατιθέμενων ἐγγράφων μᾶς βοηθᾷ νὰ καταλάβουμε.

Πρόκειται δὲ γιά «διπλωματικὴ» ἀλληλογραφία, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι, ἂν καὶ δέν ἀφορᾷ σχέσεις μεταξὺ κρατῶν καί κυβερνήσεων, ἀφορᾷ τίς σχέσεις πολιτικοῦ κόμματος «ἐξουσίας» (ὄχι μόνον λόγω τῆς ὑπαρξῆς τῆς Προσωρινῆς Κυβέρνησης, ἀλλὰ καί ἐπειδὴ μάχεται γιά τὴν ἐξουσία) μὲ ἄλλα κόμματα στὴν ἐξουσία. Τὰ «διπλωματικά» ἀρχεῖα εἶναι συνήθως ἓνα δύσκολο καί πολύπλοκο ὑλικὸ ὅπου ἀναμειγνύονται σχέδια, προθέσεις, διερευνητικὲς προσπάθειες, παραπλανητικὲς ἢ «φτιαγμένες» πληροφορήσεις, ἐπιθυμίες, ἀπὸ κοινοῦ μὲ πολὺ ἐπίσημες σταθερὲς θέσεις. Ἡ ἀξία τοῦ ὑλικοῦ ἀπὸ μόνη της δέν λείπει, δέν ὑπάρχει. Γιά νὰ ὑπάρξει προϋποθέτει ταξινόμηση, χαρακτηρισμὸ, ἀξιολόγηση, σχολιασμὸ μὲ ἄλλα λόγια. Τί εἶναι παραπλανητικὸ, τί εἶναι πολιτικὴ θέση, τί εἶναι διερευνητικὸ ἀνοιγμα. Ἄν δέν τὸ κάνουμε τότε ἀκυρώνουμε τὸ ἔργο τοῦ ἱστορικοῦ, τὸν ἀφήνουμε ἀνεργο. Ἄν ἀρκοῦσε μία παράθεση ἐγγράφων γιά νὰ κατανοήσουμε τὸ ἱστορικὸ γίγνεσθαι, τότε ἡ ἱστορία ὡς ἐπιστῆμη περιττεῖται. Ἄν ὅμως ἀφαιρέσουμε τὸ ἔργο τῆς ἱστορίας, τότε αὐτὸ πού ἀπομένει εἶναι μόνον οἱ χωρὶς ὑπόβαθρο ἐντυπώσεις. Ἡ χύδην ἐκτόξευση στοιχείων εἶναι παραπλανητικὴ, τόσο ὅσο εἶναι καί μία διπλωματικὴ «λευκὴ βίβλος».

Οἱ μικρὲς αὐτές παρατηρήσεις ἐμπεριέχουν τίς

εὐχὲς ἑνὸς ταπεινοῦ μελετητῆ τῆς περιόδου πού ἐπιθυμῶ διακαῶς νὰ χρησιμοποιήσει ἀξιόπιστα τὸ πολὺ σπουδαῖο ὑλικὸ πού περιέχει τὸ βιβλίο αὐτό. Γίνονται, καθὼς, ὅπως ἀνακοινώνεται στὸν πρόλογο τοῦ βιβλίου, θὰ ἐπακολουθήσουν καί ἄλλες ἐκδόσεις ἀρχαιολογικῶν ὑλικῶν, ἴσως, γιά τὴν ἴδια αὐτὴ περίοδο. Στίς νέες αὐτές ἐκδόσεις εὐχόμαι ὀλόψυχα νὰ ὑπάρχει μία μεγαλύτερη φροντίδα γιά τὸν ὀρθὸ προσαρμοσμὸ τοῦ χρήστη αὐτῶν τῶν συλλογῶν πάνω στοῦ τί ἀκριβῶς ἔχει μπροστά του.

Τὰ λάθη μετάφρασης ἢ ἀπόδοσης τῶν περιεχομένων τῶν ἐγγράφων εἶναι ἓνα ἄλλο μείζον ζήτημα τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει, ἢ καί ἤδη ὀδήγησε, σὲ παραπλανητικὰ συμπεράσματα. Φυσικὰ δέν ἔχω μπροστά μου τὰ γιουγκοσλαβικά κείμενα καί ἀπὸ αὐτὰ γνωρίζω –στὴν πρότυπη μορφή– μόνον ὅσα παρουσιάστηκαν στοῦ τελευταῖο συνέδριου γιά τὸν ἐμφύλιον πόλεμο πού ἐγινε στοῦ Πάντειο Πανεπιστήμιο καί ὅσα δημοσιεύθηκαν στοῦ ἀφιέρωμα τῆς ἐφημερίδας *Καθημερινή* στοῦ βιβλίου, στίς 28 Νοεμβρίου 1999.

Ἀπὸ αὐτὰ ὅμως συνάγεται εὐκολὰ τὸ μέγεθος τῶν παρανοήσεων πού μποροῦν νὰ προκύψουν ἀπὸ μιά λάθος μετάφραση ἢ ἀνακριβὴ ἀπόδοση ὄρου. Ἐπιτρέψτε μου νὰ δώσω ἓνα παράδειγμα: Στὸ ἐγγράφο 27 τοῦ βιβλίου (σελ. 103 κ.ε.) παρατίθεται ἓνας κατάλογος τῆς ὑλικῆς βοήθειας πού στάλθηκε στοῦ Δημοκρατικὸ Στρατὸ ὡς τίς 31 Δεκεμβρίου τοῦ 1947. Τὸ ἴδιο ἐγγράφο παρατίθεται σὲ φωτοτυπία στοῦ ἀφιέρωμα τῆς *Καθημερινῆς* πού ἀναφέραμε πιο πάνω. Στὴ φωτοτυπία διαβάσαμε (στὴν πρώτη ἀπὸ πάνω σελίδα) στοῦ σημεῖο 5 τὸν ὄρο *Toskin mitraljeza*, πού περιγράφει τὰ 332 βαριά πυροβόλα πού διατέθηκαν στοῦ Δημοκρατικὸ Στρατὸ. Τὸ *mitraljeza* πού προφανῶς σημαίνει πολυβόλο, τουτέστιν βαρὺ ὄπλο τοῦ πεζικοῦ, μεταφέρεται στοῦ ἑλληνικὸ κείμενο ὡς βαρὺ πυροβόλο (κανόνι δηλαδή –Τορνα στα γιουγκοσλαβικά– καί μάλιστα βαρὺ, δηλαδή, στὴ στρατιωτικὴ ὀρολογία τῆς ἐποχῆς, πάνω ἀπὸ 105 χλστ.).

Ὁ πρῶτος πού παρασύρθηκε ἀπὸ τὴν λανθασμένη μετάφραση εἶναι ὁ ἀξιολόγος δημοσιογράφος τῆς *Καθημερινῆς* πού παρουσίαζε τὸ βιβλίο καί τὰ κείμενα, ὁ κ. Σταῦρος Τζίμας. Φυσικὰ ἡ παράδοση 332 βαρέων πυροβόλων στοῦ ΔΣΕ εἶναι κάτι παραπάνω ἀπὸ ἐντυπωσιακὸ καί ὁ δημοσιογράφος ἔσπευσε νὰ τὸ τονίσει. Προσθέτοντας δὲ καί ἐκεῖνα τὰ «Σάρατς» καί κάτι ἄλλα, ὁ ἴδιος κατέληγε στοῦ συμπέρασμα ὅτι ὁ ΔΣΕ πῆρε καί χρησιμοποίησε 4.000 πυροβόλα! Δηλαδή παραπάνω ἀπὸ ὅσα εἶχαν οἱ Σύμμαχοι στοῦ δυτικὸ μέτωπο ἢ περισσότερα ἀπ' ὅσα εἶχαν οἱ Σοβιετικοὶ ὅταν πολιορκοῦσαν τὸ Βερολίνο. Καί καθὼς οὐδεὶς σκέφτηκε ὅτι 4.000 πυροβόλα ἀπαιτοῦν περὶ πού 150.000 μαχητὲς γιά τὴν χρησιμοποίησή τους, σὺν μίᾳ τερατώδη ὑποδομῇ, ἢ παραπλάνηση, στὴ διάσταση τῆς ἀστειότητος πλέον, διαδόθηκε εὐρέως.

Καί ὅμως, μία προσεκτικὴ ἀνάγνωση τῶν ἰδίων τῶν κειμένων θὰ μπορούσε νὰ μᾶς προφυλάξει ἀπὸ

τέτοια όλισθήματα και υπερβολές –και τόν δύστυχο κ. Τζίμα από άπίστευτα συμπεράσματα. Θά μπορούσε δηλαδή νά μᾶς υποδείξει τή διαφορά πού υπάρχει ανάμεσα στά έγγραφα και στήν πραγματικότητα και νά μᾶς κάνει πιά κριτικούς στήν αντιμετώπισή τους. Οί Σοβιετικοί, οί Γιουγκοσλάβοι, ἔθεσαν πραγματικά στή διάθεση τοῦ Δημοκρατικοῦ Στρατοῦ ἀντιαεροπορικά και ἀντιαρματικά πυροβόλα. Ὑπῆρχαν σέ αὐτούς πολλά τέτοια διαθέσιμα, ἀπό τά λάφυρα και τά ἀποθέματα τοῦ γερμανικοῦ στρατοῦ. Τό διαθέσιμα δέν σημαίνει ὅμως και χρησιμοποιήσιμα. Τό βασικό πρόβλημα ἦταν τό πῶς αὐτά τά πυροβόλα θά μετακινούντο μέσα στήν Ἑλλάδα. Στό κείμενο ἀρ. 30, οί ἴδιοι οί Γιουγκοσλάβοι προειδοποιοῦν ὅτι τό μικρό ἀντιαεροπορικό πυροβόλο τῶν 20 χλστ. δέν εἶναι δυνατό νά φορτωθεῖ σέ ζῶα (νά λυθεῖ σέ κομμάτια ἐλαφρύτερα τῶν 50 κιλῶν δηλαδή). Γιά τήν ἀκρίβεια, τά ἀντιαεροπορικά πυροβόλα τῶν 20 χλστ. εἶχαν βάρος περίπου 500 ὡς 800 κιλά, ἀνάλογα μέ τόν τύπο (Flak 30 ἢ Flak 38). Συνήθως τό σύνολο μεταφερόταν πάνω σέ δύο τροχούς και συρόταν ἀπό αὐτοκίνητο σέ δρόμο. Πολύ λίγα ἀπό αὐτά τά πυροβόλα, τά πλέον σύγχρονα μοντέλα, μπορούσαν νά ἀποσυναρμολογηθοῦν σέ 27 φορτία γιά ὄρεινό πόλεμο (συνολικό βάρος –χωρίς τροχούς– περίπου 500 κιλά). Εἶναι ὅμως ζήτημα ἂν ὁ ΔΣΕ πῆρε κάποια ἀπό αὐτά.

Τό ἀντιαεροπορικό πυροβόλο τῶν 37 χλστ. ζύγιζε ἀπό 1.700 κιλά ὡς περίπου 2.000 κιλά και ἦταν φυσικά ἀδύνατο νά ἀποσυναρμολογηθεῖ γιά ὄρεινό πόλεμο. Ἡ μεταφορά του γινόταν πάνω σέ τροχούς –ἢ σέ αὐτοκινούμενη βάση– και κατά συνέπεια ἡ χρήση του προϋπόθετε ὀδικό δίκτυο και μηχανοκίνητη ρυ-

μούλκηση.² Τό ἴδιο ἴσχυε και γιά πιά «μικρά» ὄπλα, ἀπό ἐκεῖνα πού παρουσιάζονται στίς καταστάσεις. Τό βάρος τοῦ γερμανικοῦ ὄλμου τῶν 81 χλστ. ἦταν, γιά παράδειγμα, περίπου 60 κιλά (124 λίμπρες). Τό δέ βάρος τοῦ γερμανικοῦ ὄλμου τῶν 120 χλστ. (ἀντίγραφο τοῦ σοβιετικοῦ ἀντίστοιχου), ἀπό τό ὅποιο ἐμφανίζεται ὁ ΔΣΕ νά παραλαμβάνει τουλάχιστον 100 κομμάτια ἦταν περίπου 300 κιλά (616 λίμπρες). Γιά τή μετακίνησή του ἦταν τοποθετημένος πάνω σέ δίτροχη βάση και ἀπαιτοῦσε ρυμούλκηση.³

Εἶναι σέ ὅλους γνωστό ὅτι ὁ Δημοκρατικός Στρατός δέν διέθετε δρόμους, αὐτοκίνητα και ρυμουλκά, οὔτε ἀκόμα και στή μεγαλύτερη ἐδαφική του ἐπικράτεια, στά 1.500 χιλιόμετρα πού ἔλεγε τήν ἀνοιξη τοῦ 1948 στή Βόρεια Πίνδο. Ἡ ἀπλή αὐτή παρατήρηση, σέ συνδυασμό μέ τά παραπάνω στοιχεία, δείχνει τή σχετικότητα τῶν ἀναφερομένων στά έγγραφα και τονίζει τήν ἀνάγκη νά τά ἀντιμετωπίσουμε κριτικά. Σέ ἐνάντια περίπτωση ἀπλῶς δημιουργοῦμε ἀβάσιμες ἐντυπώσεις, ὅπως αὐτές πού παρέσυραν τόν κ. Τζίμα στά ἀπίθανα συμπεράσματά του στήν *Κυριακάτικη Καθημερινή*.

1. Μία πυροβολαρχία τῶν τεσσάρων πυροβόλων εἶχε και ἔχει προσωπικό περίπου 150 ἀνδρῶν. Ἀρκεῖ λοιπόν νά πολλαπλασιάσουμε ἐπί χίλια.

2. Τά τεχνικά στοιχεία γιά τόν γερμανικό ὄπλιόμο στό U.S. War Department, *Handbook on German Military Forces*, Baton Rouge and London, Louisiana State University Press, 1990 (1st classified edition, 1945), σ. 345-348.

3. Στό ἴδιο, σ. 322-325.

ANNA MATΘAIOY-ΠΟΠΗ ΠΟΛΕΜΗ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΤΗΣ ΜΕΛΠΩΣ ΑΞΙΩΤΗ 1947-1955

Μαρτυρίες και κείμενα από τὰ Ἀρχεῖα Σύγχρονης Κοινωνικῆς Ἱστορίας

Ἐκδόσεις Θεμέλιο, 1999

τοῦ Ἀγγελου Ἐλεφάντη

Ἡ Ἄννα Ματθαίου καί ἡ Πόπη Πολέμη μέ τό ἄρτι ἐκδοθέν βιβλίο τους γιά τή Μέλπω Ἀξιώτη, καρπό τῆς ἔρευνάς τους στό Ἀρχεῖα Σύγχρονης Κοινωνικῆς Ἱστορίας καί σέ ἄλλες πηγές, κατάφεραν κάτι πολύ σπουδαῖο: μέ φιλολογική ἐπάρκεια, ἐρευνητική ἐπιμέλεια καί ἱστορική ὀξυδέρκεια, μέσα ἀπό διάφορα «χαρτιά» πού φυλάσσονται στό «φάκελο Ἀξιώτη» –ἐπιστολές, κείμενα, κομματικά ἔγγραφα, κριτικές, δημοσιεύματα τοῦ Τύπου κλπ.– οἱ δύο ἐρευνήτριες ξαναζωντάνεψαν τίς διαδρομές τῆς συγγραφῆς ἀπό τότε πού, «ἀνταποκρινόμενη στό κελεύσματα τῶν καιρῶν τῆς κατοχῆς καί τῆς ἀντίστασης μπόρεσε νά σταθεῖ στό ὕψος τῶν περιστάσεων ὅταν βρέθηκε στό “ραντεβού τῆς ἱστορίας”, νά ἀναδειχθεῖ σέ σημαντικό κρίκο τῆς “Ἐλεύθερης Ἑλλάδας” στή Δυτική Εὐρώπη καί νά ζήσει στιγμές θριάμβου», μέχρι καί τὰ πρῶτα μετά τή λήξη τοῦ Ἐμφυλίου χρόνια, ὡς τό 1955, χρόνια πού τὰ ἔζησε σέ ὑπεροχά στίς Λαϊκές Δημοκρατίες. Οἱ Διαδρομές δέν εἶναι βιογραφία τῆς Μέλπως Ἀξιώτη οὔτε κριτική ἀποτίμηση τοῦ ἔργου της, ἀλλά, ὅσο τό ἐπέτρεπαν τὰ γραπτά τεκμήρια πού ἀποτίθενται στό ΑΣΚΙ καί πού ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νά τὰ βρεῖ δημοσιευμένα καί σχολιασμένα στό ἐν λόγω ἔργο, εἶναι μιᾶ ἰχνηλάτηση τοῦ πνευματικοῦ, ἰδεολογικοῦ καί τοῦ πολιτικοῦ ὁρίζοντα πού ὄριζε καί καθόριζε τή σκοπιὰ τῆς συγγραφῆς αὐτά τὰ χρόνια, χρόνια σημάδεμένα ἀπό τήν ἀκράδαντη ἀφοσίωση στόν ἀγῶνα καί τήν ἀγωνία γιά τήν ἔκβασή του. Ἀνίχνευση, λοιπόν, τοῦ χώρου τῆς δημιουργοῦ, τοῦ χώρου πού ὄριζε τὰ ὅριά της, τίς ἀντιλήψεις της, τίς ἰδέες καί τοὺς στόχους πού θέρμαιναν τό ἔργο της. Γιατί τό ἔργο τῆς Ἀξιώτη αὐτά τὰ χρόνια, ὅπως καί τήν

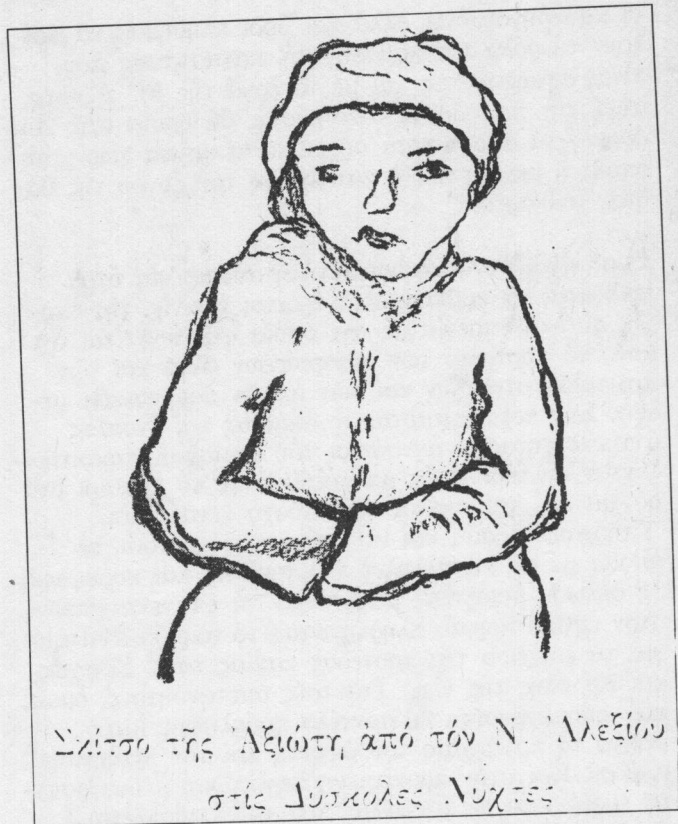
προηγούμενη κατοχική καί τήν ἀμέσως μετακατοχική περίοδο, γραφόταν ἐν θερμῶ, ἦταν «θερμό» ὅσο καυτή ἦταν καί ἡ κἀννη τῶν μαχητῶν τῶν Ἐλασιτῶν στό Δεκεμβριανὰ ἢ τῶν μαχητῶν τοῦ Δημοκρατικοῦ Στρατοῦ.

Ἡ Μέλπω Ἀξιώτη, ἡ βραβευμένη μέ τό κρατικό βραβεῖο γιά τίς *Δύσκολες νύχτες* (1938), αὐτή ἡ προπολεμικά «σοουραλίστρια» λογοτέχνης (*Θέλετε νά χορέψομε Μαρία*, 1940), μέσα στό καμίνι τῆς Ἀντίστασης ἔθεσε τή γραφίδα της στήν ὑπηρεσία τοῦ ἀγῶνα, ἐγίνε «τρικατέζης» ὅπως μέ μιᾶ δόση αὐτοειρωνείας χαρακτηρίζει ἡ ἴδια τόν ἑαυτό της, συνάντησε τόν στρατευμένο λαό καί τή στρατευμένη τέχνη. Ἀπ' αὐτή τή σκοπιὰ γράφει ἀμέσως μετά τὰ Δεκεμβριανὰ τήν *Ἀπάντηση σέ 5 ἐρωτήματα*, πού γίνεται ἀνάρπαστη μέσα σέ λίγες μέρες,* τίς *Πρωτομαγιές 1886-1945, Οἱ Ἑλληνίδες φρουροὶ τῆς Ἑλλάδας, Ἀθήνα 1941-45*, διηγήματα στό *Ἐλεύθερα Γράμματα* καί τό μυθιστόρημα *Εἰκοστός Αἰώνας*, ὅλα δημοσιευμένα τή διετία 1945-46. Ἀπό τήν ἴδια σκοπιὰ συνεχίζει τή συγγραφική καί τή διαφωτιστική της δραστηριότητα στό Παρίσι ἀπό τόν Μάη τοῦ 1947 μέχρι τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1950, ἕνα χρόνο μετά τή λήξη τοῦ Ἐμφυλίου, ὅταν ἀπελάθηκε ἀπό τή Γαλλία. Πρῶτος σταθμός Δρέσδη-Βερολίνο κι ὕστερα ἡ περιπλάνηση στίς Λαϊκές Δημοκρατίες. Ἐπαναπατρίστηκε τό 1964.

* «Ἐξή χιλιάδες ἀντίτυπα ἐξαντλήθηκαν μέσα στίς πρῶτες 13 μέρες, καί ἔντεκα χιλιάδες μέ τή δεύτερη ἔκδοση μέσα σέ 30 μέρες»: ἀπό κείμενο τῆς ἴδιας τῆς Μ. Ἀξιώτη, σ. 22, στίς *Διαδρομές*.

Ἐδῶ, τὰ χρόνια τῆς ἐξορίας σέ φιλόξενο ἀλλά ἄξενο τόπο, ἀποκομμένη ἀπό τή γλώσσα της, τοὺς ἀνθρώπους τοῦ τόπου της καί τὰ ἔργα τους (τό μεγάλο παράπονο γιά μιὰ ἑλληνική ἐφημερίδα, ἔστω στή χάση καί τῆ φέξη), «ὕπνηκος» τοῦ ιδιότυπου «κράτους ἐν κράτει», ὅπως προσφνεύστατα χαρακτηρίζουν οἱ δύο ἐρευνήτριες τό κέντρο ἐξουσίας «πού συγκροτήθηκε μέ ραχοκοκαλιά τό ΚΚΕ σέ συνθήκες “λαϊκῆς δημοκρατίας”» (σ. 253) καί κάτω ἀπό τήν ἀσφυκτική του κηδεμονία, ἡ Μέλπω Ἀξιῶτη συνεχίζει νά γράφει. Θέλει νά εἶναι συγγραφέας ἀλλά συγγραφέας κομμουνίστρια, πράγμα πού, στίς τότε συνθήκες καί στό κλίμα τοῦ σφικτοῦ κομματικοῦ ἐναγκαλισμοῦ, μοιάζει σχεδόν ἀδύνατο, ἀφοῦ ἀκόμη καί ἡ λογοτεχνική συγγραφή ὀφείλει νά εἶναι θεραπευτική τῆς κομματικῆς γραμμῆς. Ἡ Μέλπω Ἀξιῶτη κι ὄλοι οἱ ἐξόριστοι λογοτέχνες καί διανοούμενοι βρέθηκαν ἐξαρτημένοι ἀπό τόν κομματικό μηχανισμό, καθῶς, ἐκτός τῶν ἄλλων, τό ἐπίσημο ἐκδοτικό τοῦ κόμματος, ἡ «Νέα Ἑλλάδα» κι ἀργότερα οἱ «Πολιτικές καί Λογοτεχνικές Ἐκδόσεις», ὅπως καί τό κομματικό ὄργανο *Νέος Κόσμος* ἀποτελοῦσαν τή μοναδική ἐκδοτική δυνατότητα. Τίποτε δέν μπορούσε νά δεῖ τό φῶς τῆς δημοσιότητας χωρίς τήν ἔγκριση τῆς κομματικῆς «Ἐπιτροπῆς Διαφώτισης». Ὅπως σημειώνουν οἱ δύο ἐρευνήτριες, «τό μείζον ζήτημα εἶναι ἀκριβῶς ὅτι τό κόμμα-ἐκδότης δέν μπορεί παρά νά ἐπιζητεῖ τήν πολιτική καθαρότητα τῶν ἔργων πού τό ἴδιο δημοσιεύει, τήν εὐθυγράμμιση μέ τίς ἐκείστοτε πολιτικές του ἐπιλογές». Παράδειγμα: τό κείμενο τῆς Ἀξιῶτη *Μιά καταγραφή στήν περιοχή τῆς Λογοτεχνίας* (1953) ὑφίσταται ἀλλεπάλληλες «ἐπιδιορθώσεις» ἐπί ἐνάμιση χρόνο, «ῶστε νά εὐθυγραμμιστεῖ μέ τό ἐντεινόμενο αἴτημα γιά “συμφιλωτικό κλίμα”». Ἐνῶ, λοιπόν, ὁ *Νέος Κόσμος* ἀπό τόν Φεβρουάριο τοῦ 1952 ὡς τόν Οκτώβριο τοῦ 1953 βάλλει ἐναντίον «ἐκτός τῶν δηλωμένων ἀντιπάλων “Σπυρομελάδων καί Μυριβήλιδων”- καί τῶν Βενέξη, Θεοτοκά, Παναγιωτόπουλου καί Τερζάκη [τούς ὁποίους ἡ Μ. Ἀξιῶτη περιποιεῖται δεόντως μέχρι νεοφασίστα καταγγέλλει τόν Παναγιωτόπουλο], οἱ ἀνάγκες τοῦ Πατριωτικοῦ Μετώπου στή λογοτεχνία ἐπιβάλλουν στή συνέχεια τήν ἐπιεικέστερη μεταχείριση τῶν τελευταίων», σημειώνουν ἡ Πόπη Πολέμη καί ἡ Ἄννα Ματθαίου. Ἔτσι ἡ «Ἐπιτροπή Διαφώτισης» στήν τελική της ἔκθεση γιά τήν *Καταγραφή* παραθεῖται πληθώρα ὑποδείξεων καί διορθώσεων τόσο πραγματολογικῶν ὅσο καί πολιτικῶν πού ἡ συγγραφέας θά ὀφείλε νά σεβαστεῖ. Γιά παράδειγμα γράφουν: «Οὔτε εἶναι σωστό νά χαρακτηρίζεται ὁ Γ.Μ. Παναγιωτόπουλος “νεοφασίστας” πού ἦταν βέβαια πάντα του συντηρητικός ἀλλά δέν ἐμφανίζεται τή στιγμή πού ὑπάρχουν Μυριβήλιδες καί Τερζάκηδες» (σ. 112).

Ἀλλά καί γενικότερα, ἀνεξάρτητα ἀπό τίς ἄνωθεν συγκεκριμένες ὑποδείξεις καί παρεμβάσεις, αὐτή ἡ

Σκίτσo τῆς Ἀξιῶτη ἀπό τόν Ν. Ἀλεξίου
στis Δύσκολες Νύχτες

ἀνάγκη συμμόρφωσης τοῦ ἔργου μέ τήν κομματική γραμμή, βλέπε τήν κομματική ἰδεολογία, εἶναι ἐσωτερικευμένη ἀπό τοὺς ἴδιους τοὺς δημιουργούς· εἶναι ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας πού μερμινᾷ γιά τή συμμόρφωσή του ὥστε τό ἔργο του νά συνάδει μέ τήν πολιτική. Μιά, κιόλας, ἀπό τήν προπολεμική περίοδο τό δόγμα τοῦ «σοσιαλιστικοῦ ρεαλισμοῦ» –πρώτη του σαφῆς διατύπωση γίνεται ἀπό τόν Ζντάνωφ στό συνέδριο τῶν Σοβιετικῶν συγγραφέων τό 1934· καί ἡ σχετική εἰσήγηση τοῦ Ζντάνωφ δημοσιεύεται στήν Ἑλλάδα τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1934 στό περιοδικό *Νέοι Πρωτοπόροι* –ἀποβαίνει ἡ νόρμα γιά τόν στρατευμένο καλλιτέχνη πού καλεῖται νά προασπίσει τήν «προλεταριακή κουλτούρα», ὅπως, ἐπίσης, ὁ ἐπιστήμονας ἡ διανοητής καλεῖται νά προαγάγει τήν «προλεταριακή ἐπιστήμη», τήν «προλεταριακή φιλοσοφία». Τό δόγμα αὐτό στό ἀπόγειο τοῦ σταλινισμοῦ καί σέ συνθήκες ἐξορίας γιά τοὺς Ἕλληνες διανοουμένους ἀποτελεῖ ἐσωτερικευμένη ἐπιταγή ἰδεολογικῆς ὀρθοφροσύνης, στοιχεῖο τῆς παιδείας τους, καί συνάμα ὑποχρέωσης τήρησης κανόνων καί προτύπων γιά τοὺς ὁποίους ἀγρυπνᾷ ἡ Ἐπιτροπή Διαφώτισης τοῦ κόμματος, πού παρεμβαίνει συνεχῶς διορθωτικά, ὥστε ἡ κομμουνιστική «ὀρθότητα» νά μπεῖ στό αἷμα τῶν «μηχανικῶν τῶν ψυχῶν» (Στάλιν), τό ἔργο νά συνάδει ἀπόλυτα μέ τήν κομματική ἰδεολογία.

Γιά τό κλίμα αὐτό καί τίς καταστάσεις μέσα στίς ὁποῖες ἄλλωστε ἐζησαν καί τίς ὑπέστησαν ὄχι μόνο

οί καθοδηγούμενοι αλλά και όσοι κλήθηκαν να παίξουν τό ρόλο τοῦ καθοδηγητῆ, καταστάσεις πού εἶναι συναρτημένες καί μέ τό ἔργο τῆς Μ. Ἀξιότιμης αὐτῆ τῆν περίοδο, οἱ ἀναγνώστες θά βροῦν στίς Διαδρομές τά ἀπαραίτητα ἀρχεϊακά τεκμήρια χωρίς τά ὁποῖα ἡ μελέτη καί ἡ κατανόηση τοῦ ἔργου τῆς θά ἦταν αὐθαιρεσία.

Καί εἶναι συνηθισμένη αὐτή ἡ αὐθαιρεσία ὅταν πρόκειται νά κριθοῦν οἱ ἄνθρωποι ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, μιά αὐθαιρεσία μέ τῆν ὁποῖα φιλοτεχνεῖται ὄχι μόνο τό πορτρέτο τῶν συγγραφέων ἀλλά καί τῶν πολιτικῶν στελεχῶν καί τῶν ἀπλῶν κομματικῶν μελῶν. Στίς τότε καταστάσεις ἀκραίας καί ἐνοπλῆς ἀντιπαλότητος οἱ ἀντίπαλοι τοῦ ἀσπισμοῦ χαρακτηρίζονταν συλλήβδην ὡς μπολοσεβίκοι μέ τό μαχαίρι στά δόντια καί πωλημένοι στή Μόσχα ξενόδοιοι. Ὑπῆρχαν, βέβαια, καί οἱ «παραστρατημένοι», οἱ ὁποῖοι μέ τίς κατάλληλες περιποιήσεις καί κορύφωμα τῆ δῆλωση μετανοίας μπορούσαν νά ἐπανενταχθοῦν στόν ἐθνικό κορμό, πληρώνοντας τό ἀκριβό ἀντίτιμο γιά τά ἐπίχειρα τῆς προτέρας κακίας τους. Συνεχῶς καί ἐφ' ὅλης τῆς ὕλης. Γιά τοὺς ἀμετανόητους, ὅμως, καί «πρωμένους» τό μοντέλο πρόσληψης ἦταν ἐκεῖνο τό πανάρχαιο τοῦ ἀφέντη καί τοῦ πειθήνιου δούλου. Καί στήν προκειμένη περίπτωση ὁ συγγραφέας εἰκονίζεται ὡς ὁ δούλος πού τοῦ ἐπιβάλλεται, ἔξωθεν καί ἄνωθεν, ἡ κομματική γραμμὴ ἀπό τό Κόμμα-Ἀφέντη ἐνῶ ὁ ἴδιος, ὡς ἀκραιό εἶδος ἀλλοτριωμένου καί ἐθελουφλοῦντος ἀνθρώπου, καταλήγει νά ταυτίζεται μέ τόν Ἀφέντη καί νά ὑμολογεῖ: ἡ «ἀγάπη» τοῦ θύματος γιά τόν θύτη. Σέ αὐτή τῆν προσέγγιση τοῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος, μέ τῆν ὑπερβατική ἠγεσία καί τοὺς ὑποτελεῖς τῆς – ἀντίληψη γιά τῆν ὁποῖα τό ἴδιο τό κομμουνιστικό κόμμα μέ τόν κωδικοποιημένο δημοκρατικό συγκεντρωτισμό συνεισέφερε τά μέγιστα στήν ἐπικράτησή τῆς στή διάρκεια τῆς σταλινικῆς περιόδου ὥστε «κόμμα» νά θεωρεῖται μόνο ἡ ἠγεσία, ἐκεῖνο πού παραγωγίζεται, τό κύριο δηλαδή, εἶναι ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, μέλη καί καθοδηγητές, ἦταν καί ἤθελαν νά εἶναι κομμουνιστές. Οἱ ιδέες τους καί οἱ ἀξίες τους, χάρις στίς ὁποῖες στρατεύτηκαν ἕως θανάτου, ἦταν οἱ ιδέες τοῦ κομμουνισμοῦ ὅπως τότε τίς γνώρισαν καί μέχρις ἕνα ὀρισμένο σημεῖο συνέβαλαν καί οἱ ἴδιοι στή διαμόρφωσή τους. Διότι τίποτε δέν εἶναι πιο μυσθευτικό ἀπό τῆν τρέχουσα ἀντίληψη ὅτι στά κομμουνιστικά κόμματα τά πάντα προέκυπταν ἀπό τά «μεγάλα τοιτάτα» τῶν ἱερῶν βιβλίων τοῦ μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ ἢ προέρχονταν ἀπό τίς ἐντολές τῆς Μόσχας. Τό ἑλληνικό κομμουνιστικό κίνημα ἐντάσσεται, βέβαια, ἀπολύτως μέσα στό κλίμα τοῦ παγκόσμιου κομμουνιστικοῦ κινήματος στό ὁποῖο προεξάρχοντα ρόλο διαδραμάτιζε τό ΚΚΣΕ καί ἡ πρώτη στόν κόσμο σοσιαλιστική χώρα, ἡ ΕΣΣΔ, ὡστόσο ἦταν κίνημα μέ ἐντοπιότητα, λαογέννητο, τό ἄρδεψαν σέ με-

γάλο βαθμό «ἰθαγενῆ» ρεύματα καί πνευματικές εὐαισθησίες πού ἔρχονταν μέσα ἀπό τῆν ἑλληνική κοινωνία. Δέν ἦταν οὔτε ξενόφερτο οὔτε «ἀλλοδαπό». Ἐπίσκατα στοιχεῖα καί ἐπιχώριες ἐπεξεργασίες ἂν δέν παντρεύονταν πάντα μέ τόν ἀρμονικότερο τρόπο, ὡστόσο τό συνολικό ἀποτέλεσμα, ἀνιχνεύσιμο σέ ὅλες τῆς ἐκδηλώσεις καί τίς πνευματικοῖδεολογικές καί τίς πολιτικές καί τίς ὀργανωτικές, ἦταν ἕνας νέος, λαϊκός, σοσιαλιστικῆς δυναμικῆς, πολιτισμός. Μέγιστη ἀπόδειξη ἡ τεράστια ἀνάπτυξη καί ἡ λαϊκότητα τοῦ ΕΑΜ ἄργότερα τῆς ΕΔΑ. Φαινόμενα καί τά δύο μὴ ἀναγόμενα στίς «ἐντολές τῆς Μόσχας» ἢ στά κελεύσματα τοῦ σταλινισμοῦ, παραγωγές πρωτότυπες καί τά δύο τοῦ ἑλληνικοῦ ἀριστεροῦ-κομμουνιστικοῦ κινήματος.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, μιά κι ἐδῶ μιλάμε γιά τοὺς κομμουνιστές τῆς προσφυγιάς, μετά τόν Ἐμφύλιο, διανοουμένους ἢ πολιτικοστρατιωτικά στελέχη καί μέλη, πρέπει νά ἔχουμε συνεχῶς στό νοῦ τῆν ἰδεολογία τους, τῆν κομμουνιστική, πού ὄριζε τά δῆματά τους καί τίς πράξεις τους.

Μέσα ἀπ' αὐτό τό κοσμοεἶδωλο συλλάμβαναν τόν κόσμο, τόν ταξιθετοῦσαν, χάρις σ' αὐτό ὀργάνωναν τά ἀξιακά τους συστήματα ἐφ' ὅλης τῆς ὕλης. Συνέβαινε, δηλαδή, τό πρωτάκουστο γιά τά σημερινά ἦθη, οἱ ἄνθρωποι αὐτοί νά ἔχουν ἰδεολογία, ιδέες, ἀξίες, αὐτοσυνειδησία, τῆ δική τους ἰδεολογία, τῆν κομμουνιστική. Ἀλλ' αὐτή ἡ προσέγγιση, τό ἐγγεγραμμένο ἐντέλει σχῆμα τοῦ Ἀφέντη (κόμμα) καί τοῦ Δούλου (κομματικό μέλος), δέν ἐπιτρέπει νά τῆν κατανοήσουμε, δέν ἐπιτρέπει νά ἐρευνήσουμε τῆν ἱστορικότητα τοῦ ἑλληνικοῦ κομμουνιστικοῦ φαινομένου καί μᾶς σαλαγίζει στό νά κρίνουμε τά πάντα ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος: ὁ κομμουνισμός κατέρρευσε, οἱ κομμουνιστές ἦταν ἀνεκαθεν ἐρείπια. Ὅπερ ἔδει δεῖξαι.

Ὁ ἀναγνώστης τῶν Διαδρομῶν θά δεῖ τῆ Μέλπω Ἀξιότιμη νά μιλάει καί νά ξαναμιλάει γιά τό «Κόμμα» στήν κρίση τοῦ ὁποῖου προσφεύγει καί, βεβαίως, ἐννοεῖ τῆν «παραπάνω καθοδήγηση» – ἦταν μέλος ἐνός κόμματος στό ὁποῖο ἡ τελική κρίση ἀνήκε στή δικαιοδοσία τῆς καθοδήγησης. Ἐννοεῖ, ὅμως, καί «κάτι» περισσότερο: τόν ἑαυτό τῆς, τοὺς συντρόφους τῆς, ὅλους ὅσοι ξεκινώντας ἀπό τῆ δικτατορία τοῦ Μεταξᾶ, καί ἀπό πιο παλιά ἀκόμη, διέγραψαν μέν διαφορετικές διαδρομές, ὅλοι ὅμως μέσα στόν ἴδιο ὀρίζοντα, τόν κομμουνιστικό. Ἐκαστος ἐφ' ὧ ἐτάχθη ἢ ὅπου τόν ἔφεραν οἱ περιστάσεις. Αὐτόν τόν ὀρίζοντα δέν τόν ἐβίωνε ἡ Μ. Ἀξιότιμη ὡς ἄτυχη μοῖρα οὔτε τό κόμμα τῆς ὡς δυνάστη. Δέν ξεχώριζε τῆ συγγραφέα ἀπό τῆν κομμουνίστρια. Συγγραφέας ἦταν καί δέν ἐννοοῦσε τόν ἑαυτό τῆς παρά ὡς συγγραφέα. Ἐγινε ὅμως συγγραφέας-κομμουνίστρια, πράγμα οὐδόλως αὐτονόητο γιά κάποιον πού ξέρει καί θέλει «νά γράφει καλά». Ὅπως γράφει ἡ ἴδια, τό κόμμα (στήν Κατοχή) τῆν ἔκανε «τρικατζί». Ὅμως «ὁ τρικατζίς μέρα μέ τῆ μέρα ὄλο καί κάτι μάθαινε γιά

νά μπορεί νά μάθει νά γράφει» (σ. 21). Ποιός ήταν αυτός ο δάσκαλος; Οι ανάγκες του διπλανού της, τῶν συντρόφων της, οι ανάγκες του ἀγῶνα. Ἡ στρατευομένη της δέν ήταν ἡ ὑποταγή ἢ ἡ ἀλλοτρίωση τοῦ δούλου ἀλλά ἡ ἐνσυνείδητη ἐπιλογή μιᾶς ἰδεολογίας καί μιᾶς παράταξης πού τίς θεωροῦσε, ὅπως καί χιλιάδες ἄλλοι, ἀπελευθερωτικές. Καί γι' αὐτό δικές της.

Τό μανιχαϊστικό σχῆμα «οἱ ἐπάνω καί οἱ κάτω» μέ τό ἀπόλυτο κενό ἀνάμεσά τους δέν ἰσχύει παρά μόνο in extremis, ὅταν πιά μέ τόν καιρό σωρευτήκαν οἱ δυσλειτουργίες, τά ἔλαττωματά, οἱ υπερβασίες, ὅταν πιά τό «ἠγετικό κόμμα» δέν ἔπειθε οὔτε τόν ἑαυτό του. Γι' αὐτό καί συχνά, ὥσπου νά σπάσουν οἱ ἀρμοί καί νά ῥθουν οἱ ἀποκαλύψεις, οἱ ρόλοι ήταν ἐναλλάξιμοι στόν κομματικό μηχανισμό: ἡ Μέλπω Ἀξιῶτη κρίνει σκληρά τήν Ἑλλη Ἀλεξίου ἢ τή Φούλα Χατζηδάκη καί ἀντίστροφα. Τό ἐπισημαίνουν αὐτό ἡ Πόπη Πολέμη καί ἡ Ἄννα Ματθαίου (σ. 266) δείχνοντας ὅτι σέ σύνθετα φαινόμενα χρειάζονται σύνθετες καί εὐαίσθητες προσεγγίσεις.

Ἐπιπλέον, μετά τό 20ό Συνέδριο τοῦ ΚΚΣΕ (1956) καί γιά τά καθ' ἡμᾶς μέ τήν «ἀποξυχαριαδοποίηση» (1956-61 Ὀλομέλεια τοῦ ΚΚΕ) ἦρθαν οἱ ἀποκαλύψεις, οἱ ἀπομυθοποιήσεις γιά τόν σταλινικό ζόφο. Ἦταν πιά τό ἴδιο τό κόμμα πού μιλοῦσε γιά τή δικτατορία τοῦ «κόμματος», τίς αὐθαιρεσίες, τά ἐγκλήματα, τά γκουλάγκ, τό στέγνωμα τῆς σκέψης καί ἄλλα πολλά πού ὀνομάστηκαν σταλινισμός. Αὐτή ἡ τομή, γιατί περί τομῆς ἐπρόκειτο, ἐκτός τῶν ἄλλων καί τῶν πολλῶν συνελπειῶν, νομιμοποίησε καί πυροδότησε τήν κριτική σκέψη, τήν ἀμφισβήτηση δομῶν καί λειτουργιῶν μέσα στό ἴδιο τό κόμμα, ἀπό τοὺς ἴδιους τοὺς κομμουνιστές. Ἡ κριτική ἔπαψε νά εἶναι «σοβιετολογία» καί δάκτυλος τῆς ΣΙΑ. Ἄρχισε ἔτσι μιᾶ ὀδυνηρή διαδικασία αὐτογνωσίας ἀλλά καί ἀλλαγῆς πού, μολονότι ἡ ριζοσπαστικότητά της ἀναχαιτίστηκε ἀπό τό ἰδεολόγημα τῆς «προσωπολατρίας» καί τήν ἐπίρρηση ὅλων τῶν εὐθυνῶν στόν Στάλιν, σέ πολλά σημεῖα πῆγε πολύ μακριά καί ἔσκαψε πολύ βαθιά. Πολλές φορές ήταν ἀλυσιτελής καθ' ὅσον ἀνεπαρκής ἢ ἀπλῶς ἐπιδιορθωτική καθ' ὅσον ἰδιοτελής. Δέν εἶναι τοῦ παρόντος αὐτά, ἀλλωστε ἔκτοτε ἔχουν εἰπωθεῖ καί γραφεῖ ἄπειρα ὀλόκληρες βιβλιοθηκῆς. Καί δέν ήταν λίγες οἱ περιπτώσεις πού ἡ ἀνάδειξη ἑνός νέου πνεύματος κομμουνιστικότητας ξεπερνοῦσε τίς δυνατότητες τῶν ἀνθρώπων. Ἦταν «ὁ ἐναντῶς μου ἀκατασκευάστος γιά νά μεταπιαστεῖ μέ τά νέα προζύμια», γράφει ἡ Μέλπω Ἀξιῶτη στόν Γιάννη Ρίτσο τό 1960 (σ. 251). Ἀκατασκευάστος, χωρίς σκευή, χωρίς ἀποσκευές. Ἐχει κάτι τό τραγικό αὐτή ἡ συναίσθηση τοῦ «ἀκατασκευάστου», δείχνει τοὺς κλονισμούς καί τίς ἀντινομίες τῶν ἀνθρώπων καί τῶν καταστάσεων πού ήταν πολύ πῶ δύσκολες ἀπ' ὅσο ὁ εὐκολος καί κυρίως ὁ ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς ἀνέξοδος «ἀντισταλινισμός» τῶν ἡμερῶν μας ἀφήνει νά ἐννοηθεῖ.

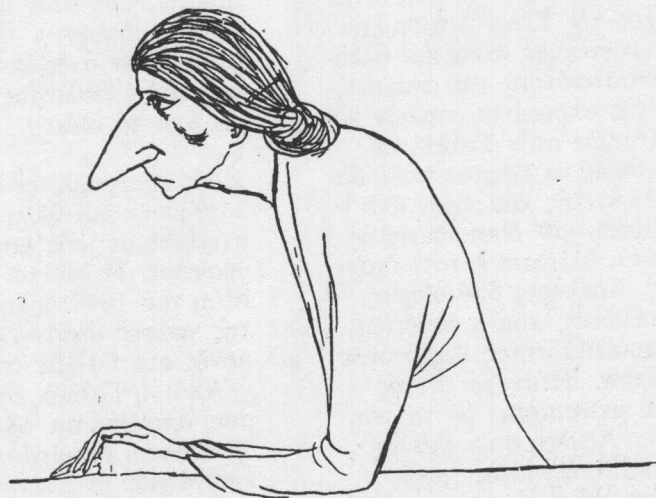
Ἦταν, λοιπόν, ὀδυνηρή ἢ μετά τό 1956 ἀλλαγὴ πού ἔπεινε νά γίνει κίνημα αὐτογνωσίας καί νέας πορείας. Δέν ήταν μιᾶ ἄνωθεν διαταγή, παρ' ὅλο βέβαια πού οἱ ἐπίσημες κομματικές ἀποφάσεις βοήθησαν τό ξεμπλοκάρισμα. Κι ἐδῶ τό ἀντισταλινικό πνεῦμα –πῶ σωστά: τό μετασταλινικό– τροφοδοτήθηκε ἀπό προηγούμενες συνειδητοποιήσεις καί λανθάνουσες ἀμφισβητήσεις. Σέ αὐτή τήν ἀλλαγὴ ἐγγράφεται καί ἡ «ἀκατασκευάστου» Μέλπω Ἀξιῶτη πού ἀκολούθησε τόν γενικό θηματισμό, μέ ἄλλες ἰδέες καί τρόπους, πάντα ὅμως στρατευμένη, ὡς τό τέλος. Καί δέν ήταν ἡ μόνη. Νά σταθῶ μόνο στό δεῖγμα τῶν ἐξορίστων συγγραφέων. Τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1955 ἡ Ἐπιτροπὴ Διαφώτισης τοῦ ΚΚΕ προτείνει 32 συγγραφεῖς τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἀπό ΕΣΣΔ, Πολωνία, Τσεχοσλοβακία, Ρουμανία, Βουλγαρία, νά πάρουν μέρος σέ μιᾶ σύσκεψη (σ. 204). Ἀπ' ὅσο γνωρίζω, ὅλοι ταχθήκαν ἀργότερα μέ τή νέα ἀντισταλινική πραγματικότητα, ἀνάμεσά τους πολλοὶ γνωστοί στό εὐρύτερο κοινό καί τότε καί ἀργότερα, ὅπως ὁ Τάκης Χατζῆς, ἡ Μέλπω Ἀξιῶτη, ὁ Γιώργης Σεβαστιανόπουλος, ὁ Μῆτσος Ἀλεξανδρόπουλος, ἡ Φούλα Χατζηδάκη, ὁ Ἀπ. Σπῆλιος, ὁ Νίκος Ἀκριτίδης, ἡ Ἑλλη Ἀλεξίου, ὁ Παναγ. Μαυρομάτης, ὁ Τάκης Ἀδάμος. Ἡ νέα στάση τῶν συγγραφέων αὐτῶν δέν ήταν ἀποτέλεσμα οὔτε ἄνωθεν διαταγῆς οὔτε καιροσκοπικῆς προσαρμογῆς στά νέα δεδομένα. Ὅπως καί γιά τοὺς ἀντιστοιχοῦς ἀριστεροῦς διανοουμένους-συγγραφεῖς τοῦ ἐσωτερικοῦ ἡ υἱοθέτηση τῆς νέας πορείας καί ἡ καταδίκη τοῦ σταλινισμοῦ ήταν μιᾶ νέα συνειδητοποίηση καί συνάμα μιᾶ προσπάθεια νά «ματαπιαστοῦν μέ τά νέα προζύμια». Ἄλλοι τό πάλαιψαν ἐπάξια, κάποιιοι ἐξῆσαν στόν ἴσκιό τῆς νέας ἡγεσίας, κάποιιοι λίγοι τράβηξαν γι' ἄλλου. Ἔτσι εἶναι. Γιά τίς ἀντιφάσεις τῶν ἀνθρώπων μιλάμε καί ὄχι γιά στρατιωτικά πού ὁ ἐπιλοχίας τά βάζει στή γραμμὴ τό ἕνα πῶ ἀπὸ τό ἄλλο.

Στίς Διαδρομές οἱ ἀναγνώστες μποροῦν νά παρακολούθησαν μιᾶ ἄλλη διάσταση τῆς δημιουργικῆς δραστηριότητάς μιᾶς μαχόμενης, μέ τά μέσα της, συγγραφῆς. Ἡ Μέλπω Ἀξιῶτη, στά 44 χρόνια της, τόν Μάη τοῦ 1947 βρίσκεται στό Παρίσι. Τό διαβατήριό της γράφει: «ἐπάγγελμα: λογοτέχνης. Σκοπός παραμονῆς στή Γαλλία: σπουδές». Καλά!

Ἀπὸ τή Γαλλία, στήν ἔξαρση τοῦ Ψυχροῦ Πολέμου, ἀπελαύνεται τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1950 γιά τήν Ἀνατολική Γερμανία. Αὐτά τά τρία χρόνια μετέχει ἐνεργότατα στίς κινητοποιήσεις τῶν Ἑλλήνων ἀριστερῶν στό Παρίσι μαζί μέ τή γαλλικὴ «Ἐπιτροπὴ Βοήθειας στή Δημοκρατικὴ Ἑλλάδα» πού τή στηρίζει, κυρίως, τό Γαλλικὸ Κομμουνιστικὸ Κόμμα. Γράφει ἄρθρα, μεταφράζει, κάνει περιοδεῖες, συναντᾷ διανοουμένους, δίνει διαλέξεις γιά τήν «Ἐλεύθερη Ἑλλάδα» τοῦ βουνοῦ, γιά τόν Δημοκρατικὸ Στρατό, τήν ἀγγλοκρατία καί τήν ἀμερικανοκρατία, γιά τίς ἐκτε-

λέσεις και τά στρατόπεδα συγκέντρωσης στην Ελλάδα. Σέ μία διάλεξή της λέει: «Αν ή λέξη τραγωδία σημαίνει ανθρώπινο πόνο πού μεταρσιώνεται, τότε ή Ελλάδα παραμένει και σήμερα εκείνο πού ήταν κάποτε: “τό λίκνο τής τραγωδίας”» (σ. 30). Ως έπώνυμη και καταξιωμένη συγγραφέας τό 1949 μετέχει στό Προεδρείο του Παγκόσμιου Συνεδρίου των Όπαδών τής Ειρήνης πού οργανώθηκε στό Παρίσι και τήν Πράγα από 20 έως 25 Απριλίου. Στό ίδιο τραπέζι οι Χόρχε Αμάντο, Λουί Αραγκόν, Αντρέ Κιουρί, Πιέτρο Νένι, Ίρέν και Φρεντερίκ Ζολλό-Κιουρί, Γκεόργκε Λούκατς, Αλεξάντρο Φεντέφ, Πάμπλο Πικάσο, Έμίλιο Σερένι. Στίς Διαδρομές καταγράφονται αρκετά από τά περιστατικά του ρόλου τής Αξιώτη στό Παρίσι, στοιχεία κι αυτά απαραίτητα για τήν αξιολόγηση τής προσωπικότητάς της. Έμμεσα ωστόσο, από τά δημοσιευμένα χαρτιά και τά φροντισμένα σχόλια των δύο έρευνητριών, αναδεικνύονται δύο άλλες πλευρές πού δέν έχουν νά κάνουν μέ τή Μέλω Αξιώτη αποκλειστικά αλλά μέ τόν κόσμο μέσα στον οποίο έζησε ή Αξιώτη. Η πρώτη είναι ότι χάρι σ' αυτή τήν κινητοποίηση τό διάστημα 1945-1950 έγινε γνωστό στή Γαλλία και στην Εύρώπη ότι ή Ελλάδα δέν είναι μόνο ή χώρα των μαρμάρων και των αρχαίων τραγωδών αλλά και χώρα ενός τεράστιου αντιστασιακού κινήματος πού οι Αγγλοαμερικανοί θέλησαν νά συντρίψουν. Είναι χώρα αντιφασισμού, ο σύγχρονος λαός της λαός αγώνων και θυσιών, μία άλλη Ελλάδα σέ σχέση μ' εκείνη των οριενταλιστικών αφηγήσεων. Η άλλη

πλευρά είναι ότι ή Μέλω Αξιώτη και οι συναγωνιστές της θρέθηκαν στό Παρίσι μέσα σέ ένα ζεστό κλίμα συντροφικής αλληλεγγύης. Αντάμωσαν οι σύντροφοι, οι camarades, όπως όλοι οι αντιφασίστες τής Εύρώπης τήν εποχή εκείνη. Δέν είναι μόνο τά μεγάλα ονόματα του Αραγκόν, τής Έλσας Τριολέ, του Νερούντα, του Πικάσο, του Έλυάρ κι άλλων πολλών πού εκφράζουν τήν αλληλεγγύη τους και τή συμπαράστασή τους. Είναι τά άριστερά περιοδικά, οι έφημερίδες, τά συνδικάτα, τά άριστερά κόμματα, τά άπλά μέλη, οι militants πού γεμίζουν τίς αίθουσες και δείχνουν ότι ο αγώνας του ελληνικού λαού είναι και δικός τους. Αυτή ή «εγκάρδια συνεννόηση» —στους αντίποδες τής άλλης πού οδήγησε τους ευρωπαϊκούς λαούς στό σφαγείο του Α' Παγκόσμιου Πολέμου— των αντιστασιακών, των Ευρωπαίων σοσιαλιστών και κομμουνιστών είναι τό ίχνος πού χάραξε (ανεξίτηλα; υπάρχουν και ίχνη πού σβήνουν για πάντα) ή ανάδυση μέσα από τόν αντιφασιστικό αγώνα ενός πραγματικού ευρωπαϊκού λαού, πού δέν φτιαχνόταν με ντιρεκτίβες αλλά από εμπειρίες οδυνηρές κι αγώνες. Η λέξη «σύντροφος», σέ όλες τίς ευρωπαϊκές γλώσσες, ήταν γεμάτη νοήματα και ζωνφόρες παραστάσεις. Φαίνεται καθαρά στίς Διαδρομές αυτό τό ίχνος τής ευρωπαϊκής συντροφικότητας. Υπάρχουν κι άλλα πολλά ίχνη τής ίδιας ιστορίας, φωνές ξεχασμένες, ταπωμένες κι άλλες χαμένες για πάντα σ' αυτό τό πολύδουο ραβαΐσι του αντιφασιστικού πολέμου, κορυφαίο σημείο του αιώνα πού πέρασε.

pour Melpo —
Elizabeth Ska

Σκίτσο τής Αξιώτη από τά χρόνια του Παρισιού
(: Π. Κουσαθανάς, έπιμ., Γράμματα στή Μέλω από τόν άδελφό της
Πανάγο Αξιώτη, Μύκονος 1997)

«ΣΚΗΝΗ ΩΣ ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΟΥ...»

Μιά αντιρομαντική τοποθέτηση στην Αθήνα τοῦ 1845

τῆς Μαρίας Τόμπρου

Η θεωρία τοῦ ρομαντισμοῦ στην Ἑλλάδα κατά τῆ ρομαντική περίοδο δέν ἔχει μελετηθεῖ συστηματικά. Οἱ τρεῖς, λ.χ., ἀναφορές τοῦ ὄρου καί τῆς ἔννοιας τοῦ ρομαντισμοῦ, πού ἔχουν ἐντοπιστεῖ σέ κείμενα τῶν πρώτων ρομαντικῶν μας χρόνων, εἶναι φανερό ὅτι δέν εἶναι ἀρκετές γιά νά δηλώσουν τήν ἔκταση τῶν περί ρομαντισμοῦ συζητήσεων πού θά πρέπει νά εἶχαν διεξαχθεῖ ἐκεῖνα τά χρόνια. Ἄλλωστε οἱ δύο πρώτες ἀπό τίς ἀναφορές αὐτές ἔχουν μείνει ἀνεκμετάλλευτες, ἐνῶ ἡ περιγραφή τῆς τρίτης εἶναι ἀνακριβής: ἀνεκμετάλλευτη εἶναι τόσο ἡ αντιρομαντική τοποθέτηση τοῦ Κοραῆ στόν δεύτερο τόμο τῶν *Ἀτάκτων* (1829), ὅσο καί ἡ σημαντική κριτική (*Ἑλληνική Πλάστιγγα*, 1836) τοῦ Ἀλέξανδρου Σούτσου γιά τά ποιήματα τοῦ ἀδερφοῦ του Παναγιώτη (*Κιθάρα*, 1835), ἡ ὁποία ἀναφέρεται στό θέμα τῆς δυσκολίας πρόσληψης τοῦ ρομαντισμοῦ ἀπό τοὺς Ἕλληνες τῶν πρώτων μετεπαναστατικῶν χρόνων καί ἀνακριβῆ εἶναι τά περί τοῦ ὑποτιθέμενου προλόγου τῆς *Φροσύνης* τοῦ Ἀλέξανδρου Ρίζου Ραγκαβῆ (*Διάφορα ποιήματα*, τ. Α', 1837) ὡς μανιφέστου τοῦ ἑλληνικοῦ ρομαντισμοῦ, γιατί ὁ πρόλογος αὐτός ἀναφέρεται σέ ὅλα τά δράματα πού περιλαμβάνει ὁ τόμος καί ὄχι μόνο στό *Φροσύνη*. Θά πρέπει ἐπίσης νά σημειωθεῖ ὅτι, ἀπ' ὅσο γνωρίζω, δέν ἔχει σχολιαστεῖ ἡ πρώτη θετική ἀναφορά στό ρομαντισμό, ἐκεῖνη τοῦ Ραγκαβῆ, πού βρίσκεται στόν πρόλογο τοῦ ποιήματός του «Δῆμος κι Ἑλένη» (1831).¹

Με τήν ἐργασία αὐτή θά ἐπιχειρήσω νά παρουσιάσω μίαν ἄγνωστη πραγματέυση τοῦ θέματος τοῦ ρομαντισμοῦ, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τήν πρώτη, παρά τήν ἀντιφατικότητά της, ἀντιρομαντική ἐκδήλωση στην Ἑλλάδα ἔπειτα ἀπό ἐκεῖνη τοῦ Κοραῆ. Θά προσπαθῶ νά περιγράψω τίς ἐναντίον τοῦ ρομαντισμοῦ θέσεις πού φαίνεται νά διατυπώνει τό 1845 ἕνας νεαρός φοιτητής τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ὁ Ἰωάννης Μινῶτος, μέ τό βιβλίο του *Δοκίμιον ἱστορι-*

κόν περί τῆς γαλλικῆς φιλολογίας. Ἐπειδή τό βιβλίο αὐτό, παρ' ὅτι ἡ ἔκδοσή του ἀναφέρεται στή Βιβλιογραφία τῶν Γκίνη καί Μέξα, ἔχει περάσει σχεδόν ἀπαρατήρητο (οἱ μόνο πού τό ἀναφέρουν εἶναι ὁ Κ.Θ. Δημαρᾶς² καί ἡ Ἐλισάβετ Παπαγεωργίου-Προβατᾶ,³ πού μιλοῦν γι' αὐτό ἐπ' εὐκαιρία ἡ δι' ὀλίγων, χωρίς νά προσέξουν τό ἀντιρομαντικό του περιεχόμενο), θά περιγράψω τό περιεχόμενό του, δίνοντας ἔτσι τό πλαίσιο μέσα στό ὁποῖο ἐκδηλώνεται ἡ ἀντιρομαντική ἀντίδραση. Τό ἔργο ἀποτελεῖται ἀπό δύο τόμους συνολικῆς ἔκτασης 501 σελίδων. Τά δύο πρώτα κεφάλαια τοῦ πρώτου τόμου εἶναι ἀφιερωμένο σέ μιά προσπάθεια παρακολούθησης τῆς ἱστορίας τῆς γαλλικῆς γλώσσας, ἐνῶ ἀπό τό τρίτο ἕως καί τό ἔκτο κεφάλαιο ὁ συγγραφέας ἀναφέρεται στή γαλλική ποίηση μέ ἰδιαίτερη ἔμφαση στή δραματική. Ὁ δεύτερος τόμος περιλαμβάνει τό ἔβδομο καί τελευταῖο κεφάλαιο καί διαιρεῖται σέ τρία μέρη, στά δύο πρώτα ἀπό τά ὁποῖα ὁ συγγραφέας ἐξετάζει τήν ἐποποιία καί τή λυρική ποίηση ἀντιστοίχως, ἐνῶ στό τρίτο πραγματεύεται τή μυθοποιία, τή σάτιρα, τή διδακτική καί τήν περιγραφική ποίηση, καταλήγοντας σέ μιά συγκριτική ἐξέταση τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μέ τή γαλλική λογοτεχνία.

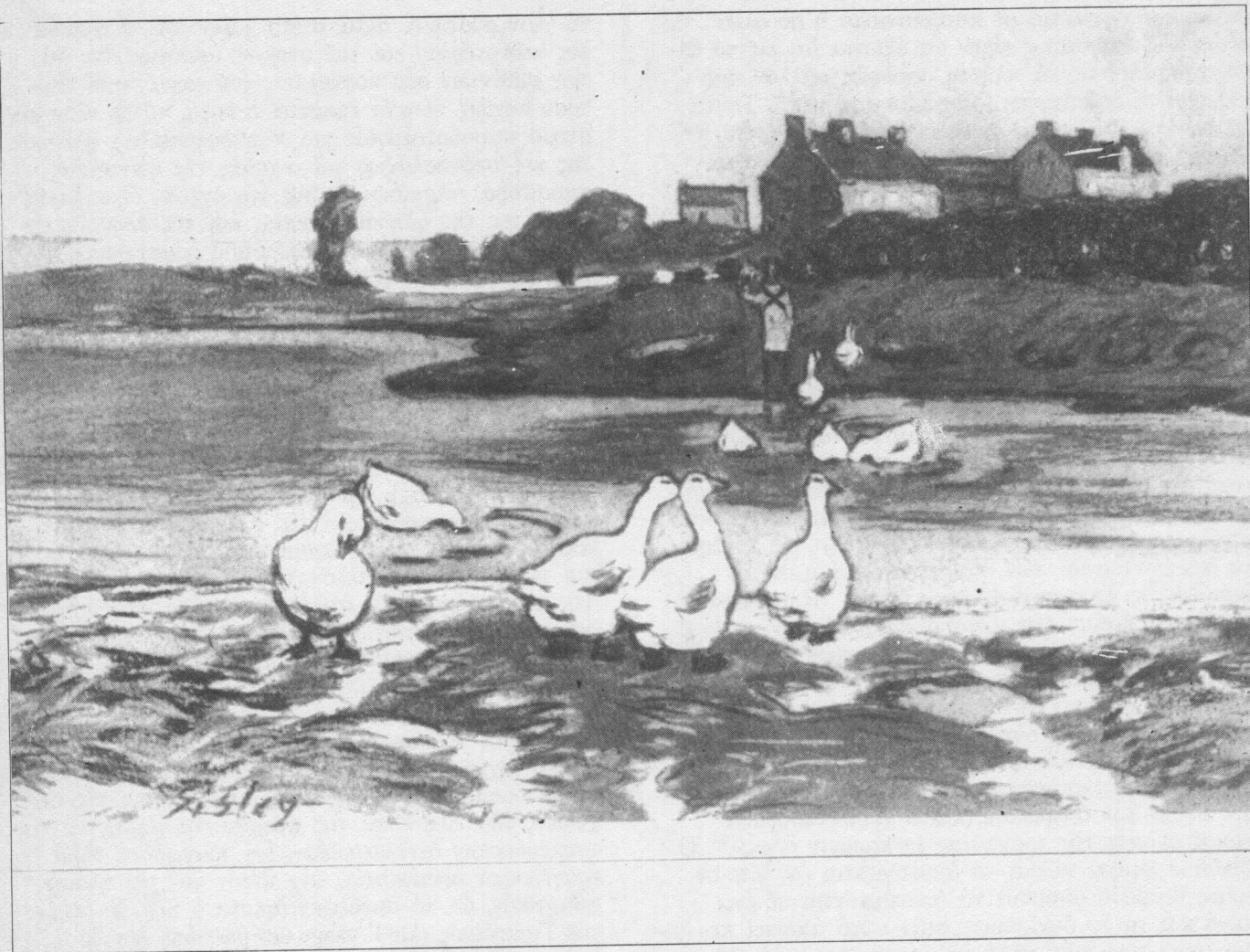
Στήν εἰσαγωγή τοῦ *Δοκίμιου* του, μιλώντας γιά τίς διαφορετικές ἀπόψεις τῶν ρομαντικῶν καί τῶν κλασικιστῶν ὡς πρός τίς χρονικές ἀρχές τῆς γαλλικῆς λογοτεχνίας,⁴ ὁ Μινῶτος παραπέμπει τόν ἀναγνώστη στό τέλος τοῦ τόμου, ὅπου ἐξηγεῖ καλύτερα τοὺς ὄρους ρομαντικό καί κλασικό. Ἐκεῖ, ἀφοῦ προβεῖ σέ μιά ἱστορική ἀναδρομή τῶν ἐννοιῶν πού ἐξέφραζαν κατά καιροῦς αὐτοῖ οἱ ὄροι, καταλήγει διατυπώνοντας τή δική του ἄποψη: «Αἱ λέξεις ὅμως αὐταῖ», γράφει, «παρέχουσι μᾶλλον ἀφορμὴν εἰς σχολιαστικὰς ἐριδας ἢ εἰς διαστολήν τῶντι συστημάτων φιλολογικῶν. Διότι δέν ἐξεύρομεν πῶς καλή μὲν τραγωδία τοῦ Σοφοκλέους εἶνε κλασσική, καλή δέ τραγωδία

τοῦ Σακεσπείρου εἶνε ρωμαντική· δέν ἐξεύρομεν πῶς ἢ μέν *Ἰλιάς* ἢ ἡ *Αἰνειάς* εἶναι κλασσική ἐποποιΐα, ἢ δέ *Ἠλευθερωμένη Ἱερουσαλήμ* ἢ ὁ *Ἀπολεσθείς Παράδεισος* εἶναι ρωμαντική ἐποποιΐα, καθ' ὅποιανδήποτε σημασίαν καί νά ἐκλάβωμεν τάς λέξεις ταύτας. Διά τοῦτο μᾶς ἀρέσκει πολύ ἡ γνώση ἐνός τῶν συγχρόνων κορυφαίων τῆς ρωμαντικῆς λεγομένης ποιήσεως, εἰπόντος· «ἐν τῇ φιλολογία, ὡς ἐν παντί πράγματι, δέν ὑπάρχει εἰμὴ τό καλόν καί τό κακόν, τό ὠραῖον καί τό ἄσχημον, τό ἀληθές καί τό ψευδές. «Ὅθεν... τό καλόν ἐν τῷ Σακεσπείρῳ εἶν' ἐπίσης κλασσικόν (ἐάν κλασσικόν σημαίνει τό ἀξιοσπούδαστον) ὡς τό καλόν ἐν τῷ Ρακίνα, καί, τό ψευδές ἐν τῷ Βολταίρῳ εἶν' ἐπίσης ρωμαντικόν (ἐάν ρωμαντικόν δηλοῖ τό μή καλόν) ὡς τό ψευδές ἐν τῷ Καλδεράνι (Victor Hugo, Odes et Ballades πρόλογος)».⁵ Στηριζόμενος σ' αὐτή τήν ἀποψη τοῦ Οὐγκώ ὁ Μινῶτος φαίνεται νά θεωρεῖ ρομαντικό «τό μή καλόν, τό μή ὠραῖον, τό μή ἀληθές, ἐν γένει τό ἀντιβαῖνον εἰς τήν φύσιν, τήν μόνην πάντων τούτων ἀληθῆ ἐστίαν, καί εἰς τούς κανόνας ἐκείνους, τούς ὁποίους ἀκολουθήσασαι αἱ ὑψηλαί φύσεις, διέγραψαν εἰς τούς μμητάς των τόν αἰώνιον τῆς φύσεως χαρακτήρα».⁶ Καί τοῦτο διότι πιστεύει πῶς εἶναι προφανές ὅτι «χάριν τοῦ πνεύματος τῆς καινοτομίας οἱ νεώτεροι ἢ οἱ λεγόμενοι *ρωμαντικοί*, θηρεύοντες ἐτέραν φύσιν παρ' ὁποίαν μᾶς ἐξεικόνισαν οἱ ἀρχαῖοι, ἤτοι οἱ ἀληθέστατοι πάντων τῶν ζωγράφων αὐτῆς, ἀπέχουσι πολύ τῆς ἀληθοῦς φύσεως, παραβάτες ἐν γένει τούς κανόνας, δι' ὧν ἐκεῖνοι τήν ἀνεύρον, τήν ἐσπούδασαν, τήν ὠκειώθησαν καί ἐδίδαξαν διά τῶν πρωτοτύπων, τά ὅποια μᾶς κατέλιπον, πῶς νά τήν μιμώμεθα».⁷ Γιά ὅλα αὐτά ὁ Μινῶτος ἄγεται στό συμπέρασμα ὅτι «δικαίως ἡ λέξις *Ρωμαντισμός* θέλει σημαίνει παρ' ἡμῖν ἐν μέν τόν *λεξιφανισμόν*, ἤτοι τό κακόζηλον κατά τήν γλώσσαν, ἐν δέ τό ψευδές, τό ἄσχημον, τό κακόν, ἤτοι πᾶν τό παραβαῖνον τήν φύσιν καί τούς κανόνας καί τά πρωτότυπα, ἅτινα τήν διδασκοῦσι, κατά τά ἐπινοήματα τῆς φαντασίας».⁸

Ἀπό τά προηγούμενα συμπεραίνει κανεῖς ὅτι ὁ Μινῶτος θεωρεῖ χωρίς περιχόμενον τή διαφωνία ρομαντικῶν καί κλασικιστῶν, γιατί πιστεύει ὅτι δέν ὑπεισέρχεται στό θεμελιῶδες γι' αὐτόν θέμα τῆς ποιότητος τοῦ ποιητικοῦ ἔργου, καί ὅτι ἂν χρησιμοποιεῖ τούς ὄρους κλασσικός καί ρομαντικός εἶναι γιατί ἡ συγχῆ ὡς τότε καί καθιερωμένη χρῆσις τους τόν κάνουν νά μήν μπορεῖ νά τους ἀποφύγει. Τό ὅτι ὁ Μινῶτος δέν εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ ἀντίθετος πρὸς τό ρομαντισμό γενικά ὡς λογοτεχνική ἀναζήτηση φαίνεται καί ἀπό ἄλλα σημεῖα τοῦ ἔργου του. Φτάνει μάλιστα νά τόν θεωρεῖ ἕως καί ἀνανεωτική τάση, ἀφοῦ γράφει: «Ἄλλ' ἢ Γαλλικῆ Ἐπανάστασις δέν ἐνέπνευσε τήν λύραν διά μόνου τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τῆς ἐλευθερίας καί τῆς φιλοπατρίας· ἡ θεὰ δέ τοσούτων συμβάντων ἀπροσοδοκῆτων, τοσαύτης εὐτυχίας καί πτώσεως ἀνδρῶν τινῶν, ἰδίως δέ τοῦ ἀνδρός τοῦ πεπρωμένου,

τοσούτων καταστροφῶν, τοιούτων μεγάλων μεταβολῶν τῶν ἐθνῶν, καί πάντων τούτων ἐν διαστήματι τεσσαράκοντα ἐτῶν, ἔπρεπε νά διεγείρει βαθεῖας καί ποικίλας ἐντυπώσεις εἰς τάς ψυχάς τῶν ποιητῶν καί νά ἐπαίρη αὐτῶν τήν διάνοιαν πρὸς τόν Θεόν. Αἱ ἐμπνεύσεις δέ τῶν νέων τούτων λυρικῶν, ὡς κινούμενοι οὐχί ὑπό ἀπλῶν μηχανημάτων τῆς τέχνης, εἶν' ἀληθέστεραι, πραγματικώτεραι τῶν τοῦ Μαλεβρίου καί Ρουσώ. Μεταξύ δέ αὐτῶν λάμπουσιν ὡς περιαιγεῖς ἀστέρες Λαμαρτίνος, Οὐϊκτωρ Οὐγος, Κασμίρος Δελαβίγγης καί Βερανζέρος».⁹ Ὁ Μινῶτος ἀναζητεῖ μάλιστα καί τίς ρίζες τῆς νέας εὐαισθησίας: «Ὅπαδοί δέ τοῦ αἰσθήματος καί τῆς φύσεως, τῆς ὁποίας ἦσαν σφοδροί λάτραι, καί εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τό πνεῦμα κοινωνίας παραλλοιωσάσης καί φθειράσης ἐν γένει τόν χαρακτήρα καί τήν ὄψιν τῆς φύσεως, ὁ Ρουσώ καί ὁ μαθητής του Βερναρδίνος Σαίν-Πιέρρος ἐγένοντο πρόδρομοι τῆς νέας ποιήσεως, τῆς ὁποίας κορυφαῖος καί τελειωτής ἀνεδείχθη ὁ κ. Σαταβριάνδος».¹⁰ Τό γεγονός ὅτι ὁ Μινῶτος θεωρεῖ τόν Ρουσώ καί τόν Μπερναντέν ντέ Σαίν-Πιέρ (συγγραφέα τοῦ ρομωμικοῦ μυθιστορήματος *Παῦλος καί Βιοργίνια*) προδρόμους τοῦ ρομαντισμοῦ καί τόν Σαταβριάνδο (στά ἔργα τοῦ ὁποίου εἶναι ἐμφανῆς ἡ ἀπήχησις τῶν ἰδεῶν τοῦ Ρουσώ) κορυφαία ἔκφρασις του δείχνει ὅτι θεωρεῖ πυρήνα τῆς ρομαντικῆς ἰδιοσυγκρασίας τήν ἀνθρώπιν εὐαισθησία ἀπαλλαγμένη ἀπό τίς παραμορφωτικές ἐπιδράσεις τῆς ἀστικῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Εἶναι φανερό, ἐντούτοις, ὅτι ὁ Μινῶτος δέν βλέπει μέ θετική διάθεση τίς κοινωνικῆς ἀναζητήσεις τοῦ ρομαντισμοῦ καί ὅτι γι' αὐτό προτιμᾷ ἀπό τούς ρομαντικούς τόν προσανατολισμένο πρὸς τό πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ Σαταβριάνδο. Ὁ Μινῶτος αἰσθάνεται ὅτι ἡ ἐνασχόλησις τῶν ποιητῶν μέ τά κοινά τους ἀπομακρύνει ἀπό τή θρησκευτικῆς φύσεως πνευματικῆ ἀναζήτησις καί ὅτι ἔχει ἀρνητικῆς ἐπιπτώσεις στόν λυρισμό τους: «Νῦν δε», γράφει, «οἱ θαυμασταί τῆς νέας ταύτης ποιήσεως φοβοῦνται μήπως ἢ εἰς τά κοινά σύμπραξις τοῦ κυρ. Λαμαρτίνου φθειρῆ διά τῆς τριβῆς τῶν θετικῶν ἰδεῶν καί τοῦ αἰχηροῦ τῶν πολιτικῶν συζητήσεων τῆς Μούσης αὐτοῦ τό ἀγνόν καί θρησκευτικόν, καί τῶντι αὐτή φαίνεται ἤδη ἀπολέσασα κατά μέρος τόν ἔσοχον τοῦτον τῆς νεότητός τῆς χαρακτήρα».¹¹ Τά ἴδια παρατηρεῖ ὁ Μινῶτος καί γιά τόν Οὐγκώ, παραθέτοντας μίαν ἀνάλογη παρατήρησις τοῦ Τισό: «Ὁ νέος οὗτος ἀναμορφωτής ὅτε μεν ἵπταται ἐν τῷ οὐρανῷ, ὅτε δ' ἔρπει ἐπὶ τῆς γῆς, ὡς ὁ Σατάν τοῦ Μίλτωνος ὁ ὑποστάς ἀναξίαν μεταμόρφωσιν καταβαίνων ἀπό τοῦ θρόνου. Φέρει μέν ἐπὶ τοῦ μετώπου βαθὺν τῆς ποιήσεως τύπον· ἀλλά διά τί νά μαινῆ οὕτω τά τιμαλφέστερα δῶρα; Ὁ Οὐϊκτωρ Οὐγος δύναται μέν νά καθέξη ὑψηλόν βαθμόν ἐπὶ τοῦ φιλολογικοῦ ἡμῶν ὀρίζοντος, δύναται δέ καί νά πέσῃ διά παντός ὡς ὁ Ρονσάρδος».¹²

Μποροῦμε τώρα νά ἀναφερθοῦμε στά σημεῖα

ἐκείνα τοῦ βιβλίου στά ὅποια ἡ στάση τοῦ Μινώτου πρὸς τὸ ρομαντισμὸ δέν φαίνεται εὐνοϊκῆ. Ὁ Μινώτος φαίνεται κατ' ἀρχὴν νά διαφωνεῖ μέ τὸ ἰδεολογικὸ ὑπόβαθρο τοῦ ρομαντισμοῦ, ὁ ὁποῖος στά μάτια του ταυτίζεται μέ τή «δημώδη δεισιδαιμονία»¹³ καί τόν «ἱερατικόν φανητισμόν»,¹⁴ δηλαδή μέ τήν ἀγάπη γιά τήν ἐξωτερική ἐπίδειξη πού δείχνουν οἱ ἱερωμένοι: «Ἄς ἐχῶσι λοιπόν οἱ κύριοι Ρωμαντικοί, πρὸς οὓς ταῦτα μέν ἐν προσομίῳ, ἄς ἐχῶσι τήν βαρβαρότητα νά θελήσωσι πάλιν ἵνα καταδύσωσιν τήν πατρίδα αὐτῶν ἐν τῇ ἀβύσσῳ τοῦ Μεσαίῳνος, τήν ὁποίαν μόλις προχθές, ὡς εἶπομεν, ἔφραξεν ἰδίαις χερσὶ διά τοσοῦτων θυμάτων, τέκνων ἡρωικῶν αὐτῆς, γενναίως προσενεγκούσα ταῦτα ὀλοκαύτωμα μαρτυρικόν ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῆς ἀπάντων ἐλευθερίας!»¹⁵ Τῆ σκέψη του αὐτῆ συμπληρώνει καί μέ τὰ ἐξῆς: «Ἡ Ρωμαντικὴ λοιπόν καλουμένη ποίησις ὡς καί ἡ γοθτικὴ ἀρχιτεκτονικὴ, τὰς ὁποίας νῦν οἱ καινοτόμοι προβάλλουσιν εἰς μίμησιν ὡς παραχθείσας ἐξ αὐτοῦ τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος κατὰ τόν Με-

σαίῳνα, οὐδέν ἄλλον ἦσαν εἰμῆ προϊόντα Ἀραβικά!».¹⁶ Ἡ ἀπέχθεια τοῦ Μινώτου γιά τόν Μεσαίῳνα δέν θά πρέπει νά μᾶς κάνει νά νομίσουμε ὅτι ἀσπάζεται τίς ιδέες τοῦ Διαφωτισμοῦ, γιατί δέν φαίνεται νά διάκειται εὐνοϊκά οὔτε καί πρὸς αὐτές: λ.χ. θεωρεῖ τὸ ἔργο τοῦ Βολταίρου ὑποδεέστερο ἐκείνου τοῦ Κορνέιγ καί τοῦ Ρακίνα, «οἵτινες, καί ἂν ἐφθειραν τήν ἱστορικὴν καί τήν τοπικὴν ἀλήθειαν, τηροῦσιν ὁμως τήν ἀνθρωπίνην ἀλήθειαν, τήν ὁποίαν παραμόρφωσεν ἐν γένει ἡ φιλοσοφία τοῦ ἡ' αἰῶνος».¹⁷

Ἐνα ἀκόμα στοιχεῖο τῆς ρομαντικῆς ἰδεολογίας πού δέν βρῖσκει σύμφωνο τόν Μινῶτο εἶναι ἡ αισθησιακὴ τολμηρότητα: «Ἄλλ' ὅποσον ἀπέχουσιν», γράφει, «καί ἐρωτομανεῖς καί ἀσελγεῖς ἡρωῖνοι τῶν νεωτέρων δραμάτων ἀπὸ τοῦ ἠθικωτάτου χαρακτήρος τῆς ρακινικῆς Φαίδρας, τῆς διεγειρούσης ἐν ἡμῖν τὰ δύο πλέον ἀντίθετα συναισθήματα, τήν ἀποστροφὴν καί τόν οἶκτον!».¹⁸ Ἡ διαφωνία του αὐτῆ γίνεται φανερὴ καί ἀπὸ ἄλλες ἀναφορές, τίς ὁποῖες ἀξίζει νά σημειώσουμε προκειμένου νά διαπιστώσουμε ἂν ἡ

στάση του οφείλεται σέ πουριτανισμό ή σέ άλλα αίτια: «Ο Βολταίρος εἶχεν ὡς ἀξίωμα ὅτι εἰς τό θέατρον πρέπει τίς νά πλήττη σφοδρῶς μᾶλλον παρ' ἀκριβῶς (il faut frapper fort plutot que juste). Τοῦτο δέ ἐγένετο ἀξίωμα εἰς πάντας τοὺς μιμητάς του, οἵτινες, θηρεύοντες τὰς σφοδράς προσβολάς, παριστῶσιν ἐπί τῆς σκηνῆς τὰ πλέον ἀλλόκοτα θεάματα, καί εἶνε ἡ βάση καί ὁ σκοπός πάντων τῶν νεωτέρων δραμάτων, παραμορφούντων ἐν γένει τήν φύσιν».¹⁹ Ἐδῶ φαίνεται νά ἐνοχλεῖται ἀπό τήν ὑπερβολή πού ἀποτελεῖ τήν οὐσία τοῦ ἀξιώματος τοῦ Βολταίρου καί πού κατά τή γνώμη τοῦ Μινῶτου ὀδηγεῖ σέ ἀκαλαίσθητα ἀποτελέσματα. Σέ ἄλλο σημεῖο, μάλιστα πάλι γιά τό θέατρο, γίνεται φανερό ὅτι ὁ Μινῶτος διαφωνεῖ μέ τήν πρακτική τῆς ὑποκριτικῆς ἀποψῆς πού προτάσσει τήν ὀρμή τῶν αἰσθήσεων ἐναντι τῶν μεγάλων παθῶν τῆς ψυχῆς χρησιμοποιώντας τήν ὑπερβολή καί καταλήγοντας σέ ἀντιαισθητικά ἀποτελέσματα: «Μόνον δέ σήμερον», γράφει, «τά μεγάλα τῆς ψυχῆς πάθη ἀντεκατέστησαν εἰς τό δράμα διά τῶν ὀρμῶν τῶν αἰσθήσεων, καί ἡ σκηνη ὁμοιάζει ὡς νοσοκομεῖον, ἐν ᾧ βλέπει τίς τοὺς σπασμούς, τὰς διαίας τῶν μυῶνων κινήσεις, τήν μανίαν, ἢ μᾶλλον τοὺς μορφασμούς τῶν ἀγωνιῶντων ἀσθενῶν».²⁰ Καί συμπληρώνει τή σκέψη του καί ἄλλοῦ: «διότι τήν σήμερον οὔτε τήν μετρίασιν τοῦ πάθους φυλάττουσιν πλέον, οὔτε τήν ἠθικότητα ἢ τήν ιδανικότητα αὐτοῦ, ἀλλά τό πάθος προσβάλλει μεθ' ὅλης τῆς ὑπερβολῆς καί τῆς μανίας τὰ αἰσθητήρια καί ὀχι τήν ψυχήν τοῦ ἀνθρώπου, καί ὁ χαρακτήρ καί ὁ ἠθικός σκοπός τῆς τραγωδίας ἐφθάρησαν ὅλως».²¹ Ὁ Μινῶτος φτάνει τελικά νά ἀναλογίζεται ἂν τέτοιου εἶδους θεάματα μποροῦν νά ἀπευθύνονται σέ ἕνα κοινό καί νά τό διδάσκουν, ὅταν αὐτό ἀπαιτεῖ περισσότερο ἀπό μίαν ἀπλή ἱκανοποίηση τῶν αἰσθήσεων του καί ἐπιμένει νά ἔχει ἀκόμα κάποιες ἠθικές ἀρχές: «Προκύπτει ἡμῖν ἡ διδασκαλία ἐκεῖνη, ἥτις γινόμενη ἄνευ οὐδενός κινδύνου καί οὐδεμίας ἡμῶν ἀληθῶνός μᾶς εἶνε τόσῳ μᾶλλον εὐάρεστος, καθόσον ἐτέρφθημεν ἠθικῶς καί δέν διετέθημεν εἰς οὐδεμίαν τῶν ὀχληρῶν ἢ ἀλγεινῶν τῶν αἰσθητηρίων διαθέσεων».²² Μολονότι τό ἐρώτημά του εἶναι καί ἠθικῆς τάξεως, ὑπερέχει στήν ἀντίληψή του ἡ αἰσθητική δεοντολογία. Τελικά ὁ Μινῶτος πιστεύει ὅτι ἡ ἐπιτυχία τοῦ ρομαντισμοῦ καί ἡ ἐπικράτησή του γιά ἕνα χρονικό διάστημα οφείλεται μᾶλλον στήν αἴσθησι πού δημιουργεῖ κάθε καινούργια μόδα. Γράφει: «Μετά δέ τόν Χενιέρον καί τόν Λεμερκιέρον ἡ κλασσική τραγική ποίησις ἐν Γαλλία εὐρέθη εἰς πάλιν σφοδράν, εἰσέτι μή ἀποσθεσθεῖσαν, πρὸς τό καινοτομηθέν, κατὰ μίμησιν δῆθεν τῆς Ἀγγλίας, Γερμανίας καί Ἰσπανίας, νέον ρομαντικόν, δραματικόν εἶδος, τό ἰδίως καλούμενον δράμα (drame, melodrame) οὗ τινος κορυφαῖοι εἰσὶ πρῶτος μέν Οὐϊκτωρ Οὐγος (Victor Hugo), κατόπιν δέ Ἀλέξανδρος Δυμᾶς (Dumas). Ἡ νίκη ἐφάνη χρόνον τινα ἕως προχθῆς ῥέπουσα πρὸς

τό νέον σύστημα, ἀλλά τοῦτο χάριν τοῦ πνεύματος τῆς καινοτομίας καί τοῦ συρμοῦ ἀπόδειξις δέ, ὅτι τῶν ρηθέντων δύο κορυφαίων τοῦ ρομαντικοῦ θεάτρου ἀρχίζει ἤδη νά ἐκκλίπτει ἡ δόξα, τό δέ νέον σύστημα παραδοξολογίας καί παραδοξοποιίας, ἀλλόκοτος καί σκανδαλώδης καί ἀναιδῆς τῆς φαντασίας παραφορά, ἀπομακρυνθείσης καί σχεδόν ὅλως ξένης γενομένης τῆς ἀληθοῦς φύσεως καί τῆς ἀληθοῦς τέχνης».²³ Ὁ Μινῶτος πιστεύει ὅτι ὁ ρομαντισμός κατάργησε ὀρισμένους κανόνες πού εἶχαν νά κάνουν μέ τήν οὐσία τοῦ ἔργου τέχνης, τοὺς ὁποίους, ὅμως, δέν μπόρεσε νά ἀντικαταστήσει μέ ἀνάλογους ἰσοδύναμους, ὥστε νά πείσει γιά τή χρησιμότητα αὐτῆς τῆς πρωτοβουλίας του: «Ἀλλά τὰ ἐπαναλαμβάνομεν, διότι τό νῦν παρεμόρφωσαν ὅλως διά τοῦ ἰδῶς καλουμένου δράματος τόν χαρακτήρα ἀμφοτέρων τούτων τῶν διεσταλμένων δραματικῶν εἰδῶν [τῆς τραγωδίας καί τῆς κωμωδίας], καί οὐδέν μᾶς ἀποδεικνύει, εἰτ' ὁ χαρακτήρ τῶν προσώπων εἰτ' ὁ σκοπός τοῦ δράματος, εἰς ὁποῖον κυρίως δραματικόν εἶδος ὑπάγεται καί τί προτίθεται ἡ ἀλλόκοτος αὕτη καινοτομία».²⁴ Τό συμπέρασμα εἶναι ὅτι οἱ ρομαντικοί δέν κατάφεραν κατά τόν Μινῶτο οὔτε νά διδάξουν σέ ἠθικό ἐπίπεδο ἀλλά, ἀκόμη χειρότερα, οὔτε νά παραγάγουν ἕνα καλό αἰσθητικό ἀποτέλεσμα. Εἰδικότερα γιά τό δράμα, ἡ σύγκυση πού προκάλεσαν μεταξύ τῶν εἰδῶν ὀδήγησε σέ τραγελαφικά ἀποτελέσματα πού μόνο ὑψηλή τέχνη δέν συνιστοῦν: «Ἐνῶ οἱ νεώτεροι ρομαντικοί δραματοῦργοι δέν ἤθελαν λείπειν διά τῆς συγχύσεως τῶν εἰδῶν καί τῆς φθορᾶς τῆς τέχνης νά κατασκευάσωσιν ὀχι κωμωδίαν, ὀχι τραγωδίαν, ἀλλά τραγέλαφον δραματικόν, οὐχ ἦττον καί τῆς ἠθικῆς φθαρτικόν, ὡς τό ἀπέδειξεν ἄριστα ὁ κυρ. Σ. Μάρκος Γιραρδίνος (De l'usage des passions dans le Drame)».²⁵ Ὁ Μινῶτος καταλήγει νά θεωρεῖ τήν ἐπιρροή τοῦ ρομαντισμοῦ στό θέατρο καταστροφική: «Ἐννοεῖται δ' ὅτι τοιαύτη σύγκυσις ἔφερε μεθ' ἑαυτῆς πολλά στοιχεῖα διαλυτικά καί τῶντι ἡ ἀληθῆς δραματική τέχνη κατεστράφη. [...] Τήν μόνην δέ βεβαίαν κρίσιν, ἣν δυνάμεθα ἀπό τοῦδε ὡς ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων νά φέρωμεν, εἶν' ὅτι, ὡς εἶπομεν, ἡ τέχνη ἢ δραματική ἐφθάρη διά τοῦ νέου τούτου δράματος, διότι ἡ παρούσα ἐποχή εἶνε ἡ πλέον ἄγονος ἐν Γαλλία εἰς καλᾶς τραγωδίας καί καλᾶς κωμωδίας, τρεχουσῶν πασῶν τῶν δεξιῶν φύσεων κατόπιν τῆς καινοτομίας ταύτης· θέλομεν δέ ἰδεῖν καί τήν ὀλεθρίαν πρὸς τοῦτοις διά τοῦ νέου δράματος φθοράν τῆς ἠθικῆς».²⁶

Παρά τό γεγονός ὅτι ὁ Μινῶτος ἀναφέρεται ὑπαινικτικά στά ρομαντικά δρώμενα τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου, τὰ ὁποῖα τήν ἐποχή πού γράφει τό βιβλίο του ἔχουν ἤδη ἐπιβληθεῖ ὡς μιά νέα τάση στή λογοτεχνία μας, εἶναι φανερό ὅτι τὰ λεγόμενά του ἀποτελοῦν καί κριτική τῆς ἐλληνικῆς λογοτεχνικῆς πραγματικότητας τῆς ἐποχῆς του. Πιστεύει ὅτι ἡ λεπτομερῆς ἐξέταση τῆς γαλλικῆς δραματοποιίας πού περιέ-

χεται στο βιβλίο του θά μπορούσε να συμβάλει στην προσπάθεια δημιουργίας νεοελληνικού εθνικού δράματος «έπιμαρτυρούντος κατά τό παράδειγμα τών ημετέρων προγόνων, δι' ιδίου χαρακτήρος και πνεύματος τόν έθνισμόν ημών».²⁷ Ο Μινώτος αισθάνεται ότι η Έλληνική Έπανάσταση μέ τά δραματικά της γεγονότα δημιούργησε τίς συνθήκες εκείνες πού έπιτρέπουν τήν αναγέννηση του νεοελληνικού θεάτρου: «Έγκαταλείποντες εις τήν έσχάτην ευτέλειαν τό έθνικόν ημών θέατρον», γράφει, «τό όποιον μετά τήν ύψηλήν δραματικωτάτην θέαν του ιερού έπταετούς ημών άγωνος, ήδύνατο νά γένη ζώπυρον παρ' ημίν μεγάλου έθνικού φρονήματος και ήρωικών αισθημάτων, ώς εκείνο τών ημετέρων προγόνων, και ούτε πνίγοντες εις τά σπάργανά της τήν δραματικήν παρ' ημίν ποιήσιν, άπ' έναντίας δέ φοιτώντες και ένασμενιζόμενοι εις τάς τών ξένων όχι ήθικάς δεδαίως παραστάσεις, δέν άποδεικνύομεν ότι τό έθνικόν φρόνημα, τό φιλόπατρι, μόλις άναγεννηθέν παρ' ημίν, σθέννυται ήδη μετά τοιαύτην ευκλή λάμψιν;»²⁸

Ο Μινώτος δέν φαίνεται νά είναι ό φανατικός κλασικιστής πού έπιτίθεται άδιακρίτως σέ ότιδήποτε θά μπορούσε νά θεωρηθεί ρομαντικό. Είναι ένας νέος άνθρωπος, γεμάτος πάθος, πού προσπαθεί νά κατανοήσει τίς καινούργιες λογοτεχνικές τάσεις τής έποχής του και πού εκφράζεται μέ αυθορμητισμό. Τό γεγονός αυτό τόν κάνει νά παραβλέπει όρισμένα στοιχεία τών θέσεών του, τά όποια θά μπορούσαν νά θεωρηθούν άσύμφωνα μεταξύ τους ή και άντιφατικά. Ένώ φαίνεται νά αναγνωρίζει τά άδιέξοδα στα όποια είχε όδηγηθεί ό νεοκλασικισμός και θεωρεί, όπως είδαμε, όρισμένες πρωτοβουλίες τών ρομαντικών ως φυσική συνέπεια των άναζητήσεων τής ευαισθησίας πού είχε διαμορφωθεί έπειτα από τή Γαλλική Έπανάσταση, οι αισθητικές του άρχές είναι τόσο πολύ ζυμωμένες μέ τό κλασικιστικό ιδεώδες τής ίσοροπίας και τής άρμονίας, ώστε νά θεωρεί υπερβολή ότιδήποτε υπερβαίνει τούς κανόνες πού επιβάλλει αυτό τό ιδεώδες.

Όπως και νά 'χει τό πράγμα, όμως, τό βιβλίο του είναι έξαιρετικά ενδιαφέρον και όχι μόνο ως τεκμήριο τών λογοτεχνικών άναζητήσεων ενός νέου τής Αθήνας τών μέσων τής δεκαετίας του 1840. Τό πλήθος τών γνώσεων, ή γλαφυρότητα του ύφους του, ή διατύπωση προσωπικών άπόψεων και οι προτάσεις οι άναφερόμενες σέ αίτήματα τής έλληνικής πραγματικότητας τής έποχής του, τίς όποιες περιέχει, καθιστούν τό βιβλίο κάτι πολύ περισσότερο από μία συγγραφή, όπως μέ μετριοφροσύνη τό χαρακτηρίζει ό συγγραφέας του.²⁹ Στο επίπεδο μάλιστα τής σύνθεσης, ή γραμματολογική προσπάθεια του Μινώτου άναδεικνύεται άνώτερη και θεωρητικότερη από εκείνη τών *Cours de Litterature Grecque Moderne* (Γενεύη 1827) του Ίακώβου Ρίζου Νερουλού, πού είναι ουσιαστικά ή πρώτη προσπάθεια συγγραφής μιάς ιστορίας τής νεοελληνικής λογοτεχνίας. Καί τό βιβλίο

γίνεται ακόμα πιο άξιοθαύμαστο, άν σκεφτούμε τήν ήλικία του συγγραφέα του, ό όποιος δυστυχώς δέν μās έδωσε τίποτε άλλο έπειτα από αυτό, προφανώς γιατί άπεδήμησε πολύ γρήγορα από τή ζωή.

1. Στη μελέτη του «Ο έπτανησιακός, ό άθηναϊκός και ό ευρωπαϊκός ρομαντισμός» (*Μονά-Ζυγά, Δέκα νεοελληνικά μελετήματα*, Γνώση, Αθήνα 1992, σ. 102) ό Γ. Βελουδής αναφέρει ως «πρώτη άθηναϊκή συνηγορία υπέρ του ρομαντισμού» τήν άναφορά του Ραγκαδή «στόν πρόλογο του Φροσύνη», δηλαδή στόν πρόλογο του πρώτου τόμου τής συλλογής του *Διάφορα ποιήματα* (Έν Αθήναις, 1837).

2. Κ.Θ. Δημαράς, *Έλληνικός Ρομαντισμός*, Έρμης, Αθήνα 1982, σ. 264. Ο Κ.Θ. Δημαράς αναφέρεται σ' ένα σχόλιο του Μινώτου για τόν Σαταβριάνδο ύπογραμμίζοντας τόν θερμό και έγκωμιαστικό τρόπο μέ τόν όποιο εκφράζεται γι' αυτόν ό συγγραφέας. Ακόμη, σέ ύποσημείωση (σ. 548) προσπαθεί νά εξηγήσει τούς λόγους για τούς όποιους ύπάρχουν περιπτώσεις συγγραφέων, όπως ό Μινώτος, ό Ν. Κόκλας και ό Ι. Κασσιέρης, πού έμφανίζονται σέ κάποια βιβλιογραφία για μία και μοναδική φορά και ύστερα εξαφανίζονται.

3. Έλισάβετ Παπαγεωργίου-Προβατά, *Η γαλλική γλώσσα στήν Ελλάδα*, Αθήνα 1994, σ. 57. Η Παπαγεωργίου-Προβατά θεωρεί τό έργο του Μινώτου ως «τήν πρώτη [προφανώς έλληνική] άπόπειρα σύνθεσης ιστορίας τής γαλλικής λογοτεχνίας».

4. Ίω. Μινώτου, *Δοκίμιον ιστορικών περι τής γαλλικής φιλολογίας*, Έν Αθήναις 1845, τόμ. Α', σ. 4.

5. ό.π., σ. 350-351.

6. ό.π., σ. 351.

7. ό.π., σ. 352.

8. ό.π., σ. 352.

9. ό.π., τόμ. Β', σ. 426-427.

10. ό.π., σ. 405.

11. ό.π., σ. 428.

12. ό.π., σ. 429-430.

13. ό.π., σ. τόμ. Α', σ. 7.

14. ό.π., σ. 7.

15. ό.π., σ. 7.

16. ό.π., σ. 34.

17. ό.π., σ. 204.

18. ό.π., σ. 178.

19. ό.π., σ. 203.

20. ό.π., σ. 226, σημ. 1.

21. ό.π., σ. 276.

22. ό.π., σ. 325.

23. ό.π., σ. 270.

24. ό.π., σ. 277.

25. ό.π., σ. 299-300.

26. ό.π., σ. 333-334.

27. ό.π., σ. 271-272.

28. ό.π., σ. 273.

29. Βλ. τόμ. Α', σ. 3.

ΑΠΟ ΤΙΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

- ΓΙΩΡΓΟΣ ΓΩΤΗΣ, *Κρυμμένη εικόνα, ποιήματα, εκδόσεις Στιγμή, Αθήνα 1999, σ. 51.*

Υπάρχουν ποιητές πού δέν άντέχουν έξω από κάποιον κατατακτήριο σχήμα και άλλοι πού ή ποίηση τους προϋποθέτει τή δημόσια εικόνα του ποιητή. Τίς περισσότερες φορές αυτές οι ένδειξεις υποδηλώνουν τήν αδυναμία του ποιητικού λόγου νά επιβληθεί δημιουργώντας τά δικά του σημεία αναφοράς και άναγνώρισης και άλλοτε οι σχετικές κατηγοριοποιήσεις εκφράζουν τήν αδυναμία του κριτικού λόγου νά μιλήσει γιά τό συγκεκριμένο ποιητικό φορτίο πού φέρει μιά όρισμένη ποιητική.

Μιλώντας γιά τήν ποίηση του Γώτη, εύκολα κάποιος θά μπορούσε νά τον κατατάξει στους σύγχρονους ελάσσονες ποιητές, νά έξάρει τον πηγαίο λυρισμό του, νά σταθεί στή μουσικότητα πού κατακλύζει τους στίχους και τίς σελίδες του, νά επισημάνει τους όποιους πειραματισμούς, νά ανακαλύψει επιρροές και επιδράσεις, νά έξάρει τή σεμνότητα του ποιητή και νά αξιολογήσει τήν άπουσία του από τους θορύβους τής αγοράς. Έν όλίγοις, θά μπορούσε άνετα νά περιγράψει ένα ποιητικό στίγμα, προβάλλοντας όσα έχει κατά νου.

Μά κάτι τέτοιο θά ήταν άδικο, γιατί ή ποίηση του Γώτη έχει τον δικό της τρόπο νά επιβάλλεται, νά δημιουργεί σταθερούς διαύλους επικοινωνίας μέ τόν άναγνώστη, άρκει, όμως, νά είναι κανείς στοιχειωδώς δεκτικός, δηλαδή νά έχει τήν άνεση νά τήν προσεγγίσει χωρίς τό άγχος του αυτοβεβαιούμενου γιά τήν επάρκεια του κριτικού παραληρηματισμού. Και τούτο γιατί οι χαμηλοί τόνοι είναι δομικό της στοιχείο, δημιουργούν ένα ανάλογο αισθητικό περιβάλλον, ένα ποιητικό πρόσωπο τό όποιο κατ' άρχάς δείχνει εύθραυστο και εύάλωτο, άν και τελικά μπορεί και ανασυντίθεται ακόμα και μετά τίς πλέον βίαιες επισκέψεις.

Η ποίηση του Γώτη επιβάλλεται χωρίς τίποτα νά διεκδικεί, γεμίζει τό χώρο πού έκχερσώνει, βεβαιώνει τό εύρος και τή διάρκειά της μέ τήν ίδια τήν άναπτυξή της. Αρχίζοντας μέ τή συλλογή *Όρθρου βαθέος* (1988), συνεχίζοντας μέ τή *Φυσική Ιστορία* (1991) και καταλήγοντας τώρα στήν *Κρυμμένη εικόνα*, όρίζει μιά διακριτή διαδρομή μέσα στή χορεία των νεότερων ποιητών. Η ιδιαιτερότητά της δέν βρίσκεται στό ποιούς προγόνους κουβαλάει (δέν περιφέρει τό άγκομαχικό της ως τεκμήριο μόχθου και διαπιστευτήριο...) αλλά στήν ιδιοτυπία πού προβάλλει

μέσα από τήν ταπεινότητα των θεμάτων της, τήν τρυφερότητά της πρós προηγθέντες, συμπορευόμενους και έν γένει συγγενείς, τήν όμορφιά πού διαχέεται από κάθε στίχο της. Γιατί ό λυρισμός του Γώτη, έκτός από σύγχρονος και μεστός, είναι κοινών άρμονίας, άφου ή εκάστοτε επεξεργασία δέν καταστρέφει τή μαγεία πού έσωτερικεύει και αναπέμπει τό ποίημα.

Πρόκειται γιά ποίηση προσωπική, πού δέν ακολουθεί τήν πεπατημένη των προσωπικών γεγονότων και «καταστάσεων», αλλά, έγκλιματίζοντας τά περιβάλλοντα, τά γενόμενα και τά μελλούμενα, σέ όμιλούμενους και οικείους γλωσσικούς κώδικες, φέρνει τό «άντικειμενικό» σέ μέτρα ανθρώπινα. Και άν ή γραφή του Γώτη δείχνει άνοιχτή σέ έρωτες εφήμερους και άγάπες διαρκείς, είναι ό άυστηρά προσωπικός τρόπος μέ τον όποιο, έντέλει, οικειοποιείται τήν πραγματικότητα πού άπορρέπει τήν άπορρόφηση τής φωνής του σέ συρμούς και όδυμους. Γιά παράδειγμα, αυτό νομίζω πώς ύπηρετεί ή άποφυγή μιάς στροφής τεσσάρων ιαμβικών όκτασύλλαβων στίχων ή δύο δεκαεξασύλλαβων και ή δημιουργία του τριστιχου:

*Κάμπος άπέραντος βαθύς γερμένος
πρός τή θάλασσα. Χώμα χρυσάφι
άνάστροφο κάτω άπ' τον ήλιο ό τόπος μου.*

- ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΜΟΥΤΟΥΛΑΣ, *Όρίων, Γιάννης Μιχαλόπουλος. Μέ τήν Άριστερά στον Μεσοπόλεμο, στήν Έθνική Άντίσταση, στή μεταπολεμική Έλλάδα, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1999, σ. 315.*

Ένα βιβλίο καλογραμμένο, στά όρια προσωπογραφίας και πολιτικού χρονικού, πού δομείται μέ βάση τή ζωή και τή διαδρομή του θρυλικού Όρίωνα, ό όποιος υπήρξε από τους πρώτους καπετάνιους του ΕΛΑΣ στή Ρούμελη, συνεργάτης του Άρη και στή συνέχεια καπετάνιος τής 9ης Ταξιαρχίας του ΕΛΑΣ στήν Πελοπόννησο. Ακολούθησαν οι πολύχρονες φυλακίσεις, ή πρόσκαιρη άπόλυση και ή δραστηριοποίηση στήν ΕΔΑ, ή ένταξη στον ανανεωτικό χώρο και τέλος ή συστηματική ένασχόλησή του μέ τήν άναγνώριση τής Έθνικής Άντίστασης. Ό συγγραφέας, άνιψός του Όρίωνα, μäs μεταφέρει στον Μεσοπόλεμο, στά χωριά τής Μεσσηνίας αλλά και στό Μαράσλειο άπ' όπου ό Όρίων άποφοίτησε, στους τόπους

έξορίας και φυλακίσεων, μᾶς «ξεναγεῖ» στή μεταπολεμική περίοδο ἐνωματώνοντας μικρά κείμενα και σημειώματα τοῦ θείου του, ἐπιμένει στίς καθημερινές ἀνθρώπινες στιγμές ἐνός προσώπου θρυλικού, χωρίς νά ἀπομυθοποιεῖ ἤ νά ἐξιδανικεύει τόν καπετάνιο. Ὅπως ὅποτε τό βιβλίό ἀφήνει ἕνα κενό, γιατί φαίνεται νά ἀπομακρύνεται ὀριστικά ἢ πιθανότητα νά φωτιστοῦν καλύτερα κάποια ἀπ' τά γεγονότα τῆς περιόδου, μέσα ἀπ' τή μαρτυρία ἐνός προσώπου τέτοιας συμμετοχῆς και ἐμπειρίας, ὅπως ἦταν ὁ Ὠρίων, ἀλλά ὁ συγγραφέας ἔχει ἐπιλέξει νά φτιάξει ἕνα βιβλίό πού νά διαβάζεται και ἀπό ἕναν ἀναγνώστη χωρίς εἰδικό ἱστορικό ἐνδιαφέρον και ἀπό αὐτή τήν ἀποψη ἢ ἐπιλογή του εἶναι θεμιτή και τό ἀποτέλεσμα ἐπιτυχημένο.

Τά προβλήματα ἀρχίζουν ἀπό τή στιγμή πού ὁ Παντελῆς Μούτουλας ἐμπλέκεται στή συζήτηση γιά τό τί ἔγινε και πῶς θά μπορούσε νά γίνει διαφορετικά. Ἔτσι, ἀξιοποιεῖ τό σημαντικότερο «χαρτί» πού προσφέρει ἡ περίπτωση τοῦ Ὠρίωνα και πρόκειται γιά τήν πρωτοβουλία του νά ὑπογράψει (ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ ΕΛΑΣ) σύμφωνο συνεργασίας και συγχώνευσης μέ τόν «Ἐθνικό Στρατό» τοῦ συνταγματάρχη Γιαννακόπουλου, ἀποσπώντας τον ἔτσι ἀπό τήν ἐπιρροή τοῦ γνωστοῦ ταγματῆσφαλίτη Παπαδόγωνα. Μέ αὐτό τό σύμφωνο ὄντως κάποιοι ἀξιωματικοί τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ ἐντάχθηκαν στόν ΕΛΑΣ, ἀλλά, φυσικά, δέν ἀπετράπη ἡ ἐμφύλια σύγκρουση στήν Πελοπόννησο οὔτε και ἀλλάξαν σημαντικά οἱ συσχετισμοί. Ὁ συγγραφέας ἐπαναφέρει τό γνωστό σχῆμα, πού διεκδικεῖ τό «σῶμα» τῶν καπετάνιων ὡς διορατικότερο ἀπ' τήν ἡγεσία τοῦ ΚΚΕ, προσφεύγοντας σέ γενικεύσεις και ἐντάσσοντας τό σύμφωνο τοῦ Δυρραχίου σέ μιά ἐλπιδοφόρα προοπτική πού χάθηκε. Μήπως, ὅμως, ἡ συνεργασία τοῦ ΚΚΕ μέ τή βάση τῆς «πατριωτικῆς Δεξιᾶς» ὄντως ἐπετεύχθη διά τοῦ ΕΑΜ, ἀποδίδοντας ὅμως ὅ,τι ἱστορικά και κυρίως «ὑποκειμενικά» μπορούσε νά ἀποδώσει; Παρ' ὅτι ὁ χρόνος πικρῶναι τρομακτικά κάποιοι στιγμές, ἂν μετρήσουμε τίς δυνάμεις τοῦ ΚΚΕ πρῖν ἀπό τήν Κατοχή, μπορούμε νά μιλήσουμε γιά ἕνα ἄλλο, ριζικά διαφορετικό, συνολικό πολιτικό σχέδιο, τό ὁποῖο θά μπορούσε νά ἔχει τό ἐπιθυμητό ἀποτέλεσμα; Και ἐν πάση περιπτώσει, ἡ ἐκπρόνησή του δέν πάει μαζί μέ τήν ὑπαρξη και τήν ἐπάρκεια αὐτοῦ πού θά τό δημιουργοῦσε; Οἱ καπετάνιοι συνιστοῦσαν ἕναν τέτοιο φορέα; Ἐπ' αὐτοῦ ὁ συγγραφέας δέν ἀπαντᾷ. Ἄν ὅμως στά ἐπιμέρους και στά συγκεκριμένα εἶναι πού κρίνονται κάθε φορά τά πράγματα και οἱ καλύτερες (ἢ οἱ χειρότερες) τῶν προθέσεων, νομίζω πῶς ὁ Παντελῆς Μούτουλας θά ἔπρεπε νά ἐπιμένει στήν παρουσίαση τῶν στοιχείων πού ἀφοροῦν τό σύμφωνο τοῦ Δυρραχίου, γιατί, ἀπό αὐτή τήν ἀποψη, τό βιβλίό δέν ἐνωματώνει οὔτε τά ὅσα γνωρίζουμε ἀπό

ἄλλες ἐργασίες, οἱ ὁποῖες ἄλλωστε δέν ἔχουν ὡς ἀντικείμενό τους τόν Ὠρίωνα, ἕναν ἀπό τούς δημιουργούς τοῦ συμφώνου. Τέλος, δέν μπορῶ νά μῆν ἐπισημάνω και τήν ἀπουσία ἐκείνης τῆς ἐξαιρετικῆς φωτογραφίας, μέ τόν καπετάνιο Ὠρίωνα νά μιλά, ἀπό ἕνα μπαλκόνι, στόν λαό τῆς Καλαμάτας.

Κώστας Βούλαρης

• ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

- Ροζίνα Ἀσσέρ-Πάδρο**, *548 μέρες μέ ἄλλο ὄνομα*. Θεσσαλονίκη 1943. Μνήμες πολέμου, ἐκδ. Γαβριηλίδης, Ἀθήνα 1999, σ. 108.
- Χ.Π. Σοφιᾶς**, *Ἐλικωνία*, ποιήματα, ἐκδ. Γαβριηλίδης, Ἀθήνα 1999, σ. 38.
- Ρουμπίνα Θεοδώρου**, *Ὠστικό κύμα*, ποιήματα, ἐκδ. Γαβριηλίδης, Ἀθήνα 1999, σ. 67.
- Paul Valery**, *Τό παραθαλάσσιο νεκροταφεῖο*. Ἡ νεαρή μοῖρα, δίγλωσση ἐκδοση, εἰσαγωγή-μετάφραση Ἀναστάσιος Γιανναράς, ἐκδ. Γαβριηλίδης, Ἀθήνα 1999, σ. 161.
- Ἡρώ Νικοπούλου**, *Ἀνέμου*, ποιήματα, ἐκδ. Πλανόδιον, Ἀθήνα 1999, σ. 55.
- Παντελῆς Μπουκάλας**, *Ὅπταν πλάτανος*, ποιήματα, ἐκδ. Ἄγρα, Ἀθήνα 1999, σ. 39.
- Κώστας Βούλαρης**, *Τέος Σαλαπασίδης*. Μιά παρουσίαση, ἐκδ. Γαβριηλίδης, Ἀθήνα 1999, σ. 95.
- Γιώργος Μαρκόπουλος**, *Λευτέρης Τερόπαις*. Μιά παρουσίαση, ἐκδ. Γαβριηλίδης, Ἀθήνα 1999, σ. 48.
- Γιάννης Δάλλας**, *Ρῶμος Φιλύρας*. Μιά παρουσίαση, ἐκδ. Γαβριηλίδης, Ἀθήνα 1999, σ. 113.
- Γιάννης Βουλουμενός**, *Λαθρεπιβάτες*, ποιήματα, ἐκδ. Ὁ Πολίτης, Ἀθήνα 1999, σ. 39.
- Σωτήρης Παστάκας**, *Ἡ μάθηση τῆς ἀναπνοῆς*, ποιήματα, ἐκδ. Πλανόδιον, Ἀθήνα 1999, σ. 56.
- Λάζαρος Παυλίδης**, *Ἰδανική πρόταση γάμου*, μυθιστόρημα, ἐκδ. Παρατηρητής, Θεσ/νίκη 1999, σ. 111.
- Μάγκνους Μίλς**, *Τό μάντρωμα τῶν ζώων*, μυθιστόρημα, μτφρ. Ἀθηνά Δημητριάδου, πρόλογος Ἄρης Μπερλής, ἐκδ. Scripta, Ἀθήνα 1999, σ. 221.
- Χρῦσω Ι. Λυγίδου-Οἰκονόμου**, *Ἰμεροι*, ποιήματα, ἐκδ. Κώδικας, Ἀθήνα 1999, σ. 39.
- Εὔα Λιάρου-Ἀργύρη**, *Τό μεταξύ τῶν ζευγμάτων*, ποιήματα, ἐκδ. Δημόσιας Κεντρικῆς Βιβλιοθήκης Λιβαδειᾶς, 1999, σ. 56.
- Γιώργος Καραντώνης**, *Παράθυρα*, ποιήματα, ἐκδ. Πανδώρα, Ἀθήνα 1999, σ. 126.
- Ὁ Τάκης Ἀντωνίου και τό ἔργο του** (συλλογικό), ἐκδ. Δωδώνη, Ἀθήνα 1999, τόμοι Α και Β, σ. 1138.

«ΑΥΤΗ Η ΝΥΧΤΑ ΜΕΝΕΙ»

Άγαπητέ Πολίτη

Θά σέ παρακαλούσα νά δημοσιεύσεις τήν παρακάτω ἐπιστολή. Είναι «κινηματογραφικόν» περιεχόμενον, ἀφορᾷ μιά συγκεκριμένη ἑλληνική ταινία πού παίζεται αὐτό τόν καιρό, πράγμα πού σᾶς θέτει ἕνα πρόβλημα, τό ἀναγνωρίζω, δημοσιευσιμότητας, μιά καί ἀπ' ὅσο ξέρω Ὁ Πολίτης δέν δημοσιεύει κινηματογραφικές κριτικές (κακῶς βέβαια· ἀλλά αὐτό εἶναι ἄλλο ζήτημα). Παρά ταῦτα στέλνω σέ σᾶς τήν κριτική μου γιά τό λόγο ὅτι τό ἀναγνωστικό κοινό τοῦ περιοδικοῦ, νομίζω, ἔχει αὐξημένες εὐαισθησίες σέ ὀρισμένα θέματα, ὅπως ἡ ξενοφοβία καί ὁ ρατσισμός κλπ.

Πρόκειται γιά τήν ταινία τοῦ Νίκου Παναγιωτόπουλου «Αὐτή ἡ νύχτα μένει». Δέν θά σᾶς κουράσω μέ αἰσθητικές παρατηρήσεις γιά τήν ταινία· στό κάτω κάτω κανέναν δέν ἀφοροῦν οἱ δικές μου προτιμήσεις καί οὔτε πρόκειται νά τίς ὑπερασπισθῶ δημόσια. Θέλω ὅμως δημόσια νά «βάλω τίς φωνές», πού λέει ὁ λόγος, γιὰ τήν ταινία τοῦ Παναγιωτόπουλου χρησιμοποιοῦνται καθαρότατος ρατσισμός γιά... τήν ἐξυπηρέτηση εὐγεῶν σκοπῶν.

Τό πράγμα (στήν ταινία) ἔχει ὡς ἐξῆς: Τό πρωταγωνιστικό πρόσωπο τῆς ταινίας, ἡ Στέλλα, κυνημένη ἀπό τή φιλοδοξία τῆς καταλήγει στά σκυλάδικα τῆς Βόρειας Ἑλλάδας γιά νά γίνει τραγουδίστρια, ν' ἀνέβει στό πάλκο κλπ. Ἔτσι ἔρχεται σέ ἐπαφή μέ τόν ἀδυσώπητο κόσμο τῆς νύχτας, τοῦς πελάτες τοῦ σκυλάδικου, τά

κυνικά ἀφεντικά πού δέν ἐνδιαφέρονται γιά τίς καλλιτεχνικές εὐαισθησίες τῆς νέας ἀλλά γιά τό καλλίγραμμο κορμί τῆς, γιά «κονσομασιόν» κλπ. Ἔτσι —παραλείπω διάφορες λεπτομέρειες— δύο πελάτες τοῦ καταστήματος βουτᾶνε τή νέα μέ τό ζόρι, τή χώνουν στό 4x4 καί τήν ὀδηγοῦν, μέσα στά χιόνια, στό παρακείμενο ὄρειοβατικό καταφύγιο, ὅπου ἄρχονται τά προκαταρκτικά τοῦ βιασμοῦ. Καί ἰδού ὁ ἀπό μηχανῆς θεός πού σώζει τή νέα τιμωρώντας σκληρᾶ τοῦς ἐπίδοξους βιαστές. Πέντ' ἔξι Ἄλβανοί, περιφερόμενοι καί αὐτοί μέσ στά χιόνια, βλέπουν τό 4x4. Ἡ πρόχειρη ἔρευνα γιά πλιάτσικο ἀποδίδει μόνο μιά καραμπίνα. Βλέπουν ὅμως φῶς στό παρακείμενο περίπτερο καί ὀρμᾶνε μέ προτεταμένη τήν καραμπίνα. Ἀκούγονται δύο πυροβολισμοί. Στό ἐπόμενο πλάνο βλέπουμε τοῦς δύο ἐπίδοξους βιαστές νεκρούς, ἀνάσκελα, τή δύστυχη νέα τουρτουρίζουσα μέσα στό παλτό τῆς ἀπό τό κρῦο καί τήν τρομάρα τῆς ἐνῶ στήν πόρτα προβάλλει ὁ νεαρός φίλος τῆς πού τήν ἀναζητοῦσε ἀπό μέρες σέ διάφορα σκυλάδικα γιά νά τήν ἀποσπάσει ἀπό τήν ὁδό τῆς ἀπωλείας. Στό ἐπόμενο πλάνο οἱ δύο νέοι συνεχίζουν τή ζωή τους στό μαγαζί τοῦ ἥρωα, στόν Πειραιά κλπ., κλπ.

Στήν κορύφωση, λοιπόν, τοῦ (μελο)δράματος ἀπαιτεῖται μιά λύση καί τιμωρία, τῶν κακῶν, πού δέν μπορεῖ παρά νά βρίσκεται στό ὕψος τοῦ ἐπαπειληθέντος κακούργηματος: ὁ φόνος τῶν βιαστών. Ποιοί θά ἐπιλεγοῦν ὡς φονιάδες;

Διότι οἱ Ἄλβανοί δέν μπῆκαν αὐτοβούλως στό σενάριο οὔτε ὡς ἀπεσταλμένοι τῆς τύχης· κάποιος τοῦς ἐπιλέγει, ὅπως ἐπιλέγει καί ὅλα τά ἄλλα στοιχεῖα τῆς ταινίας. Κατά τόν Παναγιωτόπουλο δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι οἱ ἐκ φύσεως φονιάδες Ἄλβανοί, ἔτσι ὅπως τοῦς κατασκευάζει ἡ ρατσιστική ἰδεολογία καί ἡ ἀλβανοφοβία. Βέβαια ὑπάρχουν φονιάδες καί ληστές Ἄλβανοί. Ἐδῶ ὅμως χρησιμοποιήθηκαν σάν «φονιάδες ὑπηρεσίας» γιὰ τήν ἰδιότητά τους εἶναι σύμφωνη μέ τό καταναλωσιμο περί Ἄλβανῶν μοντέλο, ἀπολύτως συμβατό μέ τίς παραστάσεις μιᾶς ὀρισμένης ἀλβανόφοβης κοινῆς γνώμης· ἄλλωστε δέν μπόυκαραν στό περίπτερο γιά νά σώσουν τή νέα ἀλλά γιά πλιάτσικο. Ὅλα τά στερεότυπα στή θέση τους.

Καί καλά ὁ σκηνοθέτης· οἱ ἐπιλογές του τόν χαρακτηρίζουν. Διάβασα ὅμως διάφορα ὑμνητικά γιά τήν ταινία στίς ἐφημερίδες —ἀνάμεσά τους καί ἡ ἀριστερή Αὐγή, πού κανέναν δέν θά μπορούσε νά τήν κατηγορήσει γιά ρατσιστικά ὀλισθήματα— ὅπου κανείς δέν πρόσεξε τοῦς «Ἄλβανούς φονιάδες». Προφανῶς θάμπωσε τοῦς κριτικούς ἡ κατά τή γνώμη τους καλλιτεχνική ἀριότητα τῆς ταινίας. Κι αὐτό εἶναι τό πρόβλημα: πῶς εἶναι δυνατόν νά μήν βλέπουμε τόσο χοντρά πράγματα ἐν ὄνοματι τῆς «τέχνης»;

Εὐχαριστῶ γιά τή φιλοξενία
Μαρίνα Χιώτη

